

X

Ref A

Utbildning för 2000-talet

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

Bilaga 22 till LU 90

X

Ref A

Utbildning för 2000-talet

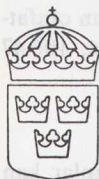

Bilaga 22 till LU 90

RetKB Occ

501

1990:14

Finansdepartementet
Stockholm 1990

Utbildning för 2000-talet

Carl-Gustaf Andrén
Erik Wallin
Bengt-Christer Ysander

Bilaga 22 till Långtidsutredningen 1990

Allmänna Förlaget har utgivit en bibliografi över SOU och Ds som omfattar åren 1981–1987. Den kan köpas från förlagets Kundtjänst, 106 47 STOCKHOLM.

Best. nr. 38-12078-X.

Beställare som är berättigade till remisseexemplar eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor

SOU-förrådet

103 33 STOCKHOLM

Tel: 08/763 23 20 Telefontid 8¹⁰–12⁰⁰ (extern och internt)

08/763 1005 12⁰⁰–16⁰⁰ (endast internt)

Norstedts Tryckeri
Stockholm 1990
ISBN 91-38-10568-3
ISSN 0375-250X

Förord

Långtidsutredningen 1990 utarbetas inom finansdepartementets strukturpolitiska enhet. I samband med utredningen har ett antal specialstudier genomförts. Huvuddelen av dessa publiceras som bilagor till utredningens huvudrapport.

Föreliggande bilaga har utarbetats av en grupp bestående av professorerna Carl-Gustaf Andrén, Erik Wallin och Bengt-Christer Ysander. Till gruppen har också avdelningsdirektören Dan Andersson, UHÄ, och revisionschefen Nils-Olof Christoffersson, Komrev (Kommunförbundets revisionsavdelning), varit knutna. I bilagan behandlas utbildningssystemets utveckling i ett brett perspektiv. Utbildningens förändrade förutsättningar under de senaste 50 åren diskuteras och mot bakgrund av en omfattande statistisk belysning behandlas en del grundläggande problem i det svenska utbildningssystemet. Avslutningsvis skisseras strukturförändringar av utbildningssystemet som författarna anser nödvändiga för att den svenska skolan skall motsvara 2000-talets krav.

Ansvar för långtidsutredningens bilagor och för de bedömningar de innehåller vilar på respektive författare. Av huvudrapporten framgår hur bilagorna använts i utredningens arbete.

Finansdepartementets kontaktman har varit kanslirådet Urban Karlström.

Stockholm i maj 1990

Lars Heikensten
Finansråd

Innehåll

Författarnas förord	7
1. Från 40-tal till 90-tal – utbildningens förändrade förutsättningar	9
Utbildningssystemet – från elitskola till enhetlig utbildning	9
Samhället – från förmyndarkontroll till medborgarrätt	10
Kultur – från mono- till multikultur	11
Offentlig styrning – från centrum mot periferi	11
Ekonomi – från nationella regleringar till internationell avreglering	12
Teknologin – från motorer till mikro-chips	13
Arbetsmarknaden – från varuproduktion till servicejobb ...	13
Arbetsorganisation – från hierarkisk till horisontell organisation	14
Arbetskraft – från överflöd till bristvara	15
Arbetet – från brödföda till krav på personlig utveckling ...	16
Fritid – från arbetspaus till alternativ sysselsättning	17
2. Det svenska utbildningssystemet – några stiliserade fakta och problemperspektiv	19
Åldersstruktur och utbildning	20
Utbildningsinriktningar	28
Privat och offentlig utbildning och forskning	32
Studiefinansiering och lönsamhet för högre utbildning	34
Social rekrytering till utbildning	38
Svensk utbildning i internationellt perspektiv	40
Personalutbildning	42
Kvalitet och kostnad i grundskolan	44
Kvalitet och kostnad i högskolan	48
3. 2000-talets skola – en perspektivskiss	51
Utbildningens uppgifter	53
Från mandarinpedagogik till individuell handledning – utbildningens inre styrning och metoder	57
Organisatoriska principer	62
Utbildningens struktur	67
Sammanfattande slutsatser	78

Författarnas förord

Det har under 80-talet talats mycket om akuta "skolkriser", om kraftiga kostnadsstegringar i det svenska utbildningssystemet parat med förslitna lokaler, läromedel och lärare. Det har också successivt tillsatts en rad utredningar och kommittéer för att söka åtgärda och avhjälpa dessa akuta krisproblem. Denna skrift är inte en i raden av sådana utredningar.

Vårt syfte är istället att söka diskutera utbildningsfrågorna förutsättningslöst i ett längre perspektiv. Finns det även långsiktigt grundläggande problem med det sätt och de former vi valt för offentlig utbildning i Sverige eller handlar det bara om "växtvärk" efter den våldsamma utbildningsexpansionen under efterkrigstiden? Passar den svenska skolmodellen för 2000-talet eller behövs det radikala reformer – en ny skola?

Även om reformer sker i små steg måste målen utstakas i ett långt perspektiv. Det finns därför anledning både att titta i backspeglarna på vad som hänt under det senaste halvsekle och att lösa dagens akuta problem med sikte på de förutsättningar och krav som kan tänkas gälla på 2000-talet. Avsikten med det följande är just att fokusera på några långsiktiga trender, utbildningsmål och utbildningsproblem för att ge underlag för en principiell debatt kring framtida utbildningsreformers inriktning.

Syftet är ambitiöst men vårt bidrag desto blygsammare. Vi presenterar inga nya dataunderlag eller systeminventeringar, än mindre fullständiga reformförslag. Det som redovisas är slutsatserna från ett antal informella diskussioner under det senaste halvåret. Dessa presenteras lapidariskt i tre olika avsnitt.

I det första avsnittet summeras kortfattat i elva punkter hur förutsättningarna för det svenska utbildningssystemet förändrats under det gångna halvsekle. Det andra avsnittet presenterar i diagram och "faktarutor" ett antal strategiska strukturfrågor och problem i dagens svenska utbildningssystem. Slutligen skisseras i det tredje avsnittet hur vi tror den svenska skolan på 2000-talet behöver vara utformad för att motsvara de olika krav som kommer att ställas på den.

Vad vi presenterar är med nödvändighet ofullständigt och skissartat. Det kan förhoppningsvis ändå tjäna som en provokation och en utgångspunkt för den mera långsiktiga diskussion kring det svenska utbildningssystemet, som alltför länge saknats i svensk offentlig debatt.

Lund och Uppsala i maj 1990

Carl-Gustaf Andrén, Erik Wallin, Bengt-Christer Ysander

1. Från 40-tal till 90-tal – utbildningens förändrade förutsättningar

Hur har den svenska utbildningssituationen förändrats under det senaste halvsekle? Några utvecklingslinjer är välkända och samtidigt uppenbart betydelsefulla.

Utbildningssystemet – från elitskola till enhetlig utbildning

För femtio år sedan gick de flesta barn 6 år i skolan medan högre utbildning inklusive högskoleutbildning var förbehållen några få procent av ungdomskullarna. Idag har samhället i en eller annan form ansvaret för flertalet ungdomar i närmare 20 år.

En viss differentiering sker i grundskolans högstadium och ifråga om den gymnasiala utbildningen är det fortfarande stora skillnader i utbildningsinriktning mellan yrkesskolor, fackskolor och gymnasier. Det sker dock successiva förändringar i syfte att bredda den gemensamma kunskapsbasen mellan olika gymnasiala former samtidigt som vägen till högskoleutbildning öppnats för flera inom främst ungdomskullarna. Utbildningens längd är inte längre det huvudsakliga sorteringsinstrumentet på de ungas arbetsmarknad utan differentieringen sker mer och mer i termer av utbildningens kvalitet, inriktning och påbyggnadsmöjlighet vid sidan av den redovisade personliga kompetensen.

Tidigare var samhälle och arbetsmarknad i hög grad skiktade efter utbildningens nivå. Utbildningsreformer sågs som ett huvudinstrument för demokratisering. Även om mycket fortfarande återstår har den ”kvantitativa” utjämnningen i detta avseende redan nått så långt att vi nu klarare kan skönja gränserna för utbildningens möjlighet att åstadkomma en ”demokratisering”. Utbildningssystemet kan i bästa fall åstadkomma att varje individ ges en möjlighet till fortlöpande kompetens- och personlighetsutveckling anpassad till hans eller hennes individuella förutsättningar. Det gäller sedan att med andra politiska medel skapa ett samhälle där människor med olika slag av kompetens och egenskaper kan spela en likvärdig roll – kan respekteras och värderas som medborgare och arbetstagare.

Detta innebär att utjämnning i mening av lika tillgång inte längre måste ses som ett huvudmål för utbildningspolitiken. Både möjligheterna och kraven att anpassa och differentiera utbildningen efter individuella förutsättningar har i stället ökat. En väsentlig del till förklaringen av att den svenska skolan fortfarande tycks tendera att konservera sociala klasskillna-

der kan vara att utbildningspolitikens utjämningsambitioner fortfarande i alltför hög utsträckning styrs av gamla tiders yrkesvärderingar i stället för att inriktas mot att skapa respekt – och självrespekt – för olika slag av kompetensutveckling.

Även om utbildningssystemet erbjuder förbättrade möjligheter till individualiserade lösningar kommer det alltför att finnas många – inte minst i den äldre arbetskraften – som upplevs och upplever sig själva som i relativ mening korttidsutbildade med bristfälliga kulturella, sociala och politiska resurser. Ju snabbare utbildningssystemet utvecklas desto större resurser kan behöva sättas in för att motverka detta slag av utslagning. Det är vanligt att man politiskt formulerar detta problem som en avvägning mellan jämlikhet och effektivitet. Särskilt i ett längre perspektiv torde det emellertid i många fall vara samhällsekonomiskt lönsamt med stora utbildningsinsatser för att förhindra den misshushållning med mänskligt kapital som en social utslagning innebär. Kan vi genom olika slag av stödjande insatser och individualiserade utbildningsvägar skapa möjligheter för en utveckling i yrkeslivet som halverar antalet förtidspensioneringar, räcker detta för att fördubbla lärarbudgeten i utbildningssystemet!

Det gångna halvseklets utbildningspolitik har främst präglats av stor-slagna kvantitativa reformer. Inför 2000-talet har vi möjlighet att inrikta ambitionen mot kvalitativa förbättringar för att därmed både tillgodose individuella behov och samhällsekonomiska krav.

Samhället – från förmyndarkontroll till medborgarrätt

De demokratiska värderingarnas genomslag i samhället har inneburit en frigörelse från förmyndarkontroll i ett slutet samhälle till hävdandet av medborgarrätt i ett öppet samhälle. Det demokratiska samhället är ingen för en gång genomförd och självklar samhällsform. Nya generationer måste ständigt vinnas för ett demokratiskt samhälle. Demokratin har som en förutsättning att människorna som medborgare engagerar sig i samhällsfrågorna, tar ställning och ger uttryck för värderingar i grundläggande frågor.

Den pågående demokratiseringsprocessen medför inte bara frihet utan också ökade krav på den enskilde medborgaren att välja och ta ansvar för sig själv och andra i sin roll som medborgare, som konsument, som arbetsgivare och arbetstagar. I denna mening gäller ansvaret som solidaritetssyftning också såväl miljön som tredje världen. Att förbereda för dessa uppgifter genom kunskaper och förhållningssätt framstår som en allt viktigare del av utbildningens uppgifter på alla nivåer och inom alla sektorer. Det återstår mycket att göra när det gäller skolans och högskolans uppgift att aktivera elever och studenter till självständiga ställningstaganden och öva dem i konsten att argumentera, kommunicera och organisera. Medborgarrätt baserad på demokratiska värden är inte bara handling utan handling grundad på reflektion och därmed på en självtillit som gör reflektion möjlig.

Utbildningens roll när det gäller att ge den ökade medborgarrätten ett konkret innehåll för enskilda individer i ett allt öppnare och alltmer

teknologiskt komplicerat samhälle är viktig men svår. Det som krävs är inte att ersätta kunskaper med politiska diskussioner eller att göra kompetenskraven i olika ämnen svagare och mera oklara. Tvärtom behöver antagligen kompetenskraven för ämnen och etapper göras tydligare och formuleras i internationellt gångbara mått och samtidigt öka i termer av självständig tillämpning av inhämtade kunskaper. Det man kan skall man kunna så ordentligt att det ger säkerhet, självförtroende och en bas och stimulans för vidareutveckling. Skall detta vara möjligt måste emellertid samtidigt valfriheten och möjligheten till individualiserade studievägar öka.

Demokrati i och genom utbildning innebär inte likriktning eller likformighet. Det innebär istället varje individs rätt att söka och nå en egen kompetensprofil som är så klart definierad och väldokumenterad att den ger honom eller henne en säker identitet både i arbetsliv och samhälle.

Behovet av en reformerad utbildning med detta mål har successivt ökat under efterkrigstiden. Samtidigt har de stora kvantitativa skolreformer som genomförts i vårt land under denna tid ofta framtvingat storskaliga paketlösningar som gjort att vi de facto avlägsnat oss ytterligare från dessa kvalitativa mål. Detta är kanske det främsta problem och utmaning som utbildningspolitiken står inför idag.

Kultur – från mono- till multikultur

Den ökade internationaliseringen gör sig märkbar i olika avseenden i människornas och samhällets liv. Invandringen under de senaste decennierna har tillfört det svenska samhället nya sociala och kulturella erfarenheter. Nya grupper av svenskar har genom sina skilda kulturella arv bidragit till att skapa ett multikulturellt samhälle av ett tidigare i hög grad monokulturellt.

För utbildning – och fostran – har denna utveckling konsekvenser på olika sätt. Den medför att medborgarna möter ett mera komplext kulturmönster än tidigare och att ungdomens socialisation sker in i mera mångfacetterade mönster. Kraven på kunskaper om andra kulturer och deras innebörder ökar. Insikt och förståelse för andra och nya värderingar och beteenden blir nödvändiga om andra kulturers innehåll skall kunna bli berikande. Samtidigt ökar kraven på att också genom utbildning bidra till att de enskilda människorna utvecklar en kulturell bas som grunden för sin identitet. Detta i sin tur riskerar att möta svårigheter genom en tilltagande relativisering som förstärks av ökande kommunikationer genom resor och en allt oftare kommersiellt styrd TV.

Offentlig styrning – från centrum mot periferi

Inom de flesta offentligt reglerade och styrda områden sker en utveckling mot decentralisering och större lokalt ansvarstagande. Detta är en tendens som kan registreras i många olika delar av världen och inte minst i de tidigare planhushållningsinriktade östländerna. Inom västekonomierna har tendensen successivt förstärkts under 80-talet. I vårt land tar sig detta

bl. a. uttryck i ett ökat kommunalt ansvarstagande, i ett mera självständigt och långsiktigt budgetansvar för statliga myndigheter och deras regionala organ och i ett ökat utnyttjande av privata entreprenader för funktion av offentliga tjänster samt försök att successivt minska den centrala regleringen av t.ex. bostads-, jordbruks- och finanssektorerna. Skälen för denna utveckling är flera. Central styrning i ett öppet och pluralistiskt samhälle blir allt svårare, kraven på flexibilitet och anpassningsförmåga inom den stora offentliga sektorn ökar som följd både av samhällsutveckling och omvärldstryck samtidigt som effektivitet och besparingskrav ofta kräver omprioriteringar som endast kan bedömas på lokal nivå. Samtidigt sker värdeförskjutningar inom samhället som betonar det lokala både i politik, ekonomi och kultur.

Dessa tendenser har konsekvenser för utbildningen. En sådan konsekvens kan vara att ansvaret för utbildningsproduktionen förskjuts neråt och samtidigt blir utsatt för ett ökat konkurrenstryck från sidoordnade offentliga och privata utbildningsenheter. Utbildningen kan också bli led i en lokal mobilisering och kan komma att bli mer lokalt profilerad än tidigare. Den pågående utvecklingen ställer också krav på medborgarna att ha både kunskaper och företagsamhet att aktivt delta i och dela ansvaret för lokalsamhällets verksamheter. Bland annat kommer att krävas kunskaper hos lokala förtroendevalda för att klara uppgifter som tidigare sköttes centralt.

Ekonomi – från nationella regleringar till internationell avreglering

Den svenska ekonomin har länge varit en liten öppen ekonomi. Graden av internationellt beroende har emellertid successivt stärkts under efterkrigstiden. Under 80-talet har denna utveckling accelererat under intryck av den avreglering och de integrationssträvanden som kännetecknat främst industriländerna under 80-talet. Speciellt accentuerat har kravet på omvärldsanpassning blivit som följd av EG-integrationens slutförande med dess mycket omdiskuterade konsekvenser för svensk konkurrensförmåga och svensk ekonomisk handlingsfrihet. Sett i ett vidare perspektiv kan även EG-integrationen, som den hittills utvecklats, ses som ett sätt att regionalt stadfästa en avreglering inom marknaderna för varor, tjänster och kapital. Svenska företag och svensk arbetskraft kan väntas bli utsatta för ett ökat konkurrenstryck. Behovet av en ökad internationalisering och förbättrad anpassning till omvärldens utbildningsnormer i det svenska utbildningssystemet har därmed ökat mycket snabbt. Detta behov blir desto större med hänsyn till den snabba internationalisering av EG-ländernas utbildningssystem som redan är planerad att äga rum under 90-talet. Samtidigt skall vi vara klara över att Sverige också har bidrag att ge till den internationella utvecklingen. Detta gäller inte minst inom utbildningsområdet.

På arbetsmarknaden går utvecklingen från "nationell arbetsmarknad till internationell kunskaps- (skill-)marknad". En därmed förväntad ökad migration av arbetskraft och ett ökat internationellt studieutbyte förstär-

ker kraven på språkkunskaper och kunskaper om förhållanden i främmande länder. Samtidigt har vi anledning vänta oss ökade individuella lönedifferenser som en följd av avregleringen och integrationen, vilket tillsammans med förutsedda skattereformer, kan öka "utbildningsräntorna" och lönsamheten av särskilt specialistutbildning.

Teknologin – från motorer till mikro-chips

Andra världskriget medförde i många av de krigförande länderna en forcerad satsning på teknologisk forskning. En successiv offentlig och privat ökning av resursinsatserna för forskning och utveckling har också kommit att karaktärisera efterkrigstiden. De mest spektakulära forskningsframstegen har gällt molekylärbiologin, kärnfysiken, materielforskningen och mikroelektroniken. Denna accelererade forskningsutveckling som på ett påtagligt sätt omformar även människors vardagsmiljö i form av nya material, nya energikällor, nya kommunikationsmöjligheter – och nya miljöproblem – har bidragit till att ge forskningen en ny och centralare ställning i samhällsliv och samhällsdebatt. Forskningscentra betraktas allt oftare som "motorer" för samhällsutvecklingen och som givna utgångspunkter för regional utveckling och urbaniseringsmönster. Kontrasten mellan å ena sidan denna globala tendens till "glamorisering" av forskningen och å andra sidan den åtminstone i vårt land påtagliga försämringen av lärarstatus och arbetsmiljö inom speciellt grundutbildningen är påfallande.

De nya teknologiska innovationerna har i flera avseenden radikalt förändrat våra arbetsvillkor och levnadsförhållanden. De mest iögonfallande förändringarna torde vara datoriseringen inom näringsliv och förvaltning och de nya elektroniska kommunikationsmedlen som förmedlas av satellitstationer.

Den snabba teknologiska utvecklingen innebär ett antal utmaningar för utbildningssystemet. Eleverna måste förberedas på en värld där kunskapen är stadd i ständig förändring. Lika viktigt som att lära sig gårdagens kunskaper som systematiserats i läroböckerna är att kunna förstå och anpassa sig till de nya synsätt, kunskaper och arbetsförhållanden som forskningsutvecklingen successivt ger upphov till. Detta innebär bland annat att utbildningen behöver behandla den nya teknologin i sitt mänskliga och sociala sammanhang för att grundlägga ett reflekterat förhållnings-sätt till vad som ofta betecknas som relationen "människan och datorn". Det krävs också ökade kunskaper om den omvärld som kommer allt närmare genom de nya kommunikationsmedlen och träning i användningen av de datorspråk som alltmer utnyttjas när vi kommunicerar med varandra respektive styr produktion och distribution av nyttigheter.

Arbetsmarknaden – från varuproduktion till servicejobb

Den "post-industriella revolutionen", utvecklingen mot service- och kunskapsekonomin, kan väntas medföra nya krav på utbildningen. Med en vid definition av service finns redan nu ca 70 procent av den svenska

arbetskraften i servicesektorn, i USA, som ofta anger utvecklingsriktningen, ca 80 procent. Arbetare i gammal mening blir en krympande restgrupp på samma sätt som bönderna under 40- och 50-talen. Servicesektorn ställer krav på inte bara sociala färdigheter och specifika kunskaper utan också på förmågan att ta initiativ och handla självständigt.

Även industriproduktionen blir alltmera kundanpassad och skräddarsydd till följd av snabba datakommunikationer och en ekonomiskt framtvungad internationell arbetsfördelning där länder som Sverige inte huvudsakligen kommer att producera i långa serier. Liksom andra avancerade industriländer kommer Sverige förhoppningsvis att ha den högt utbildade arbetskraft som medger snabb anpassning till nya teknologier och som ger förutsättningar för den nödvändiga flexibilitet som kundanpassade produkter kräver för att svara mot kundens varierande krav. Förutom nämnda serviceorienterade kunskaper och färdigheter kommer stor vikt att ligga på att kunna samarbeta i grupper och att kunna identifiera och lösa problem. En ökad vikt kommer därmed att tillmätas förmågan att kunna söka och utnyttja information liksom att planera sitt arbete enskilt och i grupp. Kunskaper och färdigheter av detta slag krävs också för att svara upp mot de små företagens behov av initiativ, kreativitet, problemlösningsförmåga osv.

Dessa krav innebär inte bara att man kommer att behöva utnyttja den kunskapsmässiga och personliga potentialen hos yrkesutbildade arbetare bättre, men också i många fall att det kommer att behövas en fortlöpande uppskolning. Behovet av fortgående vidareutveckling av yrkeskunskaperna och periodvis omskolning på basis av en grundlig generalistutbildning kommer att öka. Detta medför i sin tur krav på ett närmare samarbete mellan företag (utbildning) och offentlig utbildning.

Arbetsorganisation – från hierarkisk till horisontell organisation

Dagens pågående utveckling på arbetsmarknaden kommer att åtföljas av en förändring på de enskilda arbetsplatserna. Dagens tayloristiskt inspirerade arbetsorganisation med löpande band och hierarkisk organisation torde allt mer komma att ge plats för en horisontell organisation även inom industrin – en organisation karakteriserad av nätverk och självständigt fungerande arbetslag med ökande eget ansvar.

Skälen till denna förändring finns delvis att söka i förändrade krav från de anställda i företag och myndigheter men sammanhänger samtidigt med en önskan att öka konkurrensförmågan och produktiviteten.

I många fall följer förändringarna i arbetsorganisationen av att nya arbetsredskap och nya processer introduceras. Så leder till exempel de mikroelektroniska innovationerna genom sin stora anpassbarhet och kombinationsförmåga till att gränserna mellan arbetsmoment flyttas eller reduceras. Arbetare och tjänstemän (systemerare och datoroperatörer) blir allt mer beroende av varandra och får samtidigt ett ändrat förhållande till företaget/myndigheten och dess uppgifter. Kommunikation och samarbete för att utveckla arbetsprocesser och lösa problem blir allt viktigare.

Men även på arbetsplatser där nya teknologier eller arbetsprocesser inte introduceras äger förändringar i hierarkiska relationer rum med samma resultat. Dessa förändringar äger rum därför att många företag av marknadskrav tvingats att kritiskt granska sin interna organisationsstruktur. Även om detta ofta har lett till personalreduktioner har det i andra lett till ansträngningar att omformulera uppgifter och attityder/kunskaper hos personalen. Vad som skett är att antalet nivåer i beslutshierarkin har minskats så att beslut fattas på den nivå, eller i varje fall närmare den nivå, där de skall leda till handling.

Som svar på industrins behov vid seklets början och med hänsyn till den då vanligen dåligt eller inte alls utbildade arbetskraften var det tayloristiskt inspirerade arbetsorganisationsmönstret adekvat. Det har övat stort inflytande på företagskultur, på ledningsfilosofier, utbildningsbehov osv. långt utöver den tillverkningsindustri där det tillkom. Dagens förändringar av arbetsorganisation kan väntas leda till lika genomgripande konsekvenser. De nya teknologierna, arbetsprocesserna och ledningsstrukturerna medför t. ex. krav på initiativförmåga, kreativitet, problemlösningsförmåga, laganda, kommunikationsförmåga och flexibilitet. När flera skall vara med och fatta beslut krävs också ökad förmåga och beredskap att acceptera och fullfölja detta ansvar. En ny arbetsorganisation kräver sålunda inte bara nya kunskaper och färdigheter utan också nya kombinationer av dessa och ger ökad tyngd åt ansvarstagande. Den kräver såväl breda kompetensprofiler som specialistkompetens, men om den ställer nya krav ger den samtidigt också nya möjligheter till inläring och utveckling i arbetet.

Arbetskraft — från överflöd till bristvara

Under det gångna halvseket har befolkningsutvecklingen i hela den industrialiserade världen karaktäriserats bl. a. av trender mot höjd medellivslängd, minskad familjestorlek och ökad uppsplittring av hushållen. Den sistnämnda trenden sammanhänger med att ungdomar tidigare lämnar hemmet, att skilsmässor blivit vanligare och att pensionärer i större utsträckning än tidigare har egna hushåll.

Dessa trender, som varit starkare i vårt land än i flertalet andra länder, påverkar i hög grad social utveckling och arbetsmarknadsutveckling. De ha bl. a. bidragit till att en lång rad sociala uppgifter som tidigare sköttes inom storhushållen, nu handhas av offentliga myndigheter genom socialförsäkringar och olika slag av vård- och omsorgsåtgärder. Den offentliga utbildningen har också tvingats påta sig nya uppgifter avseende t. ex. "social träning" som familjerna tidigare antogs sköta.

För vårt land kommer under de närmaste årtiondena sannolikt en fortsatt ökning av andelen personer över 65 år (f. n. ca 20%, 14% 1975) att paras med minskade ungdomskullar. Även om omfattningen och intensiteten i den s. k. ålderschocken framställs något överdrivet är det uppenbart att för närvarande sker demografiska förändringar som kommer att påverka arbetsmarknadens sätt att fungera. Med ett minskat antal ungdomar på arbetsmarknaden kommer dessa, ceteris paribus, att "vara kungar" på

denna marknad. De blir säljarna på denna marknad i sådan grad att de inte på samma sätt som varit fallet tidigare upplever incitament för att utbilda sig. Marknaden är ändå deras.

Om detta kan beskrivas som ett problem på en yttre marknad, där företag och myndigheter söker personal, finns också en inre marknad bestående av de äldre och i tjänst varande. Dessa blir en allt mera värdefull tillgång för arbetsgivaren. Företagets eller myndighetens konkurrens på den yttre marknaden kommer att öka och skapa behov av att bland annat genom utbildning göra arbetet mera intressant och utvecklande för att få personalen att stanna.

Såväl på en yttre som en inre marknad kommer pensionärerna att ingå på ett annat sätt än idag. Sett ur den enskildes synpunkt kommer allt flera pensionärer att vilja vara kvar på arbetsmarknaden även efter uppnådd idag fastställd pensionsålder. Allt flera behåller sin vitalitet och önskan efter aktivitet allt längre, och ökade möjligheter till flexibilitet i såväl anställningsformer som tjänstgöringstider kommer sannolikt att göra det möjligt att bli kvar på arbetsmarknaden. Flexibel pensionsålder blir ett krav som också stöds av samhällsekonomiska argument.

I detta perspektiv kommer personalutbildning inom företag och myndigheter att bli allt viktigare. Ungdomar med en vanligen tolvårig allmänutbildning och med en tendens att under längre tid än hittills gå ut och in på arbetsmarknaden och arbetsplatser medför behov av kortare färdigutbildningar. Inom företag och myndigheter kommer utbildning att vara ett konkurrensmedel men dessutom kommer förändringar i arbete och arbetsorganisation att leda till omställningsproblem för den äldre arbetskraften vilka leder till samma behov av utbildning. Personalutbildning kommer att få en alltmera strategisk funktion. Detta kommer i sin tur att skapa både behov av och förutsättningar för att låta personalutbildning inte bara vara en snävt och kortsiktigt inriktad effektivitetshöjande utbildning, utan ett medel att stärka de allmänt utbildande och bildande inslagen i personalens kompetens. Skulle det inträffa att ungdomars utbildningsbenägenhet minskade, skulle personalutbildning dessutom behöva kompensera för detta.

Arbetet – från brödföda till krav på personlig utveckling

Ungdomar idag är inte attraherade av industrin som arbetsplats. De finner det inte vara nog med materiella belöningar. De är vana vid att en ekonomisk grundtrygghet finns och nya mönster för samboende och äktenskap skjuter upp den tidpunkt då en fast inkomst blir nödvändig. Detta innebär att de under längre tid kan pröva sig fram i sin egen frihet, men detta får samtidigt konsekvenser för arbetsmarknaden.

På ett annat plan sker värdeförskjutningar bland ungdomarna, som bland annat kan beskrivas som ett fjärmande från en protestantisk arbetsmoral, där arbetet i anletets svett hade ett egenvärde. Dessa förändringar har ofta en individualistisk framtoning vari ligger önskan efter självförverkligande genom att pröva olika alternativ och livsmönster. Kontrakts-

mässiga relationer till industriarbete eller arbeten med fasta mönster är då inte lockande. Med en allt längre gående sekularisering, med ökad "kolonisering" av ungdomens tankevärldar, fantasier och drömmar genom styrning utifrån kommer detta sannolikt att vara en fortgående tendens. Den gäller emellertid inte bara ungdomen utan blir också allt tydligare bland äldre: 'Arbete åt alla' som slogan har idag en kvantitativ innebörd men får alltmer av kvalitativ betydelse i form av "utvecklande jobb". Dessa nya krav kan väntas successivt bli mer artikulerade när dagens unga når högre upp i åldrarna.

Tendenser av detta slag i vårt (post-)moderna samhälle ställer arbetsgivarerna inför krav på ändrad belöningsstruktur och arbetsorganisation. Arbetet måste göras meningsfullt i sig och inte bara ses som försörjning eller i relation till andra yttre kriterier av immateriellt slag. I förlängningen av detta perspektiv ligger också ett krav att utbildning i företag och myndigheter skall ses som en integrerad del av den totala verksamheten. För stat och samhälle innebär detta uppgifter som bl. a. gäller samordning av personalutbildning med dagens vuxenutbildning. Inte minst kommer sådan samordning att bli nödvändig för de smärre företag och myndigheter vilka ställs inför samma krav på omtänkande och utveckling som stora, men som måste samverka med andra organisationer för att göra t. ex. utbildning möjlig.

Den generella innebörden av förändringarna i befolkningens ålderssammansättning och i synen på arbete är att vi måste, med hänsyn till utbildning och bildning, se livscykeln på ett annat sätt än tidigare. Såväl barn- och ungdom som vuxen som begrepp har sin historiska förankring till vilken utbildning knutits. Med den utveckling som kan förutses, kommer t. ex. själva begreppet vuxenutbildning att bli ännu mera diffust än det varit: vilka är de vuxna som utbildningen vänder sig till? Svaren på den frågan kommer att bestämma synen också på barn- och ungdomsutbildning. I konkreta termer kommer en följd för utbildningen att bli att ytterligare tyngd måste läggas på utbildningsmöjligheter i alla åldrar.

Fritid — från arbetspaus till alternativ sysselsättning

Medelarbetstiden för den svenska arbetskraften utgör idag mindre än 2/3 av motsvarande tid vid krigsslutet. Mycket tyder på att arbetstidsförkortningen kommer att fortsätta om också i väsentligt långsammare takt. Samtidigt som tiden för arbete reduceras sker en omfördelning av tid för arbete och icke-arbete. "Flex"-tid är ett allt vanligare begrepp men också icke-traditionella former för tidsutnyttjande blir allt vanligare. Deltidsarbete känner vi, och det är icke alltid självalt som deltid, men också veckoslutsarbete och arbete i anställning där uppgifterna huvudsakligen utförs i hemmet. Om dessa förändringar leder till att fritid blir större än tiden för betalt arbete och om flexibiliteten i tid för arbete utnyttjas för att avsiktligt få tid för annat, börjar definitionen av fritid som ickearbete att förlora sin mening. Sysselsättning i "det aktiva samhället" blir i framtiden en mera adekvat beteckning för såväl betalt arbete i vanlig mening som olika aktiviteter som den enskilde väljer att ägna sig åt, men också t. ex. för skilda slag av samhällstjänst.

Om en sådan utveckling kan antas äga rum ställer det utbildningssystemet inför stora krav och för systemet omvälvande uppgifter. Utbildningen kan inte längre ensidigt inriktas med hänsyn till den fjärdedel av arbetstagarens dygn respektive den åttondel av hans eller hennes liv som kanske ägnas betalt arbete. Själva det faktum att arbetstagarna frivilligt väljer att byta ökad lön mot ökad fritid indikerar att det ur allmän välfärdssynpunkt vore olämpligt att negligera fritidsaktiviteterna som utbildningsuppgifter. Detta gäller även om vi i framtiden i högre utsträckning skulle kunna integrera fritidsaktiviteter i yrkeslivet respektive möjliggöra för flera att ha "yrket som hobby".

Detta innebär givetvis inte att vi skall ersätta skollektioner med fiskeutflykter eller söka konkurrera ut bildningsförbundens specialiserade hobbykurser. Det understryker i stället att vi måste söka ge varje individ en väl inövad och väldokumenterad baskompetens som grund för att han eller hon senare i livet med intresse och tillförsikt skall kunna tillämpa och vidareutveckla kompetensen såväl i yrkesliv som genom fritidsaktiviteter.

Kompetenskraven i varje vald utbildningsetapp måste därför ökas i termer av självständig och mångsidig tillämpning. En elev som nöjt sig med enkel algebra och geometri men blivit stimulerad att vidareutveckla dessa kunskaper både för programmering på jobbet och för stjärnnavigering under havsseglingar är t.ex. enligt detta synsätt väsentligt bättre rustad än den elev som lämnar skolan med en hälsosam respekt för endast delvis förstådda integraler och en väl förankrad vilja att hålla sig bort från all formaliserad argumentation.

Hänsyn till fritidsintressena innebär i denna mening endast en ytterligare förstärkning av de krav som redan ovan anförts — krav på förbättrade möjligheter till personlig utveckling, självförtroende och relation till sig själv och andra, men också krav på individuell bärkraftig och medborgerligt relevant kunskap. Det motiverar också en betoning av etik och kultur som grundläggande i skola och utbildning.

2. Det svenska utbildningssystemet – några stiliserade fakta och problemperspektiv

I detta kapitel gör vi en genomlysning av vissa aspekter av det svenska utbildningssystemet med hjälp av statistiskt material. Vi finner det angeläget att betona *vissa* aspekter. En grundligare genomgång skulle ha krävt mera tid än som stått till vårt förfogande. Detta i förening med att någon samlad utbildningsstatistik inte finns att tillgå har gjort det svårare än nödvändigt att ge en mera heltäckande statistisk bild.

Närmast med nödvändighet ger det statistiska materialet främst bilden av utbildningssystemets strukturella karakteristika och till dessa förbundna effekter. Så långt det varit möjligt har vi försökt få med information som är kvalitativ. Tyvärr har det inte visat sig möjligt att kunna ge någon fylligare bild av utbildningssystemets resultat i form av kunskaper och färdigheter.

I fortsättningen av kapitlet redovisas på högersidorna statistiska data i tabeller och diagram. På motstående vänstersidor gör vi i "faktarutor" kommentarer till och för vissa diskussioner om data och deras innebörd.

Vi vill i detta sammanhang ta tillfället i akt att uttrycka det otillfredsställande i att en samlad statistik för det svenska utbildningsväsendet saknas. Vår erfarenhet har blivit att statistiska data finns inom olika verk, myndigheter och företag men i fragmentiserad och ofta rudimentär form och ofta med skilda kategoriseringar och definitioner av grundparametrar till följd av att olika intressenter haft olika syften med att samla data. En mera täckande och sammanhållen utbildningsstatistik borde vara angeläget att åstadkomma. Vi vill också framhålla som väsentligt om ett sådant påpekande togs ad notam att en framtida statistikproduktion för utbildningsområdet täcker såväl reguljär offentlig utbildning som utbildning inom företag och myndigheter. Vidare borde en framtida statistikproduktion inom området samordnas med motsvarande verksamhet inom internationella organisationer som t. ex. OECD för att underlätta och möjliggöra jämförelser mellan länder.

Åldersstruktur och utbildning

Studiedeltagande i reguljär utbildning

Studiedeltagandet har ökat kraftigt i åldrarna under 19 år, men mattas av i åldersgrupper däröver. Studiebenägenheten i olika åldersgrupper är en effekt av bl. a. individens värderingar som påverkas av t. ex. möjligheterna att läsa vidare och de utbildningsmässiga, sociala, kulturella, ekonomiska och andra resurser som individen förfogar över. Det rör sig om en ständigt föränderlig process. Förändringarna blir svårare att förklara på högre utbildningsnivåer än på lägre.

Idag börjar omkring 90 procent av ungdomarna på en utbildning i gymnasieskolan efter en nioårig grundskoleutbildning. Studieaktiviteten är exempelvis numera nästan lika hög bland 17-åringar som i åldersgrupperna därunder (se diagram A.1.). Den kraftigt ökade studieaktiviteten i gymnasieskoleåldrarna (16–19 år) efter 1950-talet kan framför allt beskrivas som en effekt av samhällets förändrade krav, ett stort antal skolreformer och ändrade värderingsmönster.

I den eftergymnasiala utbildningen blir studiebenägenheten en ännu mer komplex process. Det är naturligtvis inte möjligt att peka ut en enskild faktor som enda förklaringen till den väldiga expansionen inom högskoleområdet, framför allt under 1960-talet. De utbildningspolitiska ambitionerna för olika grupper i samhället och reformeringarna av högskolan under 1970- och 1980-talet har emellertid ofta syftat till att påverka rekryteringsmönstret och utbildningsvolymerna. Därmed påverkas också studieaktiviteten i de olika åldersgrupperna. När totalspärr infördes för all högskoleutbildning i slutet av 1970-talet var detta troligen ett av huvudskälen till att studiedeltagandet genomsnittligt sett upphörde att öka i åldersintervallet 20–30 år, men mönstret varierar mellan åldrarna. Den ökade efterfrågan på arbetskraft under 1980-talet samt antagningsreglerna vilka främjar (ger poäng för) några års förvärvsarbete innan man börjar i högskolan är två viktiga orsaker till att högskolestarten på detta sätt flyttats fram något i åldrarna.

Kvinnornas studiedeltagande har varit mer expansivt än männens. Expansionen av vuxenstudier som skedde under 1970-talets första hälft var särskilt märkbar bland kvinnorna. I kvinnogrupperna mellan 21–29 år har studiefrekvensen fortsatt att öka även om en viss avmattning har skett. Bland de något äldre kvinnorna (30–34 år) sker emellertid inte längre någon ökning alls av studieaktiviteten.

När vi talar om studiedeltagande avses all reguljär skol- och högskoleutbildning i landet inklusive högskolor, gymnasieskolor, KOMVUX, folkhögskolor, grundskolor och andra allmänna utbildningsinstitutioner för ungdomar och vuxna. Diagrammen A.1.-A.3. ger således en mycket generell bild av förändringarna i de olika åldersgrupperna.

Diagram A.1. Deltagare i regulär utbildning (allmän skola och högskola)
Andel av respektive åldersgrupp som deltar i utbildningen Källa: SCB

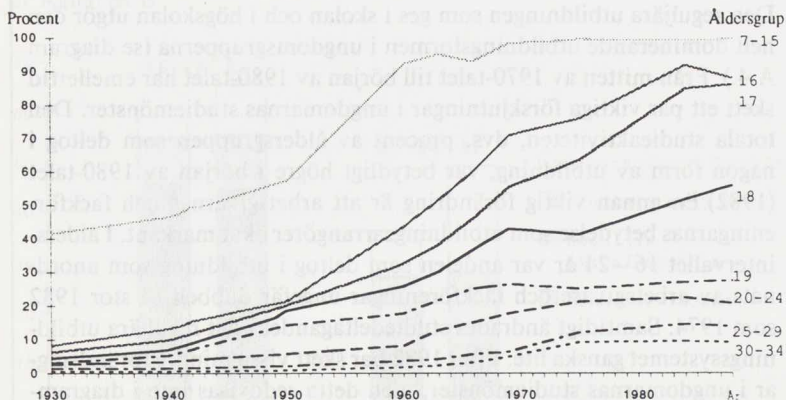

Diagram A.2. Deltagare i regulär utbildning (allmän skola och högskola)
Män och kvinnor 16–20 år Källa: SCB

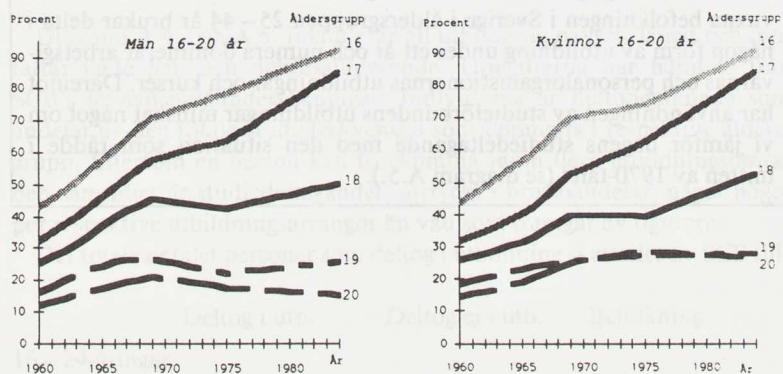

Diagram A.3. Deltagare i regulär utbildning (allmän skola och högskola)
Män och kvinnor 21–34 år Källa: SCB

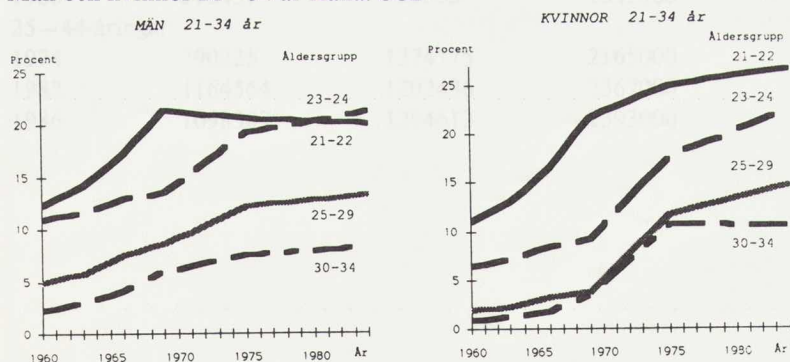

Diagram A.1.-A.3. avser det reguljära och allmänna utbildningssystemet. Här ingår ej sådan utbildning som anordnas av arbetsgivare, fackförening, AMS, studieförbund, korrespondensinstitut, radio/TV. Fördelningen byggs på SCB-uppgifter för åren 1929/30, 1939/40, 1949/50, 1960, 1963, 1966, 1969, 1975, 1982/83, 1984, 1988. Värdena däremellan är interpolerade och byggs således inte på faktiska uppgifter.

Typ av utbildningsarrangör

Den reguljära utbildningen som ges i skolan och i högskolan utgör den helt dominerande utbildningsformen i ungdomsgrupperna (se diagram A.4.). Från mitten av 1970-talet till början av 1980-talet har emellertid skett ett par viktiga förskjutningar i ungdomarnas studiemönster. Den totala studieaktiviteten, dvs. procent av åldersgruppen som deltog i någon form av utbildning, var betydligt högre i början av 1980-talet (1982). En annan viktig förändring är att arbetsgivarnas och fackförningarnas betydelse som utbildningsarrangörer ökat markant. I åldersintervallet 16–24 år var andelen som deltog i utbildning som anordnats av arbetsgivare och fackföreningar ungefär dubbelt så stor 1982 som 1974. Samtidigt ändrades studiedeltagandet i det reguljära utbildningssystemet ganska lite. Efter 1982 har skett vissa mindre förändringar i ungdomarnas studiemönster, men detta redovisas inte i diagrammet.

Även bland äldre studerande har andelen deltagare i utbildningar utanför den reguljära skolan och högskolan ökat. Nästan halva den vuxna befolkningen i Sverige i åldersgruppen 25–44 år brukar delta i någon form av utbildning under ett år och numera dominerar arbetsgivarnas och personalorganisationernas utbildningar och kurser. Däremot har användningen av studieförbundens utbildningar minskat något om vi jämför dagens studiedeltagande med den situation som rådde i mitten av 1970-talet (se diagram A.5.).

Diagram A.4. Deltagare per utbildningsarrangör bland ungdomar och vuxna Andel av befolkningen i åldersgruppen 16–24 år respektive 25–34 år Källa: SCB

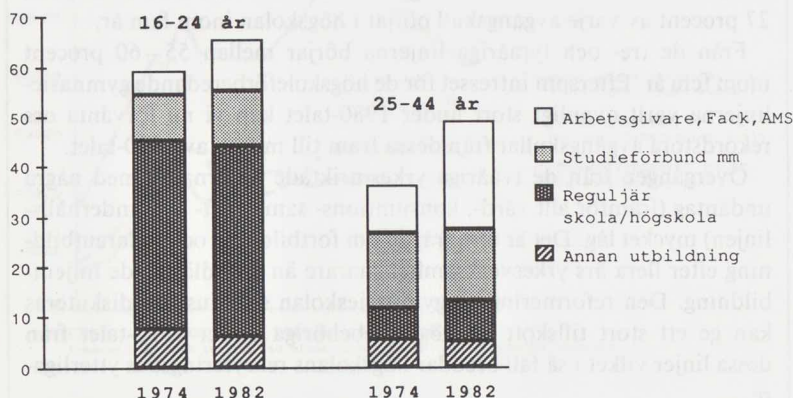

Diagram A.4. och A.5. inkluderar all utbildning oavsett längd och omfattar både hel- och deltidstudierande. Uppgifterna har hämtats från SCB's levnadsnivåundersökningar. Individerna är nettoberäknade som andelar av den totala studiefrekvensen som uppmäts i respektive åldersgrupp. Eftersom en person kan förekomma inom flera utbildningsområden samtidigt är studiedeltagandet, uttryckt i bruttoandelar, något högre per respektive utbildningsarrangör än vad som framgår av figurerna.

Det totala antalet personer som deltog i utbildning skattades av SCB till:

	Deltog i utb.	Deltog ej i utb.	Befolkning
16–24-åringar			
1974	580932	397068	978000
1982	673340	354660	1028000
1986	595437	453563	1049000
25–44-åringar			
1974	790225	1374775	2165000
1982	1164564	1202436	2367000
1986	1098387	1294613	2393000

Gymnasieexamination och nettoantalet nyinskrivna i högskolan

Efter högskolereformen 1977 har övergångsfrekvensen från gymnasieskolan varit relativt stabil. Från gymnasieskolan som helhet har cirka 27 procent av varje avgångskull börjat i högskolan inom fem år.

Från de tre- och fyraåriga linjerna börjar mellan 55–60 procent inom fem år. Eftersom intresset för de högskoleförberedande gymnasie-linjerna varit ovanligt stort under 1980-talet kan vi nu förvänta oss rekordstora avgångskullar från dessa fram till mitten av 1990-talet.

Övergången från de tvååriga yrkesinriktade linjerna är med några undantag (framför allt vård-, konsumtions- samt drift- och underhålls-linjen) mycket låg. Det är ofta frågan om fortbildning och vidareutbildning efter flera års yrkesverksamhet snarare än grundläggande linjeutbildning. Den reformering av gymnasieskolan som just nu diskuteras kan ge ett stort tillskott av högskolebehöriga under 1990-talet från dessa linjer vilket i så fall breddar högskolans rekryteringsbas ytterligare.

Den stabilitet och stagnation som vi vant oss vid under några år på 1980-talet utgör en stark kontrast till tidigare års växlingar i övergångsfrekvenserna från gymnasieskolan, vilka var särskilt uttalade under 1960-talet och 1970-talet. Mycket talar för att denna stabilitet inte skulle bestå om högskolans dimensionering tilläts att följa ungdomarnas efterfrågan på utbildningsplatser mer än hittills under 1980-talet. Antagningsreglerna har en ganska starkt reglerande effekt på studiedeltagandet och således även på övergångsfrekvenserna (se diagram A.5.).

Behörighetsbakgrunden bland nybörjare i högskolan

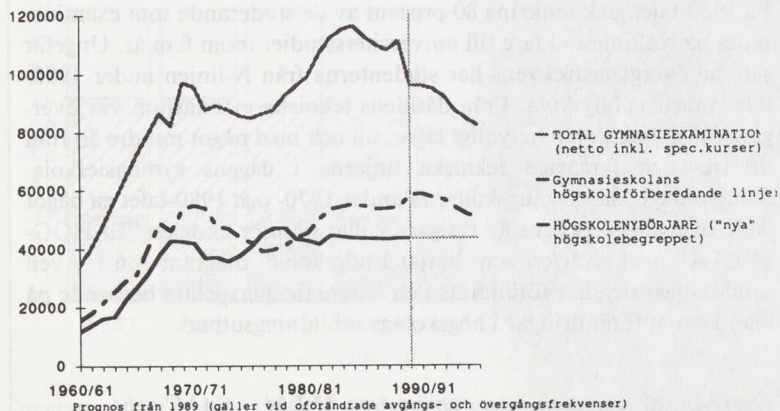
Fram till 1969 krävdes i princip genomgången gymnasium för att man skulle få bedriva studier vid universitetet och högskolor med ett par undantag. Under 1960-talet hade drygt 90 procent av nybörjarna en sådan behörighet. (Se tabell A1!) Dispens från kravet på fullständig gymnasieutbildning gavs i mycket liten omfattning. 1969/70 infördes regler om vidgat tillträde för dem som fyllt 25 år och förvärvat arbetat minst 5 år ("25:5-or"). De blev behöriga att studera vissa ämnen vid de filosofiska fakulteterna. Resultatet blev en massiv tillströmningsökning av äldre studerande under 1970-talet. 1974 antogs exempelvis hela 17 procent av nybörjarna enligt reglerna om vidgat tillträde. Under 1980-talet har denna andel åter minskat till förmån för fler studerande från tvåårig gymnasieskola eller från KOMVUX.

Hösten 1991 planeras nya antagningsregler och vi får tre antagningsgrupper:

1. Sökande med enbart gymnasiebetyg
2. Sökande som genomgått högskoleprov
3. Övriga med särskilda förkunskapsprov

Det är svårt att säga exakt vilka effekter det nya systemet kommer att få, men mycket talar för att arbetslivserfarenheterna kommer att få en kraftigt minskad betydelse.

Diagram A.5. Gymnasieexaminationen och nettoantalet nyinskrivna i högskolan Källa: SCB och UHÄ

Tabell A 1 Behörighetsbakgrunden bland nybörjare i högskolan. Källa: SCB och UHÄ

	Nybörjare inom Högskola och univ före 1977			Statlig högsko- la* 86/87	Kommun- al hög- skola** 86/87	Fristående kurs 86/87
	64/65	70/71	74/75			
Bakgrund						
Äldre gymnasium och 3/4-årig gymn. skola	91	76	61	64	23	55
Fackskola, 2-årig gymn. skola och KOMVUX	—	1	3	22	59	16
Vidgat tillträde (25:5/25:4)	0	5	17	3	—	8
Dispens från krav på allmän behörighet	—	3	11	2	—	5
Behörig via utländsk examen	4	9	3	3	—	4
Övrig utbildning	5	6	5	6	18	12
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Totalt antal	15 147	27 563	24 423	26 724	6 223	25 909

* Utbildningslinjer där regler om allmän behörighet tillämpas.

** Allmänna linjer.

— = Uppgift saknas, ingår i övrig utbildning.

Fristående kurs avser statlig högskola exklusive fortbildningskurser för skolpersonal.

Övergångsfrekvenserna från gymnasiets REAL-, N- och T-linjer

På 1950-talet gick omkring 80 procent av de studerande som examineras på reallinjen vidare till universitetsstudier inom fem år. Ungefär samma övergångsfrekvens har studenterna från N-linjen under 1980-talet i dagens högskola. Från dåtidens tekniska gymnasium var övergången till högskolan betydligt lägre, till och med något mindre än från de tre- och fyraåriga tekniska linjerna i dagens gymnasieskola. Sammanslaget har avgångskullarna under 1970- och 1980-talet en något lägre övergångsfrekvens än tidigare kullar (jämför andelen "EJ HÖGSKOLA" med andelen som börjat i högskolan, diagram A.6.). Även utbildningsvalen har förändrats i ett längre tidsperspektiv beroende på bland annat förändringar i högskolans utbildningsutbud.

Övergångsfrekvensen från gymnasiets ALLM.-, SAM- och EKONOMISKA linjer

Redan i 1955 års universitetsutredning förutspåddes en expansion av det samhällsvetenskapliga utbildningsområdet och då inte enbart som en effekt av de växande ungdomskullarna. Man såg då framför allt psykologutbildningen men även vissa andra ämnesområden som exempel på intressant nyorientering inom dåvarande humanistisk fakultet. Prognoserna förutsåg emellertid inte alls den utbildningsexplosion som sedan följde inom hela fil. fak.

Totalt sett ökade övergångsfrekvensen till högskolan från de längre ekonomiska-, sociala- och samhällsvetenskapliga utbildningarna fram till första åren på 1970-talet men har därefter åter minskat. Bland senare års avgångskullar har bland annat övergången till undervisningsområdet minskat ganska påtagligt (se diagram A.7.).

Övergångsfrekvensen från LATIN- och HUM-linjer

Flertalet studenter från HUM börjar inom högskolans KI-sektor eller på en språklärareutbildning inom U-sektorn. En stor andel går också vidare till utbildningar inom AES-området. Många börjar bland annat på juristlinjen. Den totala övergångsfrekvensen, från tidigare latin- och nuvarande humanistiska linjen, var förhållandevis hög (mellan 70–80 procent) och uppvisade en liten uppåtgående tendens till början av 1970-talet, men minskade därefter ganska kraftigt (se diagram A.8).

Vad som inte framgår av diagrammet är att antalet studenter från de renodlade längre språkutbildningarna i gymnasieskolan som börjar i högskolan numera är mindre än för tjugo år sedan (1982 jämfört med 1962). Det allmänna gymnasiets språkliga gren har här dessutom förts till SAM-området, diagram A.7., och ingår således ej i diagram A.8., vilket förstärker minskningen ytterligare.

Diagram A.6. Övergång från gymnasiets real-, N- och T-linjer Källa: SCB

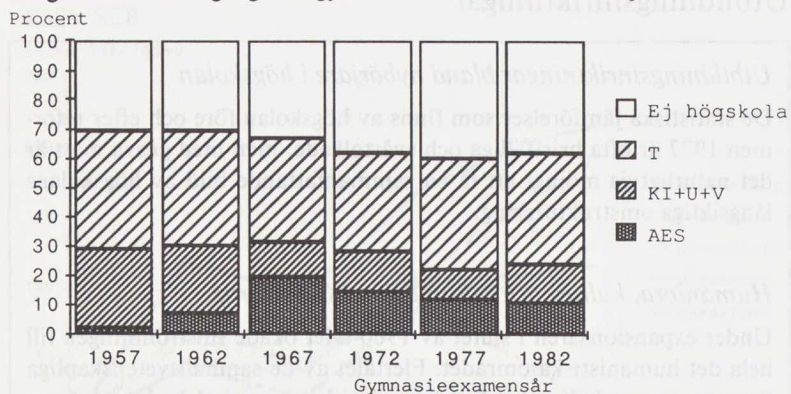

Diagram A.7. Övergång från gymnasiets ALLMÄNNA, SAM- och EKONOMISKA linjer Källa: SCB

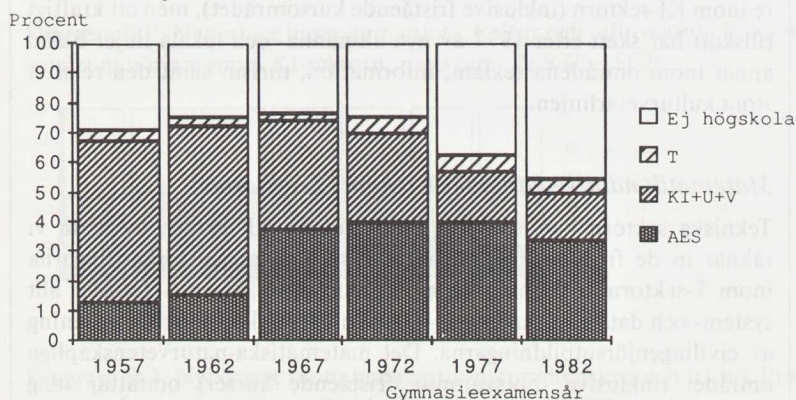
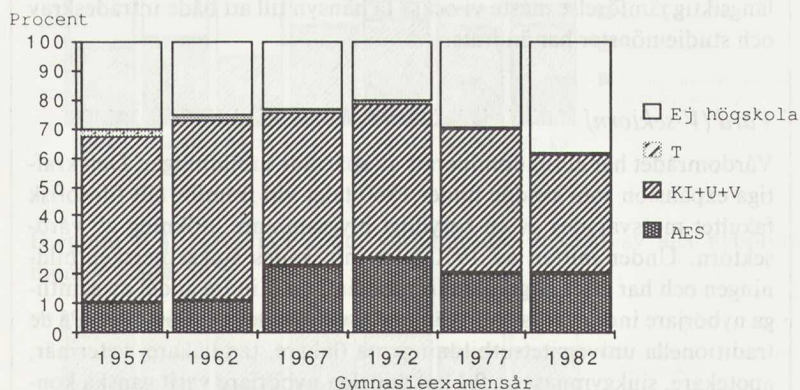

Diagram A.8. Övergång från gymnasiets LATIN- och HUM-linjer Källa: SCB

I övergången till högskolan före ht 77 ingår en grov skattning av nybörjarna på sjuksköterske-, förskolläraryr-, fritidspedagog- och vissa andra lärarutbildningar som tillkommit i och med reformen 1977.

Utbildningsinriktningar

Utbildningsinriktningar bland nybörjare i högskolan

De statistiska jämförelser som finns av högskolan före och efter reformen 1977 är ofta bristfälliga och svårtolkade, men med grova mått är det naturligtvis möjligt att få en sammanfattande bild av högskolans långsiktiga omstrukturering.

Humaniora, kultur- och information (KI-sektorn)

Under expansionsåren i slutet av 1960-talet ökade tillströmningen till hela det humanistiska området. Flertalet av de samhällsvetenskapliga ämnena som också expanderade under denna period hade också ursprungligen växt fram inom humanistisk fakultet.

Språkutbildningarna omfattar idag drygt en tredjedel av alla nybörjare inom KI-sektorn (inklusive fristående kursområdet), men ett kraftigt tillskott har skett efter 1977 av nya allmänna- och lokala linjer bland annat inom områdena reklam, information, turism samt den relativt stora kulturvetarlinjen.

Matematik-naturvetenskap och teknik (T-sektorn)

Tekniska sektorn har idag fler nybörjare än KI-sektorn även då vi räknar in de fristående kurserna. De mest påtagliga förändringarna inom T-sektorn är framväxten av ett stort antal linjer – framför allt system- och datatekniska linjer – och en nästan kontinuerlig utökning av civilingenjörsutbildningarna. Det matematiska-naturvetenskapliga området (inklusive motsvarande fristående kurser) omfattar idag sammantaget ungefär lika många nybörjare som i slutet av 1960-talet (exklusive ämneslärare från mat-nat), men andelen är mindre. Istället har andra utbildningar inom T-sektorn fått allt fler studerande. Vid en långsiktig jämförelse måste vi också ta hänsyn till att både inträdeskrav och studiemönster har ändrats.

Vård (V-sektorn)

Vårdområdet har alltid dominerats av spärrade utbildningar. Den kraftiga expansion som skedde under 1960-talet vid framför allt filosofisk fakultet motsvarades av en betydligt blygsammare utökning av vårdsektorn. Under mitten av 1970-talet minskades sjuksköterskeutbildningen och har efter högskolereformen haft en mindre andel av samtliga nybörjare inom vårdsektorn än under en stor del av 1960-talet. På de traditionella universitetsutbildningarna (läkare, tandläkare, veterinär, apotekare, sjukgymnast m. fl.) har andelen nybörjare varit ganska konstant sedan slutet av 1970-talet.

Diagram B.1. Nybörjare per utbildningssektor (inklusive fristående kurs)
Källa: SCB

Index 1964/65=0

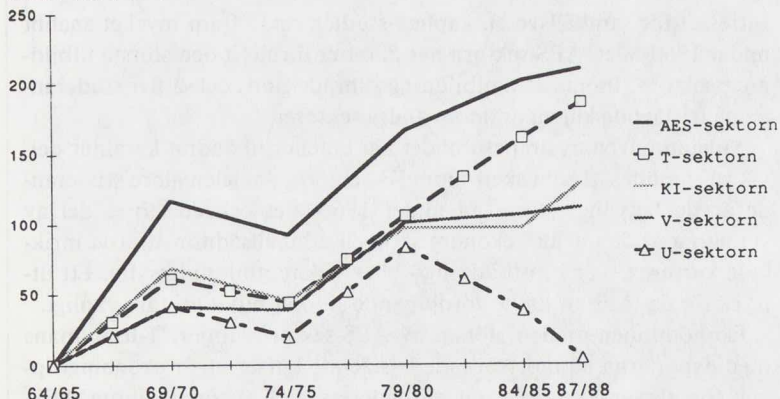

Diagram B.2. Nybörjare inom humaniora, kultur och information Procent
av alla nybörjare inom KI-sektorn, motsvarande Källa: SCB

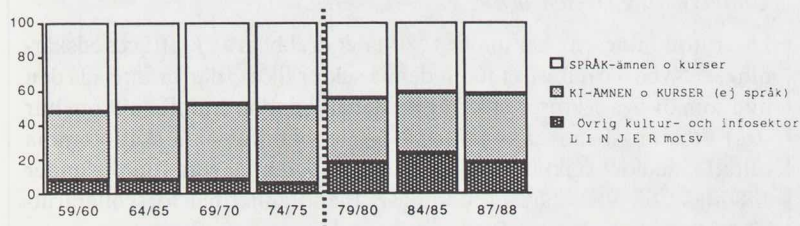

Diagram B.3. Nybörjare inom matematik-naturvetenskap och teknik Procent
av alla nybörjare inom T-sektorn, motsvarande Källa: SCB

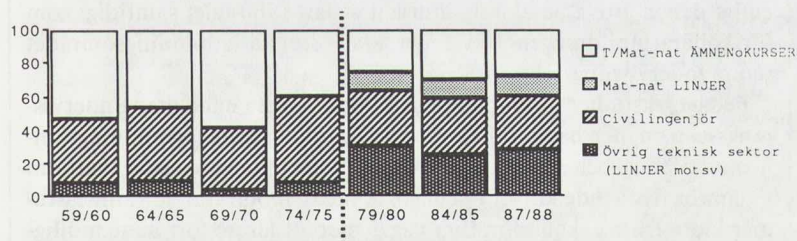
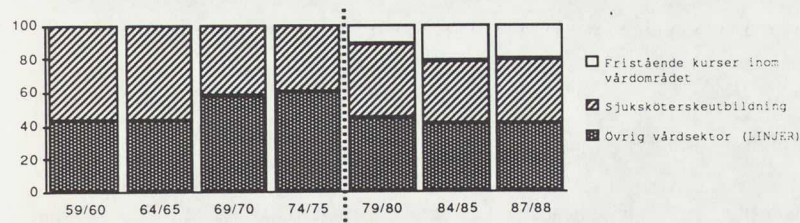

Diagram B.4. Nybörjare inom vårdområdet Procent av alla nybörjare
inom V Källa: SCB

*Samhällsvetenskap, administrativa-ekonomiska-sociala sektorn
(AES-sektorn)*

Intresset för samhällsvetenskapliga studier växte fram mycket snabbt under 1960-talet. AES-sektorn har därefter förblivit den största utbildningssektorn. Inom detta utbildningsområde finns också fler studerande på fristående kurser än inom andra sektorer.

Användningen av ämnesutbudet har emellertid ändrat karaktär delvis på samma sätt som skett inom KI-sektorn. Andelen äldre studerande är nu betydligt större än under 1960-talet och en större del av studierna på de social-, ekonomiskt- och samhällsadministrativt inriktade kurserna sker i fortbildnings- eller vidareutbildningssyfte. Ett uttryck för detta är att ämnesfördjupande studier blivit mindre vanligt.

Ekonomlinjen är den största av AES-sektorns linjer. Tillsammans med nybörjarna på motsvarande fristående kurser utgör ekonomgruppen för närvarande drygt en fjärdedel av alla nybörjare inom AES-sektorn, men denna andel har tidigare varit ännu större.

Undervisning (U-sektorn)

Läro- och lärutbildningarna har under 1980-talet drabbats av kraftiga nedskärningar. Nybörjarmönstret inom denna sektor liknar därför inte alls den bild som övriga sektorer ger. Dagens debatt handlar framför allt om hur stort utökningsbehovet är inför 1990-talet och hur man skall komma tillrätta med det sviktande intresse bland ungdomar som funnits under 1980-talet för vissa läro- och lärutbildningar. Bland annat har förskolläro- och lärutbildningen drabbats av detta.

Vidstående diagram B.6. bygger bland annat på en uppskattning av antalet nybörjare inom filosofisk fakultet som senare förväntades fullfölja en ämnesläro- och lärutbildning. Andelen nybörjare på "läro- och lärutbildningar" har enligt denna grova beräkning minskat sedan 1960-talet samtidigt som förskolläro- och lärutbildningen blivit det klart största utbildningsområdet inom undervisningssektorn.

Pedagogikstudier förknippas kanske inte i första hand med undervisningssektorn men har alltid varit ett av de populäraste fortbildningsämnen för lärare och redovisas därför här. Den minskning som skett om vi jämför fristående kurser i pedagogik med "motsvarande" ämnesstudier inom fil. fak. skall samtidigt vägas mot att lärare förr hade möjligheter att läsa på "B-avdrag" men idag erbjuds i första hand särskilda fortbildningskurser inom högskolan.

Diagram B.5. Nybörjare inom samhällsvetenskap, administrativ-ekonomisk-social sektor Procent av alla nybörjare inom AES-sektorn, motsvarande Källa: SCB

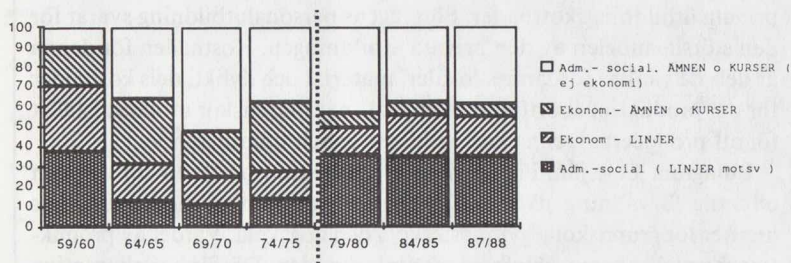
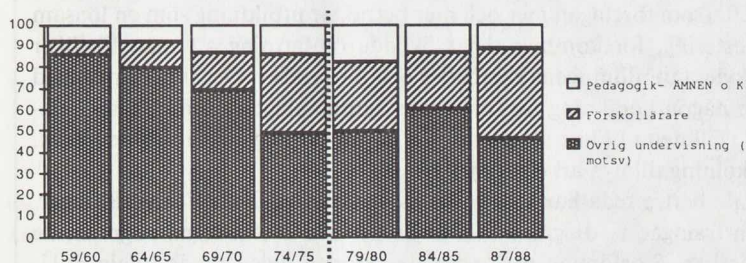

Diagram B.6. Nybörjare inom undervisningsområdet Procent av alla nybörjare inom U-sektorn, motsvarande Källa: SCB

Uppgifterna i diagrammen bygger på den sektorsindelning av utbildningar som gjordes av SCB 1977 (IPF 1977:1) med syfte att få jämförbarhet mellan totala högskolan efter ht 77 och motsvarande utbildningar dessförinnan, dvs. inklusive utbildningar som då tillfördes högskolan. Vissa grova beräkningar och schabloner har fått tillgripas. De fristående/enstaka kurserna har sektors- och ämnesindelats samt "nettoberäknats" (dubbelregistrerade räknas som linje-studerande). Nybörjare vid de olika filosofiska fakulteterna har reducerats med det antal som senare beräknats börja en ämnesläroutbildning.

Begreppet nybörjare inkluderar personer som byter till en ny studieinriktning. Därför ger inte diagrammen någon bild av den totala tillströmningens storlek utan visar enbart hur "intresse-inriktningarna" förändrats. Påbyggnadslinjer ingår ej i sammanställningarna.

Privat och offentlig utbildning och forskning

Det är vanskligt, för att inte säga omöjligt, att jämföra offentliga och privata utbildningskostnader. Företagens personalutbildning svarar för den största andelen av den privata utbildningen. Kostnaden för denna är dels de vanliga för lärare, lokaler, material och dylikt, dels kostnader för det produktionsbortfall som uppstår när människor utbildas istället för att producera. Denna kostnadspost är helt dominerande.

I diagram C.1. jämförs värdet av produktionsbortfall i företag och offentlig förvaltning på grund av personalutbildning med samhällets utgifter för grundskola, gymnasieskola och högskola. Värdet av produktionsbortfallet beror självfallet på timkostnaden. Därför har alternativa beräkningar gjorts med utgångspunkt från tre olika timpriser. Företagen står för något mer än hälften av personalutbildningen i mandagar räknat. Resten svarar den offentliga verksamheten för. (Beräkningarna har gjorts av SCB).

Eftersom företagen mer och mer betraktar utbildning som en lönsam investering, förekommer det i ökande omfattning att man försöker kalkylera utbildningens kostnader och lönsamhet. Det finns emellertid inte någon beräkning av företagens sammanlagda utbildningskostnader. Till detta bidrar att en stor del av utbildningen är informell, t. ex. inskolning till nya arbetsuppgifter.

Lite bättre reda har vi på statens och näringslivets FoU-satsningar. Som framgår av diagram C.2. är de privata kostnaderna högre än de offentliga. Storföretagen står för den största delen av de totala FoU-kostnaderna, eller ca 65 procent av de totala kostnaderna. Mest forskningsintensiv är läkemedelsindustrin som satsar runt 15 procent eller mer av sin omsättning på forskning.

Sverige hör till de länder som satsar mest per capita i FoU. (Diagram C3.) En förklaring till detta kan vara att Sverige har en hög andel multinationella företag som tenderar att producera i utlandet och bedriva FoU i Sverige. Frågan är om vi kan slå oss till ro med vår höga forskningsintensitet.

I bilaga 13 till LU "Kunskapsbildning för strukturell förnyelse" utreder Lennart Ohlsson kunskapsinvesteringarnas betydelse för ekonomins strukturella utveckling. En av hans teser är att 1980-talets strukturutveckling gått för långsamt, en annan är att en snabbare strukturomvandling kräver en övergång till ett mer kunskapsintensivt och FoU-intensivt näringsliv. Detta i sin tur betyder att utbildningen av framför allt högutbildade ekonomer och tekniker måste öka och att forskarutbildningen måste byggas ut.

Diagram C.1. Personalutbildning våren 1987, utbildningskostnader för helt år Olika beräkningar för produktionsbortfall och jämförelse med skolväsendet 1986 Källa: SCB

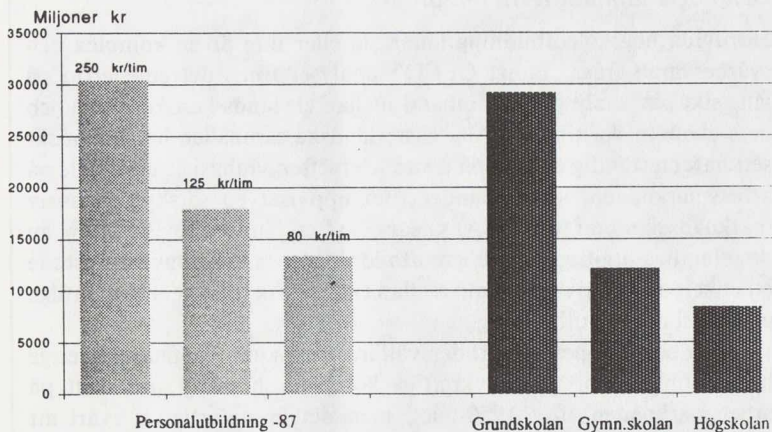

Diagram C.2. Utgifter för forsknings- och utvecklingsverksamhet på utförande sektor Miljoner kronor, löpande priser Källa: SCB

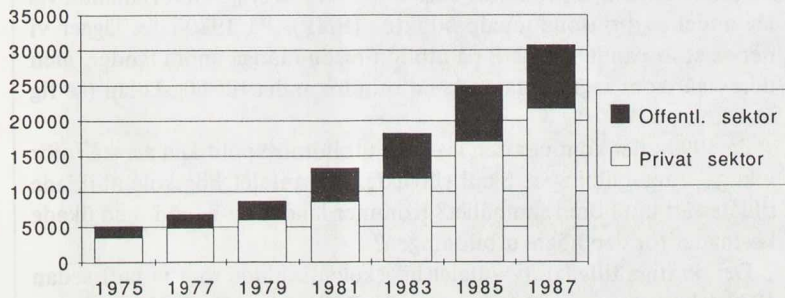
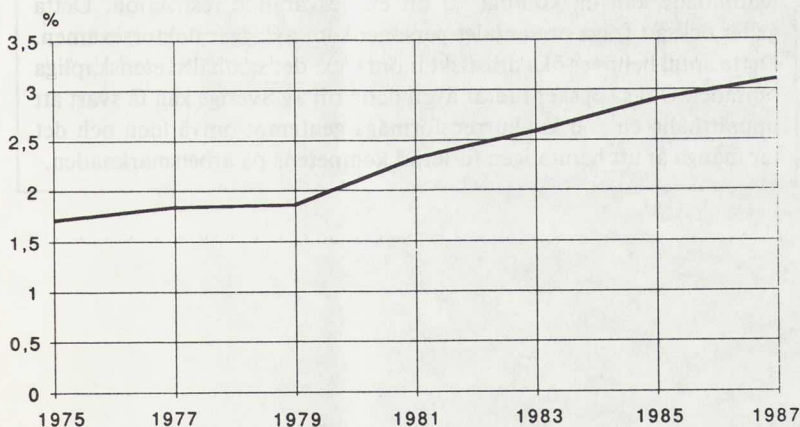

Diagram C.3. Totala FoU-utgifter i relation till BNP Procent Källa: SCB

Studiefinansiering och lönsamhet för högre utbildning

Den högre utbildningens lönsamhet

Huruvida högskoleutbildning lönar sig eller inte är en komplex och svårbesvarad fråga. Enligt OECD's analyser finns det emellertid på lång sikt påvisbara orsakssamband mellan ett lands kunskapsnivå och dess ekonomiska tillväxt. Alla västerländska samhällen har historiskt sett haft en ständig expansion av andelen eftergymnasialt utbildade på arbetsmarknaden och de länder som uppvisat en särskilt expansiv marknadsekonomi (t ex USA) satsar också en jämförelsevis stor del av de offentliga utgifterna på högre utbildning, dvs. det finns åtminstone ett enkelt deskriptivt samband mellan ekonomisk tillväxt och offentliga utgifter för högre utbildning.

Det är också uppenbart att den välfärdsnivå som vi uppnått i Sverige bland annat beror på den kraftiga kompetenshöjning som skett på arbetsmarknaden efter 1950-talet, men det är naturligtvis svårt att urskilja just högskolans roll i denna utveckling.

Efter den väldiga expansionen av den högre utbildningen i slutet av 1960-talet har Sverige framför allt prioriterat gymnasieskolan och andra utbildningsverksamheter utanför högskolan. På 1950-talet utgjorde de totala offentliga utbildningskostnaderna i Sverige en förhållandevis låg andel av bruttonationalprodukten (BNP). På 1980-talet lägger vi ner en större andel av BNP på utbildning än många andra länder, men därav går som sagt fortfarande en mindre andel till högskolan (se fig D.1.).

På 1990-talet kommer den svenska utbildningspolitiken att stå inför viktiga frågeställningar. Skall tillväxten av antalet högskoleutbildade tillåtas att upphöra i samhället? Kommer landet att ha råd med ökade kostnader för den högre utbildningen?

Den kraftiga tillväxt av antalet högskoleutbildade som vi haft sedan 1970-talet kommer nu att avta (se fig D.2.). Nuvarande dimensionering, som på totalnivån varit i stort sett oförändrad sedan början av 1970-talet, hotar att ge upphov till brist på vissa utbildningsgrupper på arbetsmarknaden i början av nästa århundrade. Tillgången på högskoleutbildade kan då komma att bli en besvärande restriktion. Detta gäller också i fråga om antalet personer som avlägger doktorsexamen. Detta antal behöver öka drastiskt inom t. ex. det samhällsvetenskapliga området. Om så ej sker bidrar även detta till av Sverige kan få svårt att upprätthålla en god konkurrensförmåga gentemot omvärlden och det tar många år att hämta igen förlorad kompetens på arbetsmarknaden.

Diagram D.1. Offentliga utgifter för utbildning Procent av BNP i några länder Källa: SCB och OECD

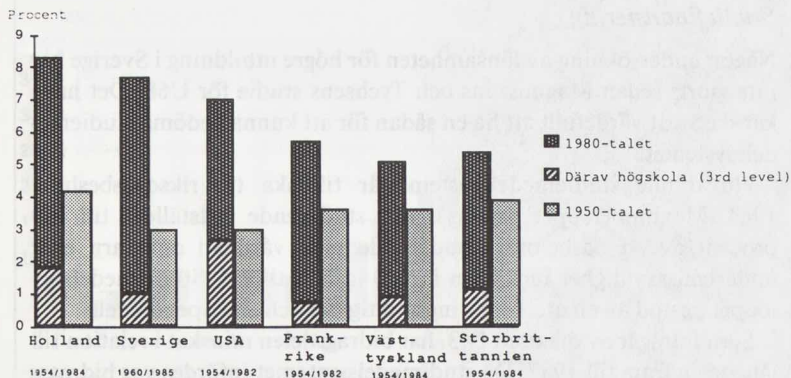
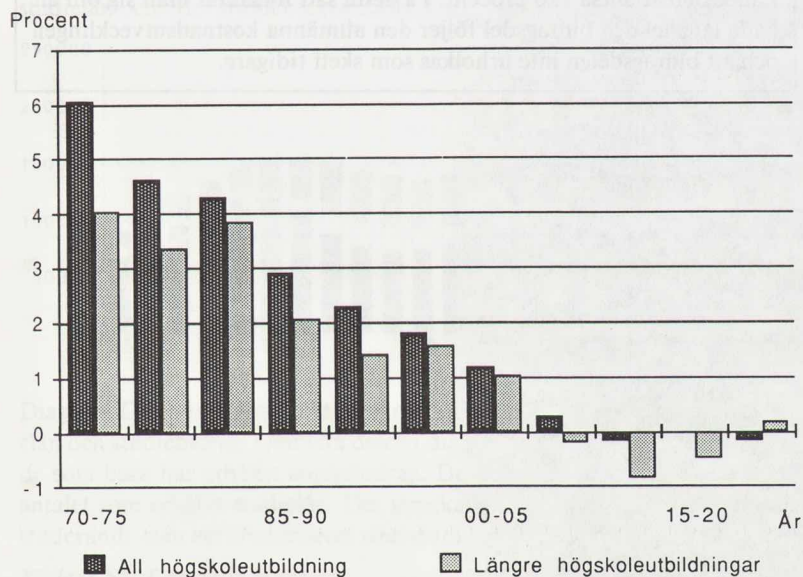

Diagram D.2. Årlig procentuell tillväxt av antalet högskoleutbildade under 65 år per 5-årsperiod med nuvarande (1989) dimensionering av högskoleutbildningen i Sverige Källa: SCB

Studiefinansiering

Någon undersökning av lönsamheten för högre utbildning i Sverige har inte gjorts sedan Magnussons och Tychsens studie för U68. Det hade kanske varit värdefullt att ha en sådan för att kunna bedöma studiemedelssystemet.

Nuvarande studiemedelssystem går tillbaka till riksdagsbeslutet 1964. Maximibeloppet per läsår och studerande fastställdes till 140 procent av ett basbelopp. Studerande med vårdnad om barn eller underhållsskyldighet mot barn kunde få barntillägg. Studiemedelsbeloppet bestod av en återbetalningspliktig del och en stipendiedel.

Som framgår av diagram D.3. har bidragsdelen minskat i relation till lånedelen fram till 1987. Då studiemedelssystemet infördes var bidragsdelen 25 procent av totalbeloppet. Därefter har bidragsdelen inte höjts i takt med lånedelen. 1987 var bidragsdelen endast sex procent av totalbeloppet.

1988 beslöts att totalbeloppet skulle höjas till 170 procent av basbeloppet och att bidragsdelen skulle utgöra 50 procent av basbeloppet. Lånedelen är alltså 120 procent. På detta sätt försäkras man sig om att både lånedel och bidragsdel följer den allmänna kostnadsutvecklingen och att bidragsdelen inte urholkas som skett tidigare.

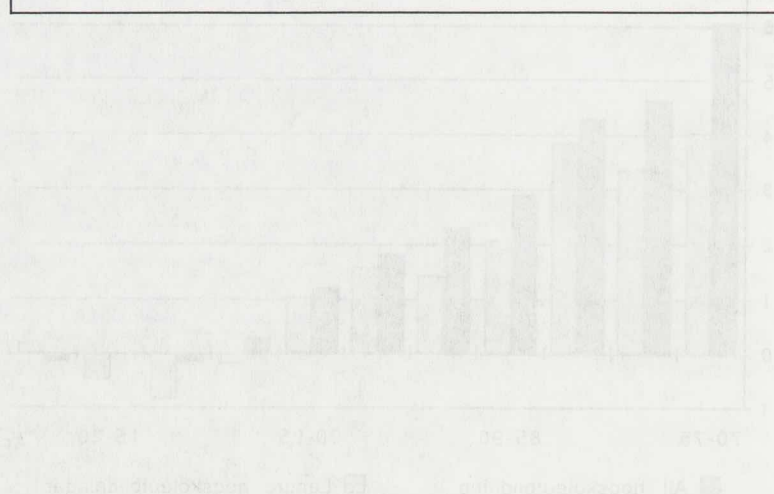

Diagram D.3. Det postgymnasiala studiestödets utveckling 1965–1969
Löpande priser Källa: CSN

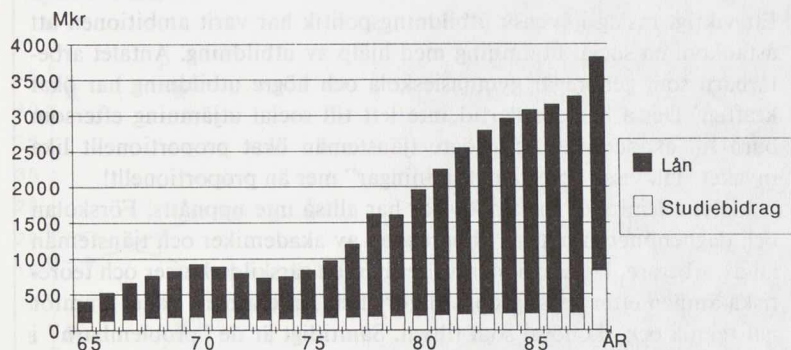

Diagram D.3. visar det statliga studiestödets omfattning från 1965 till 1988. Staplarnas mörka fält anger anders bidragsdelen och det ljusare fältet lånedelen.

Diagram D.4. Antal studerande i postgymnasial utbildning som erhållit studielån och/eller studiebidrag Källa: CSN

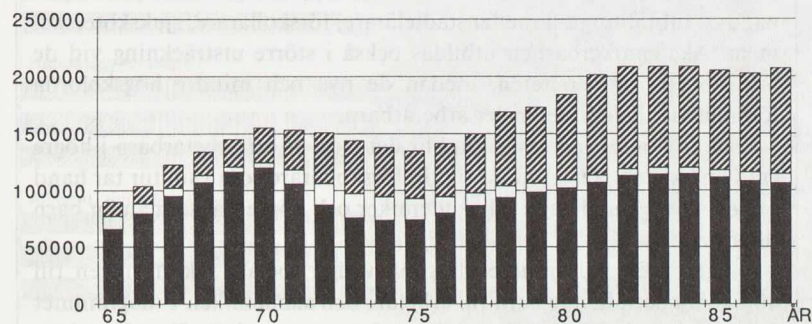

Diagram D.4. visar antalet studerande och andelen därav som fått studielån och studiebidrag. Den vita delen i diagrammet anger antalet studerande som bara har erhållit studiebidrag. Det svarta fältet i staplarna anger antalet som erhållit studielån. Det streckade fältet plus det vita är antalet studerande som egenfinansierat sina studier.

Källa: CSN/Gabriella Hansson

Social rekrytering till utbildning

Ett viktigt inslag i svensk utbildningspolitik har varit ambitionen att åstadkomma social utjämning med hjälp av utbildning. Antalet arbetarbarn som genomgår gymnasieskola och högre utbildning har ökat kraftigt. Detta har emellertid inte lett till social utjämning eftersom barn till akademiker och högre tjänstemän ökat proportionellt lika mycket. Till vissa "prestigeutbildningar" mer än proportionellt!

Målet att minska sociala klyftor har alltså inte uppnåtts. Förskolan och daghemmen utnyttjas i högre grad av akademiker och tjänstemän än av arbetare. I grundskolan väljer barnen särskilda kurser och teoretiska ämnen efter socialgruppstillhörighet. Arbetarbarn väljer framför allt teknik och ekonomi som tillval. Samtidigt är de "problembarn" i skolan i större utsträckning än andra, stödåtgärder riktas mer mot arbetarbarn än mot övriga.

En mindre andel av arbetarbarnen går till gymnasieskola, och väljer inte teoretiska linjer i samma omfattning som övriga.

Mönstret upprepar sig i högskolan. Barn från akademikerhem har högre övergångsfrekvens, oavsett betyg i gymnasieskolan och väljer framför allt "prestigeutbildningar" (juridik, civilingenjörs- och civil-ekonomutbildning, m. m.), medan arbetarbarn väljer de "nya" linjerna, dvs. utbildning till mellanstadielärare, förskollärare, sjuksköterska, m. m. Akademikerbarnen utbildas också i större utsträckning vid de traditionella universiteten, medan de nya och mindre högskolorna förhållandevis rekryterar fler arbetarbarn.

Som en konsekvens av detta blir det t. ex. så att arbetarbarn i högre grad än akademiker utbildar sig till förskollärare som i sin tur tar hand om en större andel barn till akademiker och högre tjänstemän än barn till arbetare.

Diagram E.1. visar utvecklingen av den sociala rekryteringen till högskolan beträffande barn till arbetare och akademiker. I diagrammet finns tre svarta och tre vita punkter, dessa anger nivån för arbetarbarnens resp. akademikerbarnens andel av alla barn i riket. Punkterna för 1962 och 1968 är skattade värden och anger andelen av barn som är födda 1938 och 1943. Det innebär att dessa barn är 24 resp 25 år när de går på universitetet. Punkterna vid 1982 anger andelen barn som är födda 1950–1960 och är då 22–33 år det läsåret. Uppgifterna här är hämtade från FoB 70. Detta ger oss bilden av att andelen barn till arbetare som går på högskola är långt under riksandelen, medan det för akademikerbarn är tvärtom (andel över riksandelen).

Konstruktionen av diagram E.1. är ett försök att lägga ihop statistiken för högskolan före och efter högskolereformen 1977. Den sociala indelningsgrunden skiljer sig åt före och efter reformen. Därför har bara de s. k. ytterlighetsgrupperna tagits med i detta diagram. Dessa bedömdes (enligt experter på SCB) vara de som mest stämde överens med varandra både före och efter reformen 1977.

Diagram E.1. Andelen nybörjare på högskolan som kom från arbetare- respektive akademikerhem 1962–1984 Källa: SCB

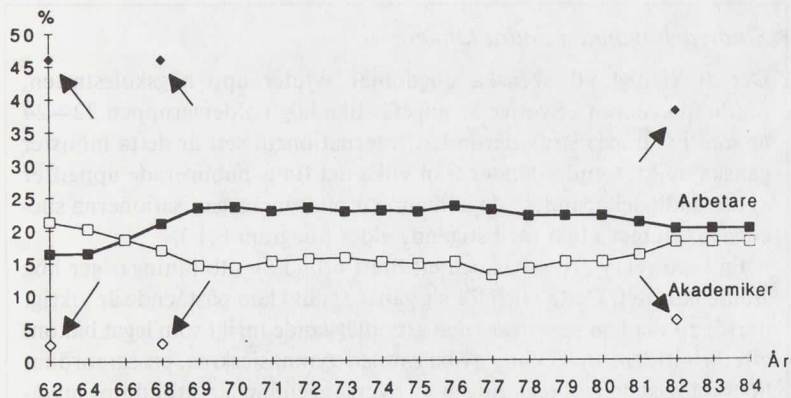

Diagram E.2. Social bakgrund för examinerade från allmänt, handels- och tekniskt gymnasium 1957, 1962 och 1967 Källa: SCB

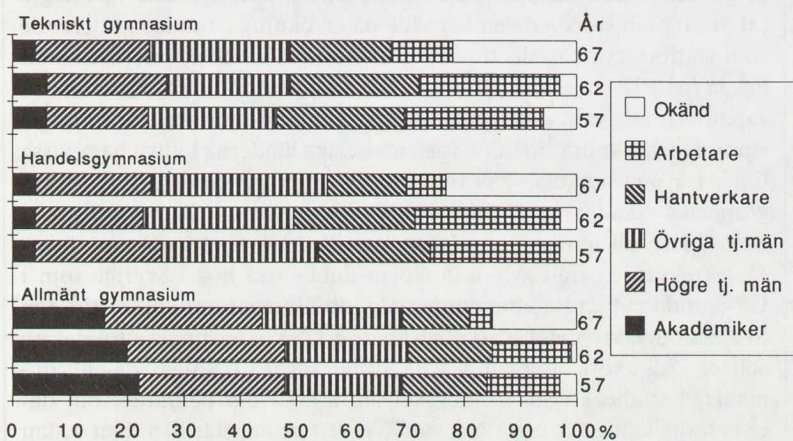
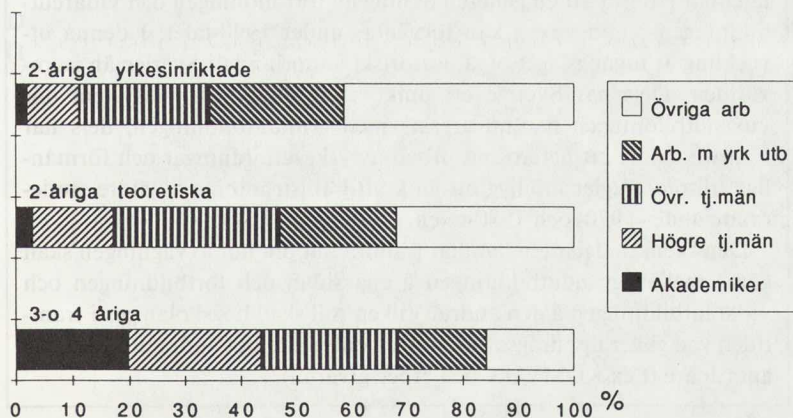

Diagram E.3. Social bakgrund för avgångna från grundskolan 1979 som fullföljt en gymnasieskollinje Källa: SCB

Svensk utbildning i internationellt perspektiv

Studiedeltagande i andra länder

Det är vanligt att svenska ungdomar skjuter upp högskolestarten. Studiefrekvensen i Sverige är ungefär lika hög i åldersgruppen 22–24 år som i åldrarna strax därunder. Internationellt sett är detta mönster ganska unikt. I andra länder från vilka det finns publicerade uppgifter avtar studiedeltagandet i de allmänna utbildningsorganisationerna successivt och mer i takt med stigande ålder (diagram F.1.).

En bred rekryteringsbas och ett brett utbud av utbildningar ger hög studieaktivitet. Detta i och för sig ganska självklara påståenden är viktigt därför att det kan sägas vara den grundläggande insikt som legat bakom efterkrigstidens utveckling av en samlad gymnasieskola, ett samordnat högskolesystem och regleringen av övergången mellan utbildningsnivåerna.

OECD's analyser av den högre utbildningens expansion under efterkrigstiden visade bland annat att ökningen i antalet nyinskrivna i högre utbildning till största delen berodde på en ökning i antalet studerande som slutfört gymnasiala studier. Den stora skillnaden internationellt låg då (på 1950-talet) mellan å ena sidan i huvudsak USA, Kanada och Japan, där all gymnasial utbildning gav allmän behörighet för fortsatta studier, och å andra sidan de västeuropeiska länderna i vilka bara vissa linjer i gymnasieskolan gav tillträde till högre utbildning. I den förra gruppen av länder var andelen studerande i gymnasial utbildning som gick vidare till universitet relativt låg. På 1950-talet vara t. ex. övergångsfrekvensen från gymnasieskolan dubbelt så hög i Sverige som i USA. Inräknat andra eftergymnasiala utbildningar var emellertid den totala studieaktiviteten betydligt högre i USA. Det breda utbudet av college- och andra eftergymnasiala utbildningar i USA gav då en sammanlagd studieaktivitet i "högskoleåldrarna" som påminner om dagens förhållande i Sverige och som här sett ut ungefär lika dant sedan början av 1970-talet (se diagram F.2.).

Är högskolans vuxenutbildningssystem komparativt fördelaktigt inför 1990-talet? Analyser inom OECD's medlemsländer under 1980-talet har påvisat att en generell ökning av fortbildningen och vidareutbildningen bland vuxna kan förväntas under 1990-talet. I denna utveckling är utgångsläget organisatoriskt annorlunda i Sverige än i omvärlden. Dels har Sverige ett unikt samordnat högskolesystem där vuxenutbildningen har integrerats med grundutbildningen, dels har framväxten av ett heterogent utbud av yrkesutbildningar och förmånliga tillträdesregler möjliggjort en kraftig tillströmning av äldre studerande under 1970- och 1980-talen, (se diagram F.3.).

Den svenska debatten handlar framför allt om hur avvägningen skall göras mellan grundutbildningen å ena sidan och fortbildningen och vidareutbildningen å den andra. Vilken roll skall högskolan ges i framtiden vad gäller uppdragsutbildningen och gentemot andra utbildningsanordnare (t ex KOMVUX och arbetsgivarna)?

Diagram F.1. Studiedeltagande i åldrarna 18–24 år i fem länder i Europa (1984) Källa: OECD

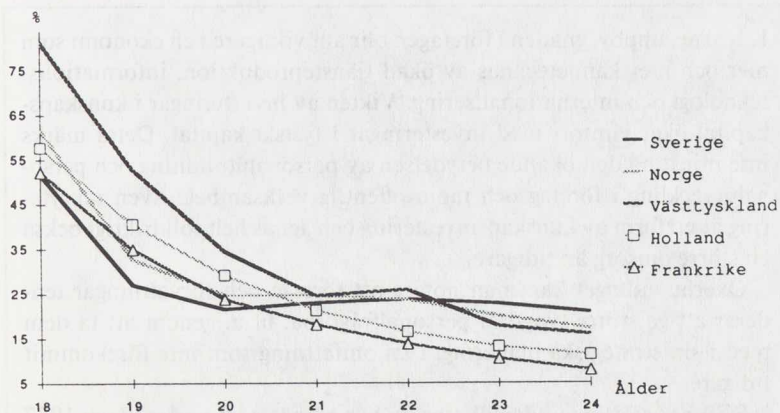

Diagram F.2. Studiedeltagande 1949 respektive 1988 jämfört med USA 1950 Källa: SOU 1959:45 och SCB

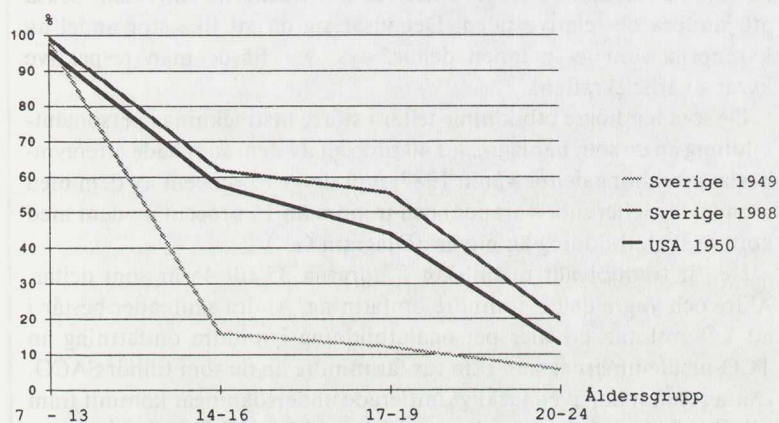
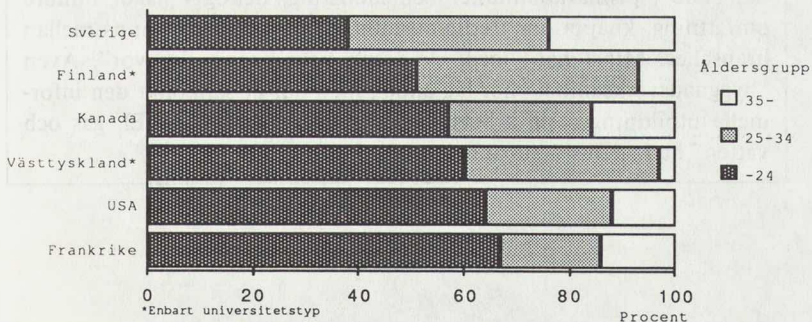

Diagram F.3. Åldern bland studerande i högre utbildning i sex länder (1982) Procentuell andel av samtliga registrerade Källa: OECD

Personalutbildning

Kunskapsuppbyggnaden i företagen blir allt viktigare i en ekonomi som mer och mer kännetecknas av ökad tjänsteproduktion, informations-teknologi och internationalisering. Vikten av investeringar i kunskapskapital ökar jämfört med investeringar i fysiskt kapital. Detta märks inte minst på den ökande betydelsen av personalutbildning och personalutveckling i företag och inom offentlig verksamhet. Även rekrytering är en form av kunskapsinvestering och ägnas helt följdriktigt också en större omsorg än tidigare.

Överhuvudtaget kan man notera att företag och förvaltningar tenderar att ge större tyngd åt personalfrågorna, bl. a. genom att ta dem med i sin strategiska planering, i en omfattning som inte förekommit tidigare.

SCB har gjort en undersökning av hur många som under våren 1987 deltog i personalutbildning. Det visade sig vara över en miljon människor dvs. ca var fjärde förvärvsarbetande.

Räknat i absoluta tal deltog fler män än kvinnor. Eftersom det finns fler män än kvinnor i arbetskraften är det emellertid intressant också att jämföra de relativa talen. Det visar sig då att lika stor andel av kvinnorna som av männen deltar, dvs. var fjärde man respektive kvinna i arbetskraften.

De som har högre utbildning deltar i större utsträckning i personalutbildning än de som har lägre. Ca 40 procent av dem som hade eftergymnasial utbildning deltog våren 1987, mot drygt 15 procent av dem med grundskola (eller motsvarande) och mindre än 15 procent av dem med kortare skolutbildning än nio år. (Diagram G3.)

Det är framför allt människor i åldrarna 35 till 45 år som deltar. Äldre och yngre deltar i mindre omfattning. Andra skillnader består i att LO-anslutna erhåller personalutbildning i mindre omfattning än TCO-medlemmarna, som i sin tur får mindre än de som tillhör SACO. Detta resultat har även fackligt initierade undersökningar kommit fram till. Det finns också en tendens att de som hör till LO-kollektivet inte bara får färre tillfällen, utan även erhåller kortare utbildningar än andra.

Statligt anställda deltar i personalutbildning i större utsträckning än andra. Av 10 anställda deltog 4 under våren 1987. Kommunalt anställda, både i primärkommuner och landsting, deltog i något mindre omfattning, knappt var tredje anställd. Stora skillnader finns mellan branscher. Minst har "jord, skog och fiske" samt "gruvor". Även "byggnadsverksamhet" har låg andel, men där är sannolikt den informella utbildningen på arbetsplatsen av stor betydelse. "El, gas och vatten" hade den största andelen.

Diagram G.1. Andel av den totala arbetskraften i åldern 16–64 år som deltog i personalutbildning våren 1987 Källa: SCB

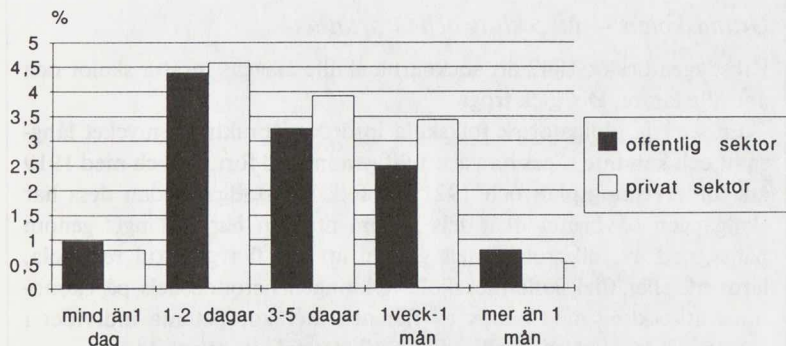

Diagram G.2. Antal heltidsarbetande män och kvinnor i åldern 16–64 år som under hösten 1987 deltagit i personalutbildning Källa: SCB

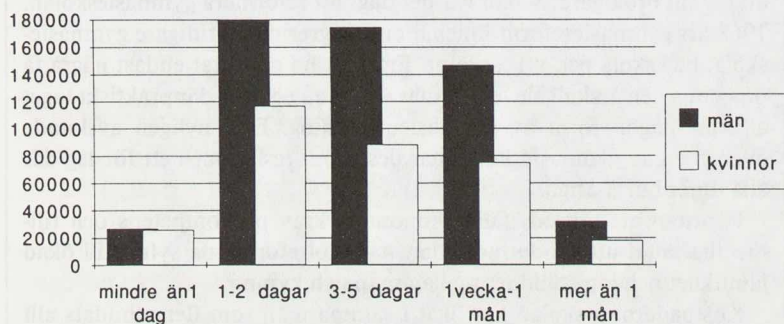
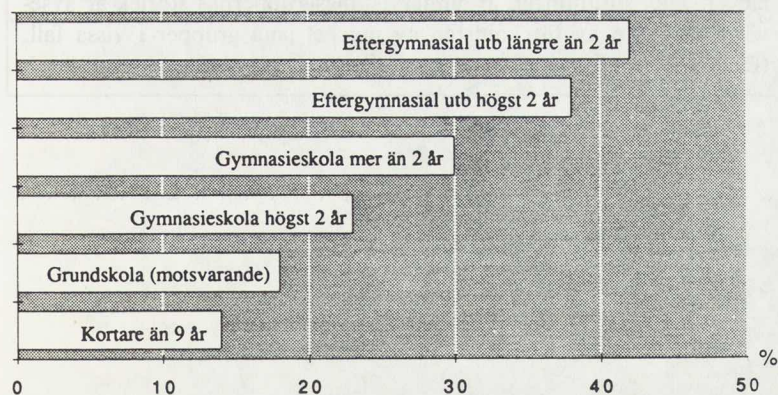

Diagram G.3. Andel av arbetskraften tillhörande viss fackling huvudorganisation som deltog i personalutbildning våren 1987 Källa: SCB

Kvalitet och kostnad i grundskolan

Grundskolan – utveckling och lärartäthet

Riksdagen beslöt 1842 att socknarna skulle åläggas inrätta skolor och anställa lärare. Det gick trögt.

En sexårig obligatorisk folkskola infördes i praktiken mycket långsamt och kan inte sägas ha varit fullt genomförd förrän i och med 1919 års undervisningsplan och 1921 års folkskolestadga. Sedan dess har skolgången oavbrutet ökat, dels genom att den har förlängts genom påbyggnad av folkskolan, dels genom att allt fler gick till realskola, läroverk eller flickskola/fackskola. Ökningen berodde dels på ekonomins utveckling med behov av fler och mer kompetenta individer i arbetslivet, dels på en ökad individuell efterfrågan på utbildning.

Utvecklingen under 1950-talet kännetecknas av en försöksverksamhet med 9-årig enhetsskola. Denna försöksverksamhet blev så omfattande, att när riksdagen 1962 beslöt om en obligatorisk 9-årig grundskola fanns redan 2/3 av eleverna i sådana 9-åriga försöksskolor.

Grundskolan ersatte parallellskolsystemet, som så småningom kom att bli allt brokigare. Sedan var det dags att reformera gymnasieskolan. 1968 års gymnasiereform innebar en integrering av tidigare gymnasieskola, fackskola och yrkesskolor. Från att ha omfattat endast några få procent av en årskull elever närmar vi oss nu en nivå där praktiskt taget alla får någon form av gymnasieutbildning. Den nyligen avslutade översynen av gymnasieskolan har dessutom resulterat i ett förslag där alla linjer blir 3-åriga.

Förutom att tillfredsställa ekonomins krav på kompetens och tillräckligt antal utbildade individer, har skolreformerna syftat till ökad jämlikhet och jämställdhet mellan man och kvinna.

Kostnaderna i skolan har ökat i samma mån som fler utbildats allt längre. I praktiken har vi snart en 12-årig, om än inte obligatorisk skolgång. Kostnaderna har emellertid ökat mer än proportionellt.

En anledning är att lärartätheten ökat. I folkskolans barndom var det inte ovanligt att en lärare hade hand om 60 elever. 1988 finns drygt 9 lärare på 100 elever i grundskolan och knappt 8 per 100 i gymnasieskolan. Genomsnittligt har alltså en lärare i grundskolan hand om 11 elever, men spridningen av undervisningsgruppernas storlek är avsevärd på grund av förekomsten av mycket små grupper i vissa fall. (Diagram H3.)

Diagram H.1. Antal elever i grundskolan 1949–1987 Källa: SCB

Diagram H.2. Antal elever på gymnasiet 1949–1987 Källa: SCB

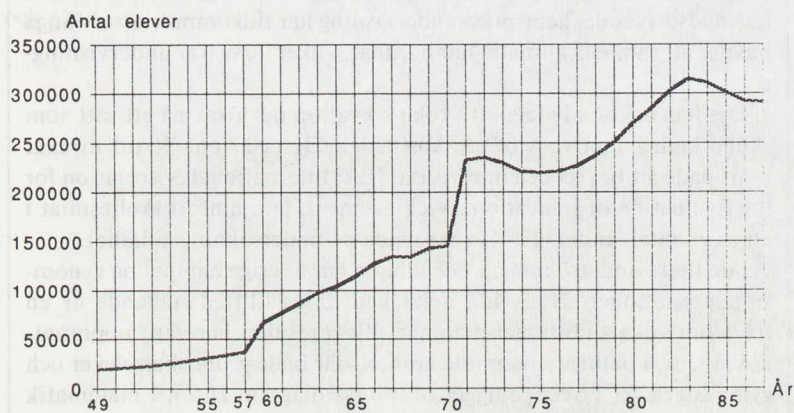
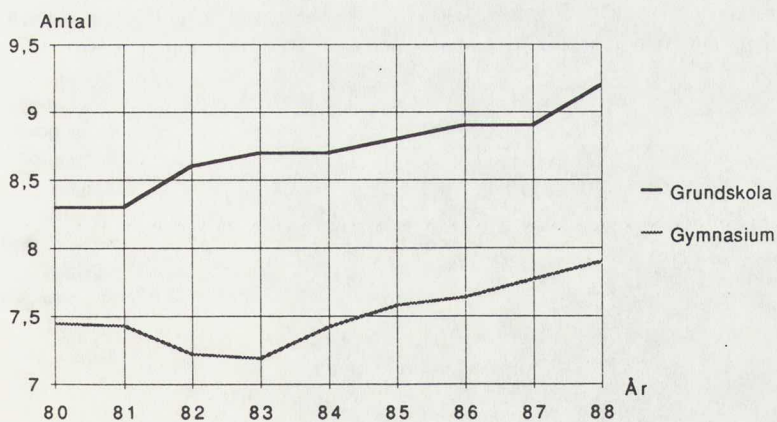

Diagram H.3. Genomsnittlig lärartäthet per hundra elever i grundskolan och gymnasiet 1980–1988 Källa: SCB

Elevekostnad och resultat

Kostnaden per elev i grundskolan har ungefär fördubblats, i fasta priser, från 1960-talet. Samtidigt med att skolkostnaderna ökat kraftigt har finansieringen förändrats så att staten numera betalar ca 42 procent av skolkostnaderna medan kommunerna står för ca 58 procent. På 1960-talet delade stat och kommun i stort lika på kostnaderna.

De totala kostnaderna för grundskolan har upphört att öka under 1980-talet. Men eftersom antalet elever sjunkit med ca 150 000 under perioden så har ändå kostnaderna per elev räknat ökat. Mellan 1980 och 1987 ökade per-elev-kostnaden med ca 1 procent per år i fasta priser. Kostnader för undervisning och lokaler står för största delen av ökning i absoluta tal, men procentuellt är det administrationskostnaderna som har ökat mest.

Sett i det långa perspektivet – säg från 1950-talet och framåt – är det många förändringar inom skolan som kan motivera kostnadshöjningarna. Skolan har fått delvis nya uppgifter, varav en del som traditionellt vilat på familjen. Resursstyrning mot missgynnade elever är kostnadsdrivande, hemspråksundervisning har tillkommit, osv. Många hävdar att samhällsklimatet har hårdnat, vilket försvårar undervisningen.

Det har också hävdats att skolans kvalitet har ökat på ett sätt som skulle kunna motivera ökade kostnader. Detta är emellertid mycket svårt både att bevisa och motbevisa. IEA, International Association for the Evaluation of Educational Achievement, har jämfört skolresultat i ett stort antal länder (12–20 beroende på undersökningstillfälle).

I de flesta undersökningar och ämnen har Sverige hamnat på genomsnittsprestationer. Huruvida detta kan anses tillfredsställande är en fråga om vilka ambitioner man har. Vissa resultat har varit uppmuntrande t. ex. i naturorienterande ämnen, där både grundskoleelever och gymnasieelever i Sverige ligger i topp (se diagram H.5.). I matematik däremot var resultatet såväl 1964 som 1980 direkt dåligt för tretton-åringarna medan gymnasieeleverna klarade sig någorlunda.

Diagram H.4. Elevantals-, Bruttokostnads- och nettokostnadsutvecklingen 1980–1987 i 1980 års priser, 1980=100 Källa: Svenska Kommunförbundet

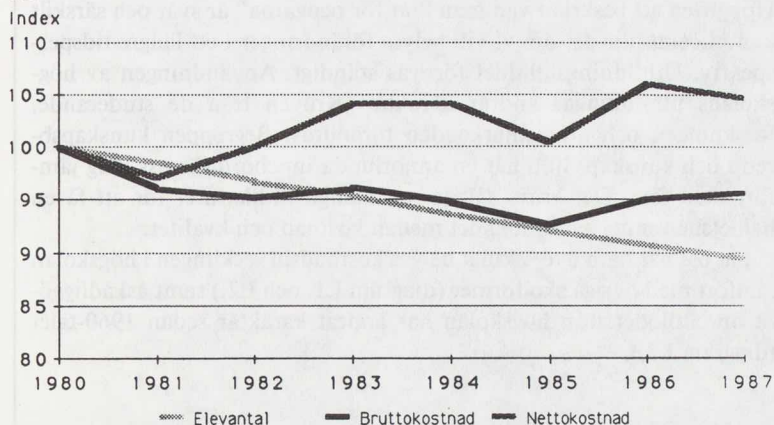

Diagram H.5. Naturorienterande ämnen 1983, 10-åringar Medelpoäng och standardavvikelse Källa: SÖ

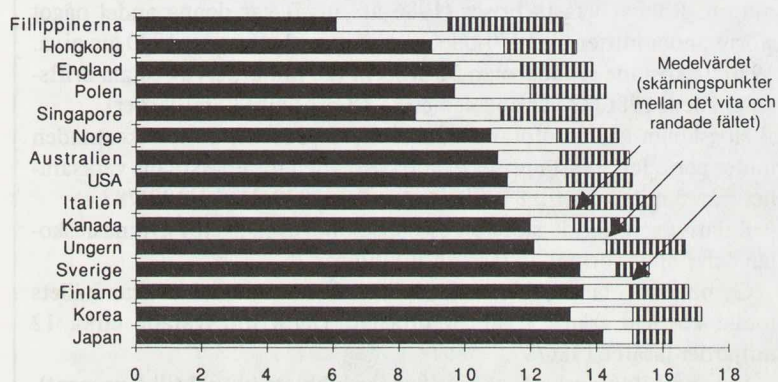
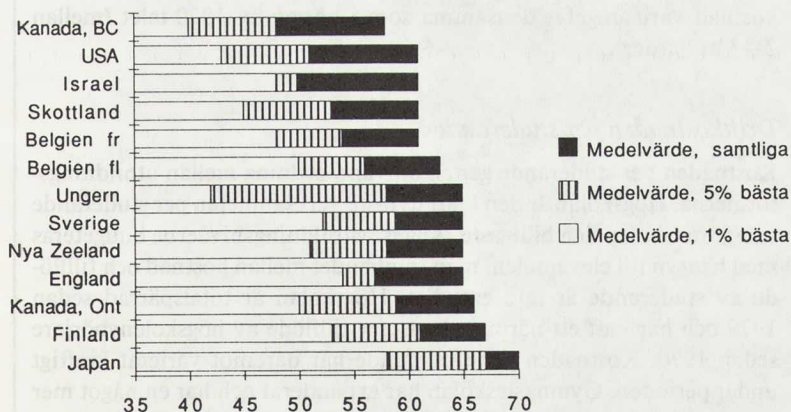

Diagram H.6. Jämförelser mellan de bäst presterande i olika länder Matematik 1980, gymnasieskolans årskurs 3, N- och T-linjerna Källa: SÖ

Kvalitet och kostnad i högskolan

Uppgiften att beskriva vad man "får för pengarna" är svår och särskilt komplicerat blir det om vi vill belysa förändringar i ett längre tidsperspektiv. Utbildningsutbudet förnyas ständigt. Användningen av högskolans utbildningar ändrar karaktär. Kraven från de studerande, forskningen och arbetsmarknaden förändras. Begreppen kunskapsredd och kunskapsdjup har en annorlunda innebörd för oss idag jämfört med förr. Det krävs således en mängd indikatorer för att få en helhetsbelysning av sambandet mellan kostnad och kvalitet.

Låt oss här bara översiktligt belysa kostnadsutvecklingen i högskolan jämfört med övriga skolformer (diagram I.1. och I.2.) samt åskådliggöra hur utflödet från högskolan har ändrat karaktär sedan 1960-talet (diagram I.3.).

Driftkostnaderna i de olika skolformerna

1986/87 var grundskolans kostnader omkring 30 miljarder vilket utgör ungefär hälften av samhällets totala utgifter för den reguljära utbildningen. Räknat i fasta priser (1986 års nivå) var denna andel något större under mitten av 1970-talet, men är nu något under 1970 års nivå. 1970/71 kostade grundskolan 51 procent (20 miljarder) av totala driftskostnaden. 1986/87 var andelen cirka 48 procent (30 miljarder).

Högskolan har en oförändrad andel (12 procent) av totalkostnaden under perioden. I fasta priser ökade kostnaden för högskolans verksamhet från 5 miljarder till 8 miljarder mellan 1979/71 och 1986/87.

Relativt sett har de största kostnadsökningarna skett i gymnasieskolan och i olika former av vuxenutbildningar.

Gymnasieskolans driftskostnad har ökat sin andel av samhällets totala kostnad från 15 till 20 procent. Detta motsvarade cirka 12 miljarder läsåret 1986/87.

Vuxenutbildningskostnaderna har fördubblats (från 3 till 6 procent). Arbetsmarknadsutbildningen (AMU) kännetecknas av mycket kraftiga svängningar och förklarar variationerna i den grupp av utbildningar som redovisas i diagram I.1.. Under 1980-talet har emellertid AMU's kostnad varit ungefär densamma som i början av 1970-talet (mellan 2–3 miljarder).

Driftkostnaden per studerande

Kostnaden per studerande ger en omvänd ordning mellan utbildningsformerna. Högskolan är den klart dyraste verksamheten per studerande och grundskolan den billigaste. Alla tre utbildningsnivåerna budgeteras med hänsyn till elevantalet, men sambandet mellan kostnad och tillflöde av studerande är inte entydigt. Högskolan är totalspärriad sedan 1979 och har haft ett närmast konstant tillflöde av högskolenyborjare sedan 1970. Kostnaden per studerande har däremot varierat kraftigt under perioden. Gymnasieskolan har expanderat och har en något mer harmonisk kostnadsutveckling i relation till studerandeantalet.

Diagram I.1. Driftkostnader per skolform Löpande kostnader exklusive kapitalutgifter omräknat enligt 1986 års nettoprisindex Källa: SCB

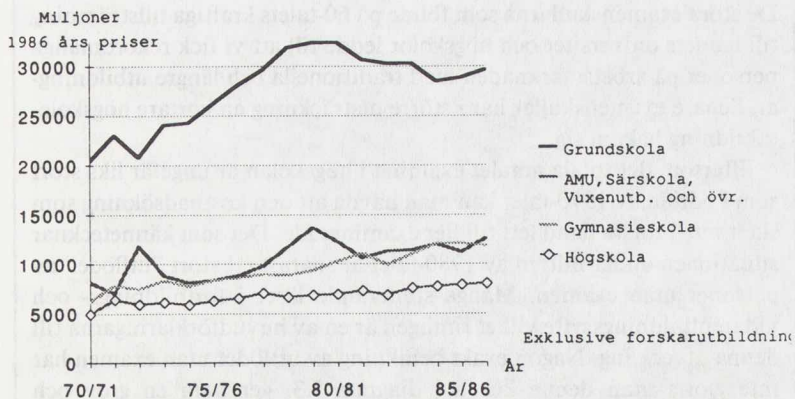
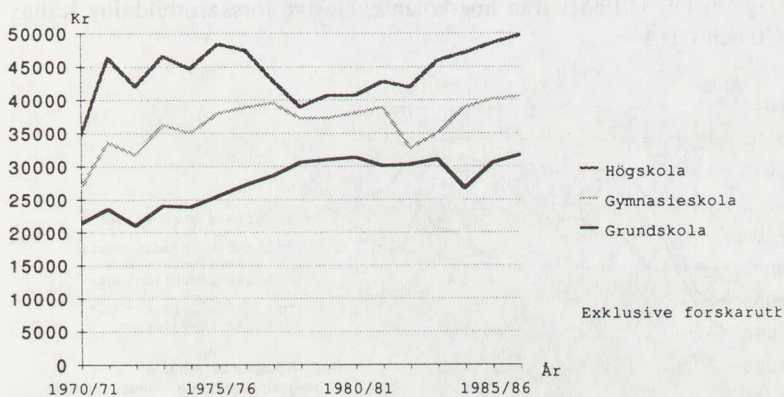

Diagram I.2. Driftkostnad per studerande i grund-, gymnasie- och högskola Källa: SCB

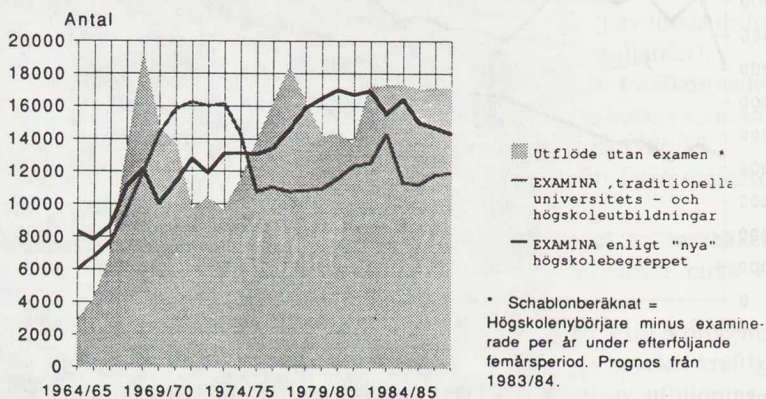

Utlödet från högskolan

De stora examensskullarna som följde på 60-talets kraftiga tillströmning till landets universitet och högskolor ledde till att vi fick rekordmånga personer på arbetsmarknaden med traditionella och längre utbildningar. Senare examensskullar har i större utsträckning en kortare högskoleutbildning bakom sig.

Eftersom det totala antalet examina i högskolan är ungefär liks stort som i början av 1970-talet kan man hävda att den kostnadsökning som skett inte i första hand lett till fler examinerade. Det som kännetecknar situationen under mitten av 1980-talet är snarast ett stort "utflöde" av personer utan examen. Många studerande läser i fortbildnings- och vidareutbildningssyfte vilket rimligen är en av huvudförklaringarna till denna utveckling. Någon exakt beräkning av utflödet utan examen har inte gjorts utan denna kurva i diagram I.3. ger bara en grov och schablonmässig bild av utvecklingen.

Diagram I.3. Utlödet från högskolan exklusive forskarutbildning Källa: SCB och UHÄ

3. 2000-talets utbildning – en perspektivskiss

Vi har i det föregående belyst några av de genomgripande samhällsförändringar som skett under det senaste halvsekle och understrukit de delvis nya krav på utbildningssystemet som dessa förändringar medför. Den statistiska genomlysningen av dagens svenska utbildningssystem i föregående avsnitt har också visat att det krävs en omorientering av utbildningspolitiken och kraftfulla nysatsningar om dessa krav skall kunna tillgodoses.

I framtidens kunskapssamhälle och serviceekonomi förvandlas talet om en livslång utbildning från ett talesätt till en tvingande nödvändighet för oss både som arbetstagare och som medborgare. "Att lära för livet" är ett gammalt talesätt när det gäller ungdomsutbildningen. I framtiden kommer man med samma rätt att kunna säga att "vi lever för att lära" och att ungdomsutbildningens kanske viktigaste uppgift är att förbereda oss för denna fortgående inlärningsprocess.

Parallellt med dessa ökade krav på generell kompetensutveckling medför den internationella forskningsutvecklingen, som vi i allt högre grad är beroende av, att vi måste kraftigt koncentrera våra resurser för grundforskning och specialistutbildning för att kunna på lika villkor delta i det internationella kunskapsutbytet.

Den globala tendensen till ökad integration och avreglering medför samtidigt krav på en snabbt ökande internationalisering av den svenska utbildningen om vi inte skall riskera ekonomisk stagnation och kulturell isolering.

Behovet av genomgripande utbildningspolitiska förändringar understrykes – och försvåras samtidigt – av vår befolkningsutveckling som under de närmaste årtiondena medför ökad konkurrens om krympande ungdomskullar samtidigt som pensionärskollektivet växer.

Dagens skola motsvarar inte dagens utbildningsbehov – än mindre framtidens. Under efterkrigstidens stora utbildningsexpansion har man tvingats satsa mer på kvantitet än på kvalitet. Pedagogiken följer i stort traderade mönster från tidigare skolformer med annan undervisningsstruktur och undervisningspolicy. Att anpassa denna pedagogik till alla nytillkommande krav och elevtyper inom ramen för en uniformerad skolgång har visat sig orhört kostsamt främst i termer av lärare och skolledarpersonal och har fört den svenska skolan in i en långvarig ekonomisk och pedagogisk kris. Det konkreta resultatet är i många fall nedslitna skolmiljöer, uttråkade elever och frustrerade lärare. Även om detta är erfarenheter som Sverige delar med andra länder i västvärlden är de påtagliga

realiteter. Den kunskapsmässiga behållningen har heller inte i alla stycken motsvarat vare sig ambitioner eller insatser att döma av det fåtal uppföljningar av tidigare elevkullar som genomförts. Allt för ofta tycks kunskaperna vid skolslutet efter några år ha förbyttts i en vag obehagskänsla inför något som man aldrig riktigt förstod eller kunde tillgodogöra sig. I stället för att aktivera till praktisk tillämpning i vardagsliv och arbete och stimulera till fördjupning har skolan i dessa fall byggt barriärer mot fortsatt inläring.

De förändringar som krävs är enligt vår mening inte marginella förbättringar eller bara mera pengar. Det som krävs är en *ny skola* med en helt ny pedagogisk inriktning, ny organisation, nya förväntningar på elever, nya roller för föräldrarna och en ny utbildning, nya mål och ny karriärgång för lärarna.

När vi här talar om en *ny skola* avser vi därmed hela det svenska utbildningssystemet med förankring i barnomsorg och via ungdomsskola och traditionell vuxenutbildning till högskola och universitet. Vi menar att utbildningssystemet i sin helhet måste kännetecknas av genomgående principer för organisation och verksamhet som vilar på en grund av valfrihet och möjligheter till inläring i olika former. Det livslånga lärandet måste enligt vår mening vara den styrande principen på alla stadier och nivåer.

Varje realistisk utbildningspolitisk diskussion måste ta ställning till finansieringsfrågorna. Utveckling och förändring i linje med de förslag som ovan diskuterats ställer omedelbart frågan om möjligheten att finansiera genomförandet inom befintliga ramar eller om tillskott är nödvändiga. Vi vill mycket kortfattat – endast antydningssvis – peka på vissa finansieringsformer som kan övervägas i ett sådant sammanhang där skattefinansiering knappast är tillräcklig.

Utgångspunkten för en ekonomisk bedömning och planering måste emellertid tas i den pedagogiska omdaningsprocessen och dess möjligheter att i sig använda och eventuellt omdisponera användningen av redan nu tillgängliga medel. Syftet med den tänkta pedagogiska reformen är att upprätthålla en likvärdig utbildningsstandard i ett system med profilering, lokal anknytning, individualisering och ökat engagemang från alla medverkande och berörda. Denna pedagogiska utveckling kan beskrivas som en process som stegvis kan frigöra krafter och entusiasm och därmed ta till vara möjligheter att förverkliga många av de ovannämnda idéerna och förslagen till strukturomvandling – och göra detta så långt som möjligt inom nuvarande ekonomiska ramar.

Vi har här inte möjlighet att formulera utarbetade förslag eller programförklaringar för denna framtidens nya skola. Vi får nöja oss med att peka på några viktiga vägval som måste göras och skissera tänkbara lösningsalternativ i förhoppning att därmed provocera en fortsatt diskussion kring dessa för vårt samhälle livsviktiga framtidsfrågor.

Utbildningens uppgifter

En diskussion av framtidens utbildning måste rimligtvis börja med att söka fastställa vad vi väntar oss att skolan skall åstadkomma. Är målet att i möjligaste mån söka likställa alla individer i utbildningshänseende och se till att de i någon formell mening når samma behörighet? Eller är huvuduppgiften att förse näringsliv och förvaltning med den specialistkompetens och de tillämpade kunskaper som krävs för att hantera olika arbeten och befattningar? Vi tror personligen att den offentliga utbildningens huvudsyfte skall vara radikalt annorlunda.

Sokrates på 2000-talet

Vi tror att den nya skolan för att återfinna sitt riktiga mål måste söka sig tillbaka till den sokratiske metoden och dess imperativ: sök dig själv. Utbildningens huvudsyfte är att möjliggöra för eleven att successivt finna rätt på sina komparativa fördelar och sin egentliga intresseinriktning och att ge henne eller honom chansen att vidareutveckla sin individuella kreativa potential i största möjliga utsträckning.

Målet för offentlig utbildning bör vara att bidra till individens personliga utveckling. Detta sker genom individuell kompetensuppbyggnad, där vi med kompetens avser intellektuell, emotionell och social förmåga. Det sker också genom att ge incitament och grundlägga självförtroende för att självständigt agera och vidareutvecklas som arbetstagare, som medlem av ett socialt och politiskt nätverk och som enskild person.

En sådan programförklaring kan synas både trivial och harmlös men innebär enligt vår mening – när den tas på allvar – krav på en pedagogisk revolution som kommer att ta årtionden att förverkliga. Den innebär att skolans och annan offentlig utbildning – liksom även barnomsorgens pedagogiska verksamhet – inte skall ske i vad som är eller uppfattas som strikt avgränsade studieplanemässiga penså. Examinationssystem och studieplanläggning är de styrmedel varmed skolans mål skall förverkligas. Genom inriktning på passiv kunskapskontroll och inflexibla kurs- och studieplansschabloner grundläggs idag ofta redan tidigt i grundskolan den passiva attityd till inläring som för många leder till för tidiga studieavbrott och ofta förvandlar även högskolor till passiva sorteringsapparater i stället för till aktiva miljöer som stimulerar till fortsatta kritiska självstudier och som ger förmåga att omsätta lära till praktik och dra lärdom av detta. Begrepp som kurs och studieplan måste få en annan betydelse genom att styrning i väsentligt större utsträckning sker nedifrån, från den enskilde elevens förutsättningar och viljeinriktning. Skolan och utbildningen skall på alla nivåer ses främst som ett instrument för att hjälpa eleven att finna sina anlag och intressen och skall ge möjligheter, självförtroende och incitament för honom eller henne att successivt vidareutveckla sina kunskaper och färdigheter. Detta innebär inte någon naiv uppfattning av elevstyre utbildning. Eleven som utgångspunkt och elevens valmöjligheter ligger fortfarande inom ramen för utbildningspolitiskt bestämda ramar som definierar den reella innebörden av "likvärdig utbildningsstandard" på alla utbildningsnivåer.

Målet för varje skolstadium och varje annan utbildning skall lika mycket vara att skapa en önskan och ett behov av fortsatt utbildning och bildning som att nå specifika mål i termer av faktakunskaper etc. Inom denna ram måste vissa minimikrav i fråga om baskunskaper och färdigheter uppehållas. Dessa får inte ifrågasättas. De utgör i stället en första förutsättning för den vidgning av alla utbildningsmål som vi här pläderar för. Vad det här gäller är i stället att starkt höja kvalitetskraven på skola och annan utbildning i fråga om förmågan och viljan att ge eleverna möjligheter att självständigt och kritiskt utnyttja dessa kunskaper och färdigheter. Samtidigt är det en fråga om att bredda menyn av vad som räknas som socialt nyttig kunskap. Detta kräver i sin tur en öppnare och mera flexibel studieplanläggning och större möjligheter för individualiserande studier och omval redan i grundskolan. Det krävs också förändrade attityder och i många fall en kunskapsmässig uppgradering av lärarna – en fråga som vi nedan skall återkomma till.

Kriteriet på en lyckad studiegång skall inte i första hand vara att man lyckas ta sig igenom en utbildning och/eller in i ett yrkesfack utan att man har förmåga och vilja att fortsätta att utbilda sig både utifrån förändrade arbetsmarknadskrav och för att utveckla sig själv som person och för att bättre fylla sin sociala och politiska roll i ett förändrat och föränderligt samhälle. Den pedagogiska revolution som blir nödvändig är en fråga om både form och innehåll, dvs. om metodik/arbetsorganisation och vad utbildningen skall handla om. Den kvalitetsdiskussion som dominerat i den allmänna debatten har tagit traditionella och därmed etablerade kriterier för givna. Diskussionen har blivit i hög grad reaktiv. Den har undvikit att ta upp de kriterier på kvalitet som ett modernt och förändrat samhälle kräver. Vi menar att diskussionen om skolans kvalitet måste föras som en fråga om vilka kriterier som skall gälla idag och för framtiden. I en sådan diskussion kommer då också att framgå det kulturarv och de andra kunskaper, färdigheter och förhållningssätt som skall traderas från dagens skola och kriterieuppsättning.

Såväl nationellt som internationellt diskuteras idag utbildningens roll som instrument för politisk, social, ekonomisk och personlig utveckling. Detta är en nödvändig roll som måste ges stor vikt inför framtiden och i de förändringar som sker. Men skola och utbildning har också andra värden och är en förändringsfaktor i sig. Utbildningen har sitt eget liv genom att hävda intellektuella och moraliska värden. Dessa värden får aldrig undervärderas. Detta betyder bl. a. att humaniora måste ges stor plats i all utbildning. Men också kultur som mänsklig odling genom historien och i skilda nationella och internationella sammanhang är viktiga och bidrar till människors identitetsutveckling och självförståelse. Humaniora och kultur i denna vida betydelse måste förenas med reflektion och eftertanke som ledande princip i undervisningen. En sådan princip måste också stödjas genom att innehållet i undervisningen förändras också i den meningen att neutrala och harmoniska beskrivningar av samhällen och relationer människa-samhälle-natur får ge plats för presentationer av motsättningar och konflikter.

Utbildning och samhällsutveckling

Det mål vi ovan skisserat utgår helt från den enskilda individen. Men utbildningssystemet har också en viktig och strategisk roll för ekonomisk utveckling, dvs. för samhällsmål som går utöver den enskilde individen och hans eller hennes utveckling. Man brukar ibland mäta utbildningens betydelse i termer av det humankapital som den tillför ekonomin eller betona vikten av att utvecklingen rätt styrd möjliggör en bättre matchning mellan utbud och efterfrågan på olika slag av kompetens. Finns det därför inte en inbyggd motsättning i vårt sätt att teckna viljeinriktningen för den nya skolan?

Vi tror inte så är fallet. Vi tror att eventuella motsättningar är skenbara och sammanhänger med våra ytterst torftiga mått på "kunskaper" eller "kompetens". För det första är det tvivelaktigt om vare sig individen själv eller samhället har någon långsiktig glädje av kunskaper som påtvingats passivt reagerande elever och som därför inte lett till någon kritisk förståelse eller någon möjlighet att aktivt tillämpa och vidareutveckla kompetens. Utbildningens resultat är sannolikt t. o. m. mera incitamentsberoende än annan verksamhet. Utan egen nyfikenhet och intresse och med enbart "antal avverkade kurser" som enda morot, är med säkerhet utbildningen en långsiktigt dålig investering. Missvisningen trappas ytterligare upp när man, som ofta sker i ekonomiska kalkyler, räknar humankapitalet som homogent i termer av t. ex. antal studieår och därvid bortser från att utbildningens förutsättningar och resultat alltid måste redovisas i relation till individuella och mångfasetterade begåvningsprofiler och att därför "kompetens" är något artskilt från antal avverkade kurser. Kompetens har man om man själv lyckats aktivt tillgodogöra sig insikter och färdigheter så att det ger självkänsla och lust att utnyttja och fördjupa kompetensen. Kompetens kan därför inte drillas fram utan måste bygga på eget arbete och egna individuella förutsättningar.

Betydelsen av denna kompetensuppfattning kommer att öka i en framtid, när offentlig utbildning allt mer måste inriktas mot allmänna grundläggande kunskaper och färdigheter och där privat anordnad utbildning i allt större utsträckning kommer att svara för den snävare och mera tidsbundna specialutbildningen. När samtidigt kraven på successiva om- och uppskolningar under livstiden kan väntas öka dramatiskt kommer uppenbarligen det gamla slagordet: "utbildningens mål är fortsatt utbildning" att besannas i allt högre grad för offentlig utbildning. Den viktigaste insats den offentliga skolan kan göra för att åstadkomma en flexibel kompetensuppbyggnad i takt med successivt förändrade arbetsmarknadskrav är inte att förutsäga kraven – vilket man i många omgångar redan försökt och misslyckats med – utan att ge eleverna en sådan säker allmänkompetens att de med tillförsikt och framgång kan ge sig i kast med olika specialiserade inskolningsuppgifter.

En annan invändning mot vår individinriktade skola kan utgå från demokratiseringsmålens betydelse för svenska utbildningsreformer. Framväxten av en åtminstone i formell mening integrerad och allmän grundskola och gymnasieskola har med rätta setts som viktiga inslag i arbetet mot att demokratisera det svenska samhället. Detta arbete och utbildningens

uppgifter inom denna ram måste alltfört vara centrala. Men vi måste undvika att de demokratiska idealen genom utbildningsväsendets medverkan kommer att få en konservativ prägel där människovärde mäts i termer av formell utbildning. Detta vore att ånyo acceptera det gamla klassamhällets kriterier. I stället bör vi nu kunna tillåta utbildningen att återfå sin ursprungliga roll som instrument för självförverkligande och inte för formell kunskapsnivellering.

Demokrati innebär en ständigt levande respekt för olikheter hos andra människor. Det är en respekt som rimligtvis bör sträcka sig också därhän att vi uppmuntrar var och en att välja sin väg utifrån sina förutsättningar och fortsätter att särskilt stödja individer med speciella förutsättningar, speciella problem eller handikapp. Detta kan på sikt ge stor avkastning i form av flera aktiva och kreativa deltagare i samhällslivet. Det förutsätter samtidigt att vi fortsätter att med kraft bekämpa gamla fördomar som delar yrken i fina och mindre fina eller försöka rangordna mångdimensionella människor i en endimensionell skala av begåvning eller arbetskapacitet.

Enligt en cynisk utbildningsekonomisk skola ligger värdet av högre utbildning inte i det reella kunskapskapitalet utan helt enkelt i det faktum att man får intyg på att man är smart nog att klara examensproven och därmed också torde vara smart nog att klara en framtida arbetsgivares krav. Dessvärre synes utvecklingen av den svenska skolan under de senaste decennierna ha gått i riktning mot att besanna denna hypotes. I så fall har vi inte bara fullständigt kommit utanför de demokratiska idealen utan också slösat bort en förfärlig massa pengar. Den nya skolan måste bli mera meningsfull än så.

Skolan som världen i smått – internationaliseringsuppgiften

Ett gemensamt problem för all utbildning världen över gäller kraven på en snabb och långtgående internationalisering. Denna gäller inte bara träning i språk och olika former av internationell kommunikation. Det gäller också att skapa ökad förståelse för och kunskap om kultur och människor i vår omvärld. Inom t. ex. flertalet av våra stora exportföretag kommer det att i en framtid finnas behov av människor med kunskap om och kontakter inte bara i västvärlden utan också i olika delar av Asien – den i särklass snabbast expanderande marknaden för flertalet exportprodukter. Sverige som är speciellt beroende av den internationella utvecklingen, får inte halka efter t. ex. EG-länderna som redan initierat en rad omfattande program för internationellt utbyte av elever och lärare.

Ett internationaliseringsprogram för svensk utbildning måste gälla hela utbildningssystemet. Ungdomsskolans språkprogram håller redan nu på att ses över men måste förstärkas ytterligare i synnerhet i grundskolan. Grunden för internationalisering gäller också ungdomsskolans orienteringsämnen där historia men framför allt geografi och religionskunskap har viktiga funktioner. Många elever utnyttjar sommarledigheten för utlandsresor och kurser i utlandet men även skolan skulle mera än som sker kunna arbeta för att erbjuda möjligheter till utlandsvistelser och inte minst att utnyttja elevers erfarenheter i skolarbetet.

Ett internationaliseringsprogram för högre utbildning i Sverige måste inkludera såväl språkträning och internationellt studie- och lärarutbyte som införande av kurser och utbildningar speciellt riktade mot olika främmande kulturer. Immigrantminoriteterna i vårt land utgör en stor, viktig – och hittills dåligt utnyttjad – resurs för sådant arbete. På sikt bör varje högskolestuderande som så önskar också ha möjlighet att förlägga åtminstone en termin av sin studietid till ett utländskt universitet. Det kommer att ta tid och kosta pengar att bygga upp en kontaktorganisation för detta, även om vi får draghjälp av EG:s motsvarande organisation. Detta speciellt som vi endast i begränsad utsträckning kan hoppas att kunna betala genom att locka hit utländska studenter. Just därför att det tar tid är det nu väldigt bråttom.

För att ett internationellt utbytesprogram skall bli mera än fragmentariska nedslag i en annan utbildningsvärld måste studierna i utlandet ges samma värde som motsvarande i Sverige. Omvänt gäller att svenska kurser måste accepteras av utländska universitet. Vi måste med andra ord arbeta för en internationalisering som gäller ömsesidiga anpassningar också av kurser och kurskrav. Detta har också den indirekta positiva effekten att vår egen utbildning sker enligt internationella standards.

Från mandarinpedagogik till individuell handledning – utbildningens inre styrning och metoder

Vill vi förverkliga målet att utgå från den enskilde elevens förutsättningar inom ramen för politiskt fastställda mål krävs inte bara valfrihet utan också hjälp att välja. Utbildningen är och skall vara en sökprocess, men det krävs i en skola med större valfrihet mer av successiv studievägledning och ämnesorienteringar än vad som erbjuds i dagens skola. Den inre styrningen i utbildningssystemet måste förändras i en riktning från att eleven erbjuds välja men systemet ställer villkoren till att eleven väljer och systemet erbjuder möjligheterna. Den inre styrningen blir då en fråga om den metodik som kännetecknar hela utbildningssystemet.

Valfrihet

En grundförutsättning för den ökade valfriheten är att utbildningen redan på grundskolenivå läggs upp mer enligt nuvarande KOMVUX-principer med möjligheter till successiv specialisering och koncentration på valda ämnen. För att valfriheten skall ha den avsedda positiva effekten krävs inom hela utbildningssystemet en kraftig förstärkning av möjligheterna till och kraven på tillämpning och aktiv redovisning av inhämtade kunskaper. Inom hela utbildningssystemet måste det ske en utveckling mot, i bästa fall internationellt gångbara, utbildningsbevis. Dagens betygssystem, och i synnerhet dess relativa form, blir obsolet. Valfriheten kommer att behöva förenas med ett moduluppbyggt system där inte bara den ämnesmässiga valfriheten ryms utan även möjligheter erbjuds att arbeta inom en modul under varierande tid. En konsekvens av detta blir behovet att göra utbildningen obunden av årskursindelning.

För att detta skall fungera måste en kontinuerlig uppföljning av elevens prestationer och framsteg ske. Kraven på eleverna kommer inte att bli mindre utan snarare större men utgå från eleven och elevens förutsättningar i relation till mål och innehåll och inte från någon abstrakt föreställning om en kurs. Den ökade valfrihet vi här beskrivit med främst grundskolan som exempel och KOMVUX som modell skall gälla också på andra nivåer. För gymnasieskolans del sker för närvarande en utveckling i samma riktning med de konsekvenser detta får. På samma sätt menar vi att också inom högskolan valfriheten måste öka i fråga om såväl möjligheten att välja inom utbildningar som att välja moment inom skilda utbildningar. I detta perspektiv kommer nuvarande linjer att visa sin otillräcklighet och försvinna utom i de fall då linjer är förbundna med legitimation i någon form.

Därmed kommer vi in på de avvägningsproblem som emellertid redan visats lösningar på och som gäller de nödvändiga gränserna för valfriheten, dvs minimikraven av gemensamma kompetenskrav – den sociala och professionella gemensamma referensramen – liksom avvägningen mellan lektionsundervisning och handledning enskilt och i grupp. Det senare avvägningsproblemet får en successivt förändrad innebörd när skolpersonalens arbete i lag blir alltmera naturligt genom utvecklingen av den årskurslösa skolan. Detta, i sin tur, innebär behovet av att genom grundläggande lärarutbildning, fortbildning och på andra sätt bryta föreställningen om undervisning som ensamarbete. Detta betyder i sin tur att bryta en fast rotad föreställning som är en del av det normsystem som ytterst styr vad som sker i skolan. Den utveckling vi finner nödvändig – men också förutsebar – kräver att detta normsystem ges ett ändrat innehåll. Detta är svårt, smärtsamt och tar tid eftersom det också innebär att ändra grunden för lärares och skolans självförståelse.

Lärare – skollärdare och den inre styrningen

De attityder och inlärningsmönster som präglar studierna i högskolan idag har grundlagts redan i början av grundskolan och i mycket präglats av de egna erfarenheter som dessa lärare haft med sig. Att ändra den inre styrningen i skolan kräver en genomgripande förändring av lärarnas attityder och arbetsrutiner på alla nivåer. Även om vi kunde genomföra detta till i morgon skulle förändringarna kanske inte kunna få fullt genomslag i högskolan förrän i nästa generation. Det finns med andra ord en betydande tröghetskraft i utbildningssystemet som det tar lång tid att övervinna. Desto viktigare är det att vi nu börjar med att diskutera och förbereda en pedagogisk nyorientering, som bl. a. har som förutsättning en kunskapsmässig, social och ekonomisk uppgradering av läraryrket som sådant. Det gäller att åter "sätta skolan mitt i byn" och återge lärarna deras traditionella roll som aktade kunskapsbärare, fostrare och sociala entreprenörer från att i dag ha relegaterats till ett relativt missaktat servicejobb.

Att finna vägar att åstadkomma denna reformation av lärarkåren, deras kompetens, viljeinriktning och status är kanske den största och svåraste utmaningen för svensk utbildning inför 2000-talet. Bland annat krävs en lärarutbildning som svarar mot de krav och förväntningar som ställs och kommer att ställas på utbildningssystemet.

På samma sätt måste den numera etablerade utbildningen av skolledare utvecklas och fördjupas, bl. a. genom att successivt knytas till högskolan. Skolledarna har redan nu och kommer alltmera att få en väsentlig roll som pedagogiska entreprenörer. Deras främsta uppgift är inte längre att förvalta och administrera en skola eller en utbildning utan att öppna pedagogiska möjligheter, visa på framkomliga vägar. Detta skall dessutom ske som en översättning av utbildningspolitiska mål och gällande regler till lokala behov och anpassning till lärares och elevers behov och förutsättningar. I sammanhanget måste också framhållas vikten av att i ett utbildningssystem med allt större kommunalt ansvar de lokala politikerna förutom politisk övertygelse har de kunskaper de behöver för att kunna ta detta ansvar – respektive avstå från klåfingrighet – på ett sätt som motsvarar lokala behov och samtidigt är effektivt.

Undervisningsmönstret – utbildningens moment 22

En annan fråga gällande utbildningens inre styrning avser det undervisningsmönster som skall vara grundläggande på alla nivåer av utbildningen. När individuella val såväl mellan som inom ämnen och kurser blir vanliga, när reflektion och eftertanke blir ett allt vanligare förhållningssätt och när innehållet tar upp motsättningar och konflikter ges också förutsättningar för en metodisk förändring i utbildningen. Under efterkrigstidens reformperiod har organisation och metodik haft en mera framträdande plats än utbildningens och undervisningens innehåll. Organisatoriskt har reformerna lett till avsedda resultat. I fråga om metodisk förändring har resultaten varit oftast blygsamma. Ett av skälen till detta – och det mest väsentliga – är att vad undervisningen handlar om och dess metodik, dvs. innehåll och form, är intimt knutna till varandra i undervisning. Skolans traditionella undervisningsmönster är knutet till ett innehåll som i huvudsak traderats genom kursplaner och läromedel genom åren och som vanligen givit en funktionell beskrivning av t. ex. samhället i form av en uppsättning sanningar. Då blir lärarens frågor och elevernas svar det naturliga mönstret. Då blir dialogen torftig men kunskapen enkel att kontrollera med kunskapsprov. Reflektion och eftertanke och större utrymme för motsättningar leder däremot till ett kritiskt förhållningssätt till innehållet. När detta förhållningssätt vinner insteg måste också metodiken ändras liksom sättet att pröva elevernas kunskaper. Vad det gäller här är förändring av *grundläggande* undervisningsmönster.

Den individualiserade pedagogik vi förespråkar sägs vanligen inte vara möjlig annat än om undervisningen bedrivs med en elev eller ytterst få elever per klass. Sätillvida torde det vara rätt att individualisering inte är möjlig om den bedrivs inom i övrigt oförändrade ramar, villkor och normer. Det är emellertid dessa som måste brytas upp och ändras. Varje elev måste mötas och visas respekt som individ och inte som en del av ett kollektiv. Färdigheter som att räkna, läsa och skriva kan inte målbestämmas i för alla elever giltiga kurser med åtföljande prov som blir till hinder i stället för stimulans. Förmågan att läsa och skriva skall utvecklas på vars och ens villkor så långt som dessa tillåter. Detta kan innebära att vissa elever har nått långt över den för lågstadiet normala färdigheten när de når

den idag gällande åldern för skolstart. För andra kan det innebära att de inte alls skall börja lära sig läsa när de kommer till skolan utan till en början enbart få lyssna till uppläsningar för att få upptäcka vad ord och böcker kan ge av insikt och trygghet. Att alla skall kunna läsa gäller vid grundskolans slut och inte nödvändigtvis efter ett år. På samma sätt måste innehållet i orienteringsämnena definieras i så fria ramar att olika elever får möjlighet att ägna sig åt mycket skilda problem i t.ex. historia men med ämnets egenart och speciella världsbild som riktpunkt. De stora problemen i den reform som förestår blir att komma ifrån det idag förälsade begreppet "kursen" och att sätta betyg — om de skall finnas kvar — som är kvalitativa. Vi vill understryka att betygsfrågan skall diskuteras fristående från frågan om kontroll genom prov eller på annat sätt skall förekomma. Enligt vår uppfattning är det en självklarhet att läraren på alla sätt måste skaffa sig kunskaper om eleverna, så också genom adekvata kontrollåtgärder.

I förlängningen av de förändringar vi anser nödvändiga ligger den årskurslösa skolan. Elevgrupp (kanske klass) finns kvar som social enhet och med så stor permanens som möjligt men undervisningen sker i undervisningsgruppen inom ramen för mål- och innehållsbeskrivningar för olika ämnesetapper och studiegångarna blir individuellt utformade. "Likvärdig utbildningsstandard" är fortfarande ett centralt begrepp. Det har inte främst att göra med lika tillgång till utbildning eller att alla skolors resurser i form av lärare och hjälpmedel för undervisningen är lika utan betyder — liksom idag — att varje elev inom ramen för läroplanens mål och riktlinjer får utvecklas enligt sina förutsättningar och med krav som sätts utifrån dessa.

Även om de förändringar vi förespråkar lättast och mest välkänt låter sig illustreras med exempel från grundskolan menar vi att de på ett principiellt plan är giltiga för utbildningssystemet i dess helhet. För att göra skolan meningsfull för eleverna måste — inom givna ramar — metodiken förändras också inom gymnasieskola och högskola mot ökade inslag av individuellt anpassat och självvalt arbete och en ökad inriktning mot betoning av insikt och eftertanke på bekostnad av — vad eleverna ofta själva talar om som — korvstopning. Därmed måste också såväl arbetsorganisation och examinationsformer som innehåll göras till utgångspunkter för planering och genomförande av undervisning.

Från klassrum till studielabb

För att försöka konkretisera principen — eleven i centrum — låt oss för ett ögonblick tänka oss att vi tittar in i en ny skola och ser vad som har förändrats jämfört med dagens skola.

Skillnaden syns redan utifrån genom den mera individualiserade utformningen av skollokaler, som utformats under medverkan av skolläroverksamheten och med bistånd av olika enskilda grupper i det lokala samhället.

I skolans allrum, som mera liknar ett privat vardagsrum än dagens klassrum, sker några gånger i veckan en samling av elevgrupperna. Dessa utgör så att säga de sociala enheterna, som närmast motsvarar dagens årsklasser, men som i synnerhet för högre åldrar kan ha en högst skiftande ålderssammansättning. I elevgruppssamlingarna avrapporteras läget för de

olika eleverna samtidigt som olika slag av studieorientering och ämnesintroduktion ges av den lärare som fungerar som gruppföreståndare. Föreståndaren har en nyckelroll när det gäller att underlätta elevernas successiva sökprocess och att samtidigt skapa en trygg social miljö för skolarbetet. Vid varje terminsslut avger föreståndaren en elevrapport, som dels nämner vad eleven åstadkommit men framför allt söker karakterisera vad som syns vara elevens komparativa fördelar och kommer med förslag om fortsatta vägval.

Den helt övervägande delen av skollokalerna är inredda som labb. Det som gör beteckningen labb mer rättvisande än klassrum är att huvuddelen av utrymmet är avsatt för individuella arbetsstationer, inredda med laborieutrustning för naturvetenskapliga ämnen och med t.ex. PC och referensböcker för humaniora och samhällskunskap. En del av labbtiden i ett ämne ägnas som vanligt genomgång av allmänna principer. Men huvuddelen går åt till genomförande och avrapportering av individuella uppgifter, anpassade till den enskilda elevens speciella förutsättningar och intressen. Ämnesläraren som normalt arbetar i lag, fungerar alltså främst som handledare, som anvisar hjälpmedel och hjälper till att lösa olika uppkomna problem. Som ett nödvändigt komplement till labbutrustningen måste höra ett referensbibliotek och en uppkoppling till större officiella dataregister. En stor vikt läggs vid utformningen av skriftlig och muntlig avrapportering av de enskilda uppgifterna.

Ämnesstudierna är uppdelade i studieetapper – moduler. En labbgrupp arbetar med samma studieetapp, men kan i övrigt ha vitt skilda förutsättningar i fråga om ålder, andra ämneskunskaper m.m. För varje etapp utfärdas kompetensbevis, där den krävda kompetensen finns klart angiven. Endast en mindre del av denna kompetens kan beskrivas i termer av centrala kunskapsprov m.m. Huvuddelen av kompetensen gäller förmåga att självständigt bearbeta individuella uppgifter, utnyttja etablerade metoder och standardlitteratur samt skriftligt och muntligt avrapportera resultaten. Denna del av kompetensen dokumenteras således huvudsakligen genom redovisade uppgifter och den centrala kompetenskontrollen får bl.a. utnyttja dessa som underlag för stickprovskontroll.

Utbildningsstegen är för varje ämne etappkompetens, icke årsklass. Samma etapp kan således ta en elev tre gånger så lång tid som en annan. I förhållande till dagens system kommer omläggningen sannolikt att innebära en reducering av allmänt kunskapsstoff och av täckningsgrad inom ämnet per studietid. I gengäld kommer kraven på aktiv förståelse och tillämpningsförmåga att mycket kraftigt höjas. Den etappvisa studievägen ger också ett förbättrat underlag för successiva studieeval.

Lärarens roll blir drastiskt annorlunda i den nya skolan. I stället för att fungera som utlärningsautomater programmerade på ofta föråldrade läroböcker och i värsta fall som väktare på förvaringsanstalter, kommer lärarna att från de lägsta åldrarna ha uppgifter som är närmast befryndade med forskarhandledning. I stället för att återge gamla svar kommer de att tvingas söka besvara ständigt nya frågor. Detta är en både pedagogiskt och kunskapsmässigt mycket mera krävande roll, som kommer att kräva en radikal omskolning och uppskolning av flertalet lärarkategorier. En historielärare t.ex. som tidigare kunnat förlita sig till sina kunskaper i allmän-

historia kommer att konfronteras med helt nya krav när det gäller att handleda en teknikhistorisk uppsats anknuten till ortens massafabrik etc.

Så långt vårt exempel. Vi tänker oss det hämtat från grundskolans högstadium eller, företrädesvis, teoretiska linjer eller utbildningsmoment i gymnasiet. Men det kan, om exemplet transponeras något, gälla för också andra utbildningsnivåer.

Om vi tittar in i en lågstadieskola kommer vi även där att mötas av en lokalmässig utformning som ger hemkänsla på helt annat sätt än vad dagens skola gör. Lärarna samverkar i lag och fördelar och samarbetar i uppgifter som gäller elevernas allsidiga utveckling. Ibland medverkar också en förskollärare i laget därför att dels en del elever är yngre än sju år och dels eleverna fortfarande behöver möta förskolans pedagogik. Vid undervisning i läsning, skrivning och räkning är arbetssättet laborativt och eleverna grupperade efter hur långt de kommit i sina färdigheter. Framsteg kontrolleras som i exemplet ovan och samlingar sker i permanenta elevgrupper.

Eleven och elevens individuella framsteg är utgångspunkten för arbetet och för den flexibla placeringen i arbetsgrupper. Detsamma gäller i vuxenutbildningen, som redan idag arbetar med andra förutsättningar än ungdomsskolan, och högskolan. Egentligen är det akademisk utbildning i god mening som kan stå som mönster och ge exempel på vår princip tillämpning i praktiken genom växlingen mellan undervisningsformer med seminariet som kärnan. Där ställs krav på intellektuell, emotionell och social disciplin och där uppmuntras den reflektion som ger insikt och förståelse.

Med laget och individen i laget som utgångspunkt kunde vår grundprincip också illustreras med personalutbildning. Denna kommer i hög grad att knytas till laget som arbetsorganisatorisk grundbult med möjlighet till uppgiftsstyrda specialiseringar. Att vår princip också skulle kunna illustreras med studieförbundens verksamhet är en trivialitet — studiecirkeln om något är elevstyrd och premierar deltagarnas eget arbete individuellt och i gruppen/cirkeln.

Organisatoriska principer

Om den inre styrning vi ovan diskuterat skall kunna förverkligas krävs att vi samtidigt får en form för den yttre styrningen och organisationen som ger både möjlighet och incitament för lärare och elever att fullfölja ett förändrat pedagogiskt program. Den yttre styrningen måste också ge utrymme för ett lokalt inflytande över utbildningen och underlätta en samordning mellan olika utbildningar och utbildningsformer. För att kunna skapa ett sammanhållet utbildningssystem måste detta genomsyras av samma organisatoriska principer på olika nivåer och i olika utbildningsformer.

Privat kontra offentlig utbildning

I framtidens samhälle kommer arbete och utbildning att vara sammanvävda med varandra och "skolan" kommer att vara livet ut. Det är vare sig

möjligt eller önskvärt att detta medför att den offentliga sektorn påtar sig hela ansvaret för denna sig ständigt vidgande utbildningsuppgift. Det måste ske någon typ av arbetsfördelning mellan offentlig utbildning och annan utbildning.

Låt oss först försöka precisera vad vi menar med "offentlig utbildning". Därmed avses här sådan utbildning som stat och kommun har särskilt lagfäst plikt att utbjuda och som de därför också kontrollerar och som de har huvudansvar för. Till offentlig utbildning hör således ej t. ex. offentlig personalutbildning även om offentliga myndigheter skulle vara bundna av lag att genomföra sådan som del av sitt arbetsgivaransvar. Begreppet offentlig utbildning behöver heller inte knytas vare sig till finansiering eller regi. Det finns ingen anledning att hindra privata finansieringstillskott till offentlig utbildning lika lite som något bör hindra skattemedel från att användas för att stödja eller "upphandla" privat anordnad utbildning. På sikt torde man också ha anledning vänta sig att i större utsträckning än hittills privata stiftelser eller dylikt står för organisation av viss utbildning ehuru denna fortfarande är offentlig och därför erhåller offentlig finansiering. Det avgörande kriteriet för vad vi här räknar som offentligt är således det förhållande att offentliga myndigheter i enlighet med särskild lagstiftning tillhandahåller, kontrollerar och tar innehållsmässigt ansvar för utbildningen.

Den arbetsfördelning som tidigare gällt och förefaller att vara naturlig att fortsättningsvis uppehålla och till och med renodla, innebär att offentlig utbildning inriktas mot dels sådana generella baskunskaper och grundläggande metod- och färdighetsträning som ej är alltför branschspecifik eller tidsbunden, dels sådan specialistutbildning som är nära knuten till en annan av statsmakternas uppgifter, nämligen grundforskningen respektive utgör ett led i det kollektiva ansvarstagandet för rättsväsen och hälsovård. All mera specifik och kortsiktigt inriktad yrkesträning förutsätts i princip initierad och anordnad av enskilda aktörer på marknaden — företag, enskilda myndigheter, kooperativ, fackföreningar m. m. — som också till stor del har huvudansvaret för tillämpad forskning. Denna uppdelning gäller såväl ungdomsutbildningen som vuxenutbildningen. Som redan ovan underströks bör sådan grundläggande arbetsfördelning inte hindra ett successivt byte av tjänster och finansieringsstöd mellan offentliga och privata utbildningsanordnare.

Valfrihet, incitament och decentralisering

Parallellt med att skolan och annan utbildning i väsentligt större utsträckning skall styras utifrån den enskilde elevens förutsättningar och intresseinriktning måste uppenbarligen även det yttre organisationsansvaret i möjligaste mån decentraliseras och utrymme ges för en differentiering och för specialisering av decentraliserade enheter. Inom ungdomsskola och vuxenutbildning kan detta betyda att, inom ramen för principen om likvärdig utbildningsstandard som ett krav på skolan och för gemensamma och offentligt kontrollerade kompetenskrav, ges ökat utrymme för tillval och för utbildningar med särskild intellektuell, estetisk eller social profilering.

Det nödvändiga sambandet mellan pedagogisk omdaning och organisatorisk decentralisering kan inte nog understrykas. En av våra viktigaste erfarenheter från 1900-talets ekonomiska utveckling är just detta: byråkrater är dåliga entreprenörer, central styrning kan inte förenas med lokal dynamik. Detsamma gäller vårt speciella problem här: läraren som ämbetsman kommer aldrig att ha incitament att bli en framgångsrik pedagogisk entreprenör.

För detta krävs en radikal decentralisering där en väsentlig del av både de ekonomiska och pedagogiska besluten ligger i händerna på den enskilda skolans ledning. Inom de ramar som den centrala kompetenskontrollen och de utlagda långsiktiga budgetramarna inklusive lokalanslag anger skall skolledningen ha fria händer att utforma undervisningen så ändamålsenligt och rationellt som möjligt. Moroten är att skolan kan få pengar över till att förverkliga önskedrömmar, får gott namn och goda elever. Piskan är risken att studieresultaten inte klarar den centrala kontrollen och att skolan hamnar i en ekonomisk och pedagogisk kris. Det handlar således om ett visst risktagande. Men utan detta kommer vi antagligen aldrig att få vår skola anpassad till en föränderlig värld.

Den normala organisationsformen för skolor av skilda slag kan tänkas bli stiftelser — privata, kommunala eller statliga — med lekmannastyrelser och med rektorer som stiftelsens ”verkställande direktörer” med stora exekutiva befogenheter. Att bara byta statlig byråkrati och politisk styrning mot kommunal byråkrati och politisk styrning är ingen garanti för att decentraliseringsvinsterna materialiseras. För att säkerställa att elever, lärare och skolledning får incitament till ett eget dynamiskt utvecklingsarbete och samspel kring den ”egna” skolan krävs en radikal ”privatisering”. Med detta menar vi då inte att skolan skall undandragas offentlig kontroll men att skolan av elever, föräldrar och lärare skall upplevas som en ”privat” angelägenhet, inte bara som en opersonlig offentlig serviceinrättning för vilken ingen behöver ta personligt ansvar. Vi tror att stiftelseformen därför kan vara en lämplig organisationsform, speciellt om styrelserna sammansätts av i huvudsak opolitiska men sakkunniga lekmannarepresentanter.

Huvudansvaret för att en utbildning i överensstämmelse med lagstiftarnas intentioner erbjuds alla medborgare skall ifråga om grundskolan åvila kommunerna, ifråga om regionala college (se sid. 68) landsting eller motsvarande regionala organ respektive ifråga om universitet staten. Dessa offentliga instanser svarar — om också efter diverse interna transfereringar och kostnadsfördelningar — för klumpanslag per elev och ämne inom sina respektive ansvarsområden. Utbildningsproducenterna, som utifrån denna offentliga basfinansiering tar konkret ansvar för skolans uppbyggnad och utbildningens närmare utformning kan däremot vara både privata, kooperativa, kommunala eller statliga. Distinktionen mellan privata och offentliga skolor blir mindre intressant om och när skolstyrelserna har en likartad sammansättning, är föremål för samma offentliga kontroll och samma konkurrenstryck och har samma basfinansiering. Att på detta sätt skilja skattefinansiering från producentansvar och därmed bryta upp offentliga servicemonopol har hittills inte ingått i den ”svenska modellen” men torde vara ett nödvändigt steg i det redan pågående arbetet med ”den offentliga sektorns förnyelse”.

Den ovan antydda organisatoriska decentraliseringen kräver samtidigt annorlunda och förstärkta möjligheter för central kompetenskontroll. Även om lokal och regional konkurrens kan väntas på sikt avslöja kvalitetsbrister krävs uppenbarligen också instrument för att kontrollera att skattepengarna verkligen ger eleverna i olika kommuner och regioner "likvärdiga" utbildningsmöjligheter. Denna centrala kontroll av en mera individcentrerad skola kommer säkerligen att behöva ta sig andra former än dagens centrala prov. Det kan t. ex. bli fråga om centrala stickprovsmässiga "utvärderingar" av enskilda skolenheter eller av skillnader i utformningen av viss ämnesundervisning vid olika skolor.

Lokal profilering och konkurrens om elever

För att de förändringar vi föreslår skall vara möjliga att realisera måste en ny och starkare dynamik införas i utbildningssystemet. Dess egen energi och kreativitet måste kunna ges utrymme och utlopp och ny energi tillföras utifrån.

Med den pågående decentraliseringen följer på alla nivåer möjligheterna att profilera och differentiera enskilda skolor och utbildningar genom pedagogisk uppläggning, lokalmässig utformning, studiespecialisering genom utbildning med särskild estetisk, yrkesmässig eller annan profilering. Därmed tillförs ett viktigt incitament för pedagogiska entreprenörer att ge skolan en egen identitet och utbildningen sina egna karakteristika med stort attraktionsvärde och med ökade möjligheter att skapa en meningsfull undervisning. Såväl lärare och elever som skolledning får ökat handlingsutrymme.

Den pågående förändringen av skolans styrning med bl. a. rektorerna närmare verksamheten och med ändrat pedagogiskt ansvar är ett steg på vägen. De försök som pågår i landet med central kommunal administration och ännu längre gående pedagogiskt ansvar för skolornas platschefer bör stödjas och utvecklas. I dessa ligger också större frirum för skolornas personal att vidareutveckla de försök som på många håll pågår med årskurslös undervisning på lägre stadier och lärarna organiserade i lag.

I gymnasieskolan kommer den föreslagna linjeupplösningen i ytterligare förlängning att ge incitament också till förändringar inom de givna ramarna. Handlingsutrymmet ökar och förändras även där genom nya styrformer.

Vi menar att ny energi och större dynamik kan tillföras genom att tillvarata föräldrarnas engagemang. De bör delta i skolans övergripande styrning och bidra till skolverksamheten på sådana sätt att skolan också för dem får en identitet som ger andra möjligheter för eleverna att känna samhörighet med skolan. Profilering av skolor bör ske genom medverkan av föräldrar. I sådana sammanhang menar vi att också närsamhället i övrigt skall medverka aktivt. Grundskolan, främst genom högstadiet, men framför allt gymnasieskolan skall kunna utgöra en vital del i lokal mobilisering genom att undervisning förankras i lokala förhållanden: lokal industri, lokal historia, lokala miljöproblem etc. För gymnasieskolans del måste en närmare samverkan ske med det lokala näringslivet i syfte att t. ex. kunna inrätta särskilda linjer. Därmed tillförs incitament och energi ut-

ifrån. Detta blir ytterligare accentuerat genom gymnasieskolans allt närmare samarbete med KOMVUX och ännu mera genom den nödvändiga samverkan vi förutser mellan gymnasieskolan och andra former av vuxenutbildning. Samverkan i personalutbildningsprojekt leder till behov av att arbeta igenom såväl innehåll som frågor om metod och arbetsorganisation.

Lokala profileringar kommer på detta sätt att uppstå såväl mellan kommuner som inom kommuner mellan skolor och utvecklas till en sådan fasthet och nå sådan väletablerad identitet att möjligheter för elever och föräldrar kan öppnas för att välja skola — grundskola och gymnasieskola. För att det verkligen skall finnas långsiktiga incitament för pedagogiska entreprenörer att ge skolan egna profiler och identiteter kan också möjligheten öppnas för lokal konkurrens om elever och föräldrar. En tanke som i olika sammanhang ofta diskuterats är möjligheten att utnyttja ett voucher-system, som ger elever och föräldrar möjlighet att tillgodoräkna sig de offentliga klumpanslagen oavsett vilken skola de väljer att söka till. Tanken har inte varit realistisk så länge man rört sig inom en centralstyrd skolbyråkrati. Med ett kraftigt decentraliserat skolsystem blir däremot denna möjlighet för elever att "rösta med fötterna" närmast en nödvändighet för att åstadkomma de decentraliserade incitament reformen syftar till. Det torde emellertid knappast krävas några "vouchers" för att öppna dörren för denna valfrihet, som ju redan är en självklarhet inom högre utbildning.

Konkurrens är ett ord med främmande klang inom skolans värld. Vi menar inte att konkurrens skall knytas till kortsiktiga marknadsmekanismer med "utslagning" av skolor som följd. Vad konkurrens avses ge är förutom en ökad valfrihet, som redan är självklar inom högskolan, indikationer på åt vilket håll en fortsatt utbyggnad av grund- och gymnasieskolor bör ske, vilka pedagogiska mönster och valutrymmen som bör prioriteras och vilka skolor och utbildningar som måste ges särskilt stöd och stimulans. Konkurrensen i den form vi ser den skall ge incitament till fortsatt utveckling men det är en utveckling som måste ske inom ramen för utbildningspolitiska intentioner och som därmed har sin begränsning. Därmed är sagt att konkurrensen mellan skolor inte kan — med central kontroll av skolorna — ske genom ytliga publikfriande pedagogtrick eller bakåtsträvande traditionsbundenhet. Detta ställer emellertid stora krav på de centrala kontrollorganen men också på de lokala politikerna.

Ett viktigt konkurrensmotiv sammanhänger med vad vi sagt om behovet att i väsentligt större utsträckning än hittills engagera både elever och föräldrar i utvecklingen av skolan. Detta underlättas av att skolan ges en klar identitet, betraktas med stolthet som framgångsrik i skolkonkurrensen och att skolvalet uppfattas som frivilligt och medvetet.

Starka skäl talar för att ungdomsskolan kommer att kämpa med problem när det gäller ekonomi och tillräcklig skattefinansiering. Relativt sett kommer under överskådlig tid större resurser att gå till vuxenutbildning i skilda former. Detta kan innebära krav på en "privatisering" av delar av skolutgifterna. Om vi på sätt som ovan antytts skapar förutsättningar för en profilerad skolidentitet hos såväl personal som elever och föräldrar kan denna identitetskänsla förstärkas genom att utnyttja elevers och föräldrars uppslutning kring skolan för en resursförstärkning. Denna kan ta sig

många former. Eleverna kan t.ex. utnyttjas för att klara städnings- och mathållningsfunktionerna. Föräldrarna och andra lokala intressenter kan medverka i olika specialaktiviteter i skolan men också "sponsra" speciella utgifter.

Även om övervägande skäl talar mot en avgiftsfinansiering av offentlig utbildning kan motsvarande krav på föräldrasparande eller lån realiseras genom minskade studiebidrag och matbidrag. Det extremt låga hushålls-sparandet liksom den överhängande risken för ökade löneskillnader för högutbildade som följd av den internationella avregleringen ger samhälls-ekonomiska argument som talar i samma riktning. En viss marginell omfördelning mellan skattefinansiering och privatfinansiering i denna mening är naturlig om man lyckas återskapa en gemensam ansvarskänsla för den egna skolan.

En vanlig slentrianmässig invändning mot en decentraliserad konkurrens inom vad som idag betraktas som "offentlig" service gäller riskerna för en social segregering och ökade kvalitetsskillnader mellan serviceenheten beroende på olika tillgång till ekonomiska resurser. Vi tror inte denna typ av invändning är tillämplig på de förslag vi ovan skisserat. Vad vi här talar om är ju inte en återgång till att "ransonera utbildningschanser med börsen". All offentligt understödd undervisning skall även fortsättningsvis vara gratis och tillgänglig för alla. Vad man naturligtvis inte kan utesluta är att vissa rikare kommuner ger understöd utöver de obligatoriska anslagen till sina skolor. Så är ju fallet redan idag och detta är en fråga om kommunal skattekraftsutjämning, som går utöver och vid sidan av våra utbildningsorganisatoriska diskussioner.

Utbildningens struktur

Den bild som framträder ur våra krav på framtidens skola beskriver ett utbildningssystem som med rika valmöjligheter och stort inflytande från kommuner, skolor, elever och föräldrar täcker skilda kunskapsbehov i olika skeden av livscykel. Det ger den organisatoriska ramen för ett reellt förverkligande av principen om återkommande utbildning. Inte någonsin tidigare har förutsättningarna för att åstadkomma ett sådant förverkligande varit så goda som nu.

Återkommande utbildning får emellertid inte ha en slentrianmässig betydelse av vuxenutbildning som kompensation och komplement till ungdomsutbildning – hur viktig den uppgiften än är. Vuxenutbildning – och högre utbildning i samma perspektiv – måste ges samma vikt och värde som ungdomsutbildning. Tillsammans täcker de utbildningsbehov under skilda delar av livscykel för olika ändamål.

Med den utgångspunkten kommer man att få räkna med att den nödvändiga ökningen av offentliga medel till utbildning främst tillkommer vuxenutbildningen. Även detta kommer att bidra till att nya former behövs sökas för att finansiera ungdomsskolan. Från samma utgångspunkt kommer det att bli nödvändigt att se över och omformulera mål, uppgifter och innehåll i ungdomsutbildningen. Redan idag skulle grundskolans läroplan behöva revideras med hänsyn till att allt flera ungdomar går över till gymnasieskolan liksom gymnasieskolans mål och innehåll måste ses över

utifrån sin position mellan grundskola och högskola. Detta slag av översyner som betingas av en viss skolforms relationer till andra måste ske snarast.

Den omdaning som vi förespråkar liksom den åtföljande organisatoriska decentraliseringen ger anledning att också se över den övergripande uppläggningen av "skolgången genom livet". Idag består denna av en 9-årig grundskola påbörjad vid 7-årsåldern följt av en 2- eller 3-årig gymnasieskola, som kan vara mer eller mindre yrkesinriktad, samt en eventuellt fortsatt utbildning av högst varierande längd vid olika högskolor eller universitet.

Både utbildningssystemets utveckling och de nya kraven som ställs på den nya skolan kan motivera en annan organisatorisk studieuppläggning. Med den "årskurslösa" studieorganisation vi tänker oss kommer i framtiden olika skolformer endast i genomsnittlig mening kunna sägas "täcka" vissa åldersgrupper. Den individualiserade pedagogik vi förespråkar ändrar också radikalt förutsättningar för en omprövning av åldern för skolstarten. Vår syn på högre utbildning som i allt högre grad en "återkommande" utbildning ger anledning ifrågasätta om inte någon del av nuvarande gymnasieutbildning bör inkorporeras i den under livets gång återkommande högskoleutbildningen. För att decentraliseringens incitamenteffekter skall kunna tillvaratas fullt ut, kan de sammanhållna skolenheterna vidare behöva göras mera avgränsade och homogena i termer av undervisningsmönster och studietapper.

Låt oss här exemplifiera en möjlig alternativ organisation av offentlig utbildning.

Denna organisation skulle innebära att nuvarande 9-åriga grundskola, som täcker åldrarna 7 till 15 år, utvidgas till en 13-årig grundskola som i stort täcker åldrarna 5 till 17 år. Denna grundskola är i sin tur indelad i en *småskola* för normalt åldrarna 5 till 8 år, som inkorporerar 2 år från barnomsorgen, en *mellanskola* för i genomsnitt åldrarna 9 till 14 år samt en *storskola* för genomsnittligt åldrarna 15 till 17 år, som inkorporerar 2 av de nuvarande gymnasieåren.

Från grundskolan kommer de flesta som fortsätter sin utbildning att gå till regionala högskole- eller "college"-utbildning, varmed vi avser en organisatorisk samordning mellan gymnasieskolans nuvarande tredje år och högskoleutbildningens första. Där kan man läsa enstaka kurser, ta en kandidatexamen som motsvarar två års studier eller t. ex. en magisterexamen motsvarande fyra års studier. Karakteristiskt för dessa college, som skall utgöra en viktig länk i framtidens återkommande utbildning, är existensen av många olika ingångar och utgångar för studierna. Studiegångarna i de regionala högskoleutbildningarna innefattar således även vad som idag är tredje året i gymnasieskolan för de 3-åriga gymnasielinjerna. De nuvarande universiteten får också ansvara för motsvarande regionala högskoleutbildning, men namnet universitet reserveras för längre specialistutbildningar med nära anknytning till forskning.

Till viss del innebär denna tänkta organisation endast ett lagfästande av redan befintliga förhållanden. Nittiofem procent av en årskull genomgår redan idag någon form av utbildning i gymnasieskolan.

Låt oss lite närmare titta på de olika delarna i detta organisationsexempel.

Grundskolan

Låt oss börja med att närmare diskutera de organisationsförändringar av grundskolan som vi exemplifierat och börja med småskolan som alltså skulle svara för *barnomsorg och skola* för åldrarna 5 till 8 år.

Det är oerhört viktigt att understryka att vad vi här talar om inte är en sänkt skolålder i vanlig mening, dvs. att tidigare än nu introducera barn i den traditionella skolan. Det vi talar om är att skapa en ny sorts skola, där övergången från barnomsorg till undervisning sker mjukare och utifrån den enskilde individens förutsättningar och där undervisningen utnyttjar en stor del av den nuvarande barnomsorgens pedagogiska principer. Det handlar således mer om att förlänga barnomsorgen än att sänka skolåldern. I den nya småskolan skall en särskild vikt läggas vid estetisk och social träning av olika slag.

I den allmänna debatten har förespråkarna för sänkt skolålder haft som främsta argument att "skolan" borde utnyttja den stora receptivitet som barn har under åren före nuvarande skolbörjarålder – och som inte kommer att vara större i högre åldrar. Detta argument hämtas från psykologisk och neurologisk forskning. Denna har kunnat konstatera en neurologisk plasticitet och psykologisk flexibilitet och mottaglighet som gör de aktuella åldrarna så utomordentligt väsentliga för barns utveckling såväl intellektuellt som emotionellt och socialt. Samma forskningsresultat har emellertid fått sin populistiska tolkning dels i att intellektuell receptivitet är det centrala och dels att denna höga grad av intellektuell receptivitet bör leda till att "skolan" i en allmän mening får utnyttja den för att lära och befästa de kunskaper och färdigheter som skolan av tradition ägnat sig åt. En annan – och som det syns – riktigare tolkning är att de neurologiska och psykologiska förutsättningar som föreligger i åldrarna 3–6 år avser möjligheten att grundlägga de generella kognitiva, emotionella och sociala strukturer som definierar en optimal utveckling av individen. Dessa strukturer är också grundläggande i den meningen att de ger förutsättningarna för den mera riktade påverkan som följer senare i utbildningssystemet och ger grunden för det självförtroende och den nyfikenhet som utbildningen måste både utveckla och bygga på.

Skolan med sin tunga tradition ger för närvarande inte förutsättningar för det vetenskapligt manifesterade behovet av bredd i möjligheter till utveckling. Barnomsorgen med sin tradition och ideologiska grund och den pågående utvecklingen av pedagogiska program gör det i högre grad.

Den radikalt annorlunda karaktären av den nya småskolan jämfört med dagens lågstadielklasser motiverar att den även organisatoriskt hålles åtskild från den övriga grundskolan.

Ett liknande motiv gäller för grundskolans avslutande del – storskolan. Den nuvarande grundskolans högstadium och gymnasieskola har ju det gemensamt att valmöjligheterna ökar radikalt genom möjligheter till specialisering och val av mera yrkesförberedande studier eller färdighetsträning. Nuvarande KOMVUX kan i mycket tjäna som föredöme för storskolans studieplanläggning och på sikt kan man väl tänka sig också en organisatorisk samordning mellan storskola och KOMVUX. Vi tror inte det är självklart att – som nyligen föreslagits – alla gymnasielinjer skall vara treåriga. Lång utbildning är inget självändamål. Det är därför bättre att,

som vi föreslår, låta valet av en fortsättning efter det andra året vara "frivilligt" och möjligt att uppskjuta till dess man samlat viss arbetslivserfarenhet och känner behov av fortsatt uppskolning.

Skolöverstyrelsen har nyligen i reformförslag gällande gymnasieskolan angett att de studieförberedande och de yrkesförberedande studievägarna bör ses i ett helhetsperspektiv och att det är angeläget att minska skillnaderna mellan dem. För de studieförberedande studievägarna bör det leda till en ökad koppling mellan ämnesstudier och praktisk tillämpning genom olika arrangemang. För de yrkesförberedande linjernas del bör detta närmande, enligt SÖ, ta sig uttryck i en viss förstärkning av de allmänna ämnena.

Mot denna bakgrund föreslår SÖ ändringar i timplanerna för de studieförberedande linjerna och, enligt direktiven, en stark minskning av antalet yrkesförberedande linjer. Dessa grupperas i block som svarar mot kompetensområden. Därmed öppnas möjligheterna för tillval och flexibilitet som svarar mot den arbetsmarknadsutveckling som innebär att tidigare yrkesklassificeringar blir obsoleta när yrke blir mera av funktion eller roll gentemot andra inom ett företag eller myndighet.

Utän att i detalj diskutera vare sig struktur eller innehåll enligt timplaneförslagen finner vi att SÖs förslag svarar mot de behov som föreligger och att det representerar vad som kan vara ett första och för närvarande möjligt steg att ta. Vi menar emellertid att redan nu ett andra steg kan förberedas mot en ännu längre gående flexibilitet i hela storskolans struktur. Finland erbjuder, ännu så länge främst för de studieförberedande linjernas del, exempel på ett gymnasium utan uppdelning på linjer. Genom obligatoriska kurser i ett gemensamt studieprogram skapas en bas utifrån vilken görs successiva val som leder till den enskilde individens studieinriktning. Genom moduluppdelning av ämnena och årskurslöshet ges stor valfrihet såväl i fråga om innehåll som i arbetstakt. Även Norge har ett system för "videregående skole" som erbjuder stor valfrihet.

Inom de svenska yrkesutbildande linjerna finns redan idag ett modulsystem som öppnar för en strukturell reorganisation enligt den finska modellen. Såväl med hänsyn till individens önskemål som till arbetsmarknadens behov menar vi emellertid att en viss initial inriktning mot kompetensområden skall förekomma. Utifrån dessa skall det i de fortsatta studierna vara möjligt att göra sneddnings- och omval till andra kompetensområden som ger grundläggande men samtidigt unika kompetenser att utveckla vidare i arbetet.

Vad vi sålunda beskrivit är en ungdomsskola som från början är årskurslös, som genom tillval och modulindelningar av utbildningens innehåll och genom lokal anknytning och profilering ger ökat utrymme för såväl elever, lärare som skolledning att handla inom ramen för den offentliga utbildningens mål. Vi vill avslutningsvis betona betydelsen av att skolans språkprogram vidgas och att tidigast möjligt val av åtminstone ett andra främmande språk erbjuds eleverna.

Regionala högskoleenheter och universitet

Av idén om den årsklasslösa skolan och genom allt större differentierings- och specialiseringsmöjligheter tenderar gränserna mellan storskolas studieprogram och högskolorna att suddas ut. Den metodik och pedagogiska arbetsorganisation vi förordat måste också få sitt fulla uttryck i högskolans studier. Ifråga om de studieförberedande linjerna är denna samordning självklar. Men motsvarande samordning kommer i framtiden också att krävas för de mera yrkesutbildande utbildningarna.

Som vi tidigare sagt kommer nuvarande yrkesnomenklatur att bli allt-mera inadekvat också för styrning av yrkesutbildning. Vi finner redan bevis för hur utbildningarna läggs upp mot breda kompetensområden — t. ex. vård, processindustri och jord- och skogsbruk. I framtiden kommer det sannolikt också att vara möjligt att avbryta studierna på olika nivåer för att senare eventuellt återkomma. I ett sådant system kommer kravet på olika teoretisk nivå inom ett visst kompetensområde att kunna tillgodoses genom successiva valmöjligheter och flexibla utgångar ur systemet. Inom processindustri som kompetensområde kan variationerna ligga mellan vad som krävs för att vara operatör som huvudsakligen handläggarfunktion och ingenjör av olika grader med systemerings- och andra mera teoretiskt kvalificerade uppgifter. En sådan modell för strukturen finns i princip redan inom vårdutbildningarna där vårdlinjen kan vara första steget mot läkarexamen.

En fördel med en sådan modell är att den bidrar till att minska skillnader i värdering av studieförberedande och yrkesinriktade studievägar. Den kommer också att bidra till att val av yrkesutbildningslinje blir ett positivt val (även av andra skäl än en framtida lön).

En samordning mellan storskola och högskola uppnås också genom att den nuvarande gymnasieskolans sista år blir första året i en fortsatt utbildning i vad vi som arbetsnamn vill beteckna som "college"-utbildning.

Studierna på collegenivå omfattar normalt förutom nuvarande gymnasieskolans sista år högskolestudiernas första enligt dagens system. På dessa två kan sedan läggas ytterligare studier vid högskolan eller i annan organisation. Inom ramen för de första två åren bör utrymme beredas för ett slags sammanfattande kursinslag där de egna studievalen relateras till andra studievägar och integreras i relation till forskning och samhälle i historisk tid och nutid. Vi ser detta som en betydelsefull avslutning för den som lämnar utbildningssystemet efter collegeåren och som en väsentlig inledning till de fortsatta studierna för dem som omedelbart går vidare. De två studieåren avslutas med en kandidatexamen.

Inom teknikområdet kommer t. ex. kandidatexamen att motsvara den kompetens som idag ges vid 4-åriga tekniska linjer. Inom vårdområdet är motsvarigheten närmast dagens sjuksköterskeexamen. Man kan förvänta sig att en mycket stor del av de högskolestuderande väljer att göra sitt arbetsmarknadsinträde efter det andra collegeåret. Det skall emellertid också finnas möjlighet för dem som önskar att genom ett eller två fördjupningsår tillägna sig en förbättrad kompetens dokumenterad genom en magisterexamen. Inom det ekonomiska utbildningsområdet kommer t. ex. dagens ekonomer att närmast motsvaras av en sådan magisterexamen med ekonomisk inriktning efter fyra års högskolestudier.

Så långt har vi talat om högskolan som ett ensartat begrepp. Vi menar emellertid att det finns anledning överväga en ytterligare differentiering inom systemet för högre utbildning. Ett slag av differentiering kan vara mellan universitetsutbildning och collegeutbildning. Ansvar för collegeutbildningen och dess påbyggnad skall då åvila dels universitetens särskilda regionala enheter, dels de nuvarande mindre och medelstora högskolorna med deras regionala ansvar. "Universiteten", som givetvis icke nödvändigtvis måste motsvara de enheter som idag kallas universitet, inriktas främst mot grundforskning, forskarutbildning och längre specialistutbildningar med nära anknytning till grundforskningen. Intagningarna till denna del av universitetens utbildning begränsas således till dem som avser längre specialistutbildningar som redan från början kan göras mera ämnessammanhållna och metodinriktade än för närvarande. Denna utbildningsuppgift är främst att utbilda och vidareutbilda forskare och lärare både för den offentliga sektorn och för näringslivet samt att ge "forskningstunga" specialistutbildningar av typ civilingenjör och läkare. Antalet "universitet" i vårt lilla land måste därför också i fortsättningen bli starkt begränsat och i många fall får man räkna med att forskningsspecialiteter och motsvarande utbildningsmoment endast kan erbjudas på ett enda eller ett par ställen i landet. En kraftfull koncentration av forskningsresurserna är nämligen ett villkor om vi skall kunna fortsätta att delta i det internationella vetenskapssamarbetet.

All övrig högre utbildning sker vid regionala högskoleenheter, som också finns inom universiteten och som förutsätts i princip finnas inom alla landstingsområden. De erbjuder kortare utbildningar men med en bredare och i de flesta fall mera tillämpad kursmeny. De har också flera "ingångar" och "utgångar" än universitetens specialistutbildningar och möjliggör mera heterogena examenskombinationer samtidigt som de möjliggör val av särskilda behörighetsstyrda kombinationer.

Regionala högskoleenheter inkl. universitetens regionala enheter enligt vår modell får alltmer förbättrade möjligheter att spela inte bara en fördelningspolitisk roll utan också den regionalpolitiska/utvecklingspolitiska roll som ställs allt starkare krav på. I sin regionalpolitiska roll måste högskolan också pröva nya distributionsformer med utnyttjande av de möjligheter som olika kommunikationssystem idag erbjuder.

Ett återkommande tema i den offentliga utbildningsdebatten har gällt arbetsmarknadsplanering och arbetsmarknadsanpassning av högre utbildning. De senaste årtiondenas erfarenheter både i vårt land och i andra OECD-länder torde ha försvagat argumentationen för en centralstyrd arbetsmarknadsanpassning av utbildningen. Eleverna har i många fall visat sig ha en bättre marknadsavkänning och reagera snabbare på strukturella och konjunkturella sysselsättningsförändringar än utbildningsplanerna.

Det finns också andra anledningar att inte uppförstora arbetsmarknadsanpassningens problem. En anledning är givetvis att denna anpassning i första hand gäller den branschspecifika och kortsiktiga yrkesträning som vi i framtiden tänker oss främst initierad och finansierad av avnämarna själva, dvs. av företag och myndigheter, som kan antas vara medvetna om sysselsättningsläget inom sitt respektive område. Att offentliga medel av bl. a. arbetsmarknadspolitiska skäl kan användas för att köpa sådana ut-

bildningstjänster t.ex. via AMU, förändrar inte denna bild. En annan anledning är att anpassningskraven i första hand kan väntas gälla de regionala enheterna för högre utbildning, som genom sin lokala förankring, sin interregionala konkurrens och sina vuxenutbildningselever förhoppningsvis får en relativt snabb avkänning av förändringar i utbildningsfrågan.

Vad som krävs för att anpassningen också skall komma till stånd är en tillräckligt stor och flexibel organisation, med möjligheter att snabbt växla resurser mellan olika typer av utbildning. Detta förefaller vara ytterligare ett argument för den integration av utbildning inom de regionala högskolorna som vi ovan förordat.

Utbildningsmarknadsanpassning och de förändringar mot kompetensområden snarare än specifika yrkesutbildningar liksom individernas allt starkare krav på valfrihet i innehåll i studievägar talar också för att de nuvarande linjeutbildningarna successivt avvecklas. Detta gäller dock inte för de utbildningar av typ psykolog- och läkarutbildning som leder till statlig legitimation.

De regionala högskoleenheterna är på flera sätt sammanknutna med universiteten. Deras lärare förutsätts vara forskningsutbildade vid universiteten och regelbundet återvända dit för vidareutbildning liksom för samarbete i fråga forskning. Det bör vara universitetens skyldighet att främja och stödja den i huvudsak tillämpade forskning som skall äga rum vid de regionala högskolorna både som lärares forskningsanknytningsprojekt och som de studerandes examensarbeten. Eleverna från de regionala enheterna med därför lämpat studieval skall efter sedvanlig prövning av kompetens kunna fortsätta vid universitetens forsknings- och specialistutbildning.

Decentralisering kommer också som vi ovan berört att ta sig uttryck däri att de regionala högskolorna kan få den organisatoriska formen av allmännyttiga stiftelser i vars lekmannastyrelser även kommunalt ansvariga kan ingå. Finansieringen i form av klumpanslag, definierade i termer av årsplatser för olika ämnesinriktning, kan tänkas delas av stat och kommun och kompletteras med privata donationer, bidrag och uppdragsavgifter. Detta skulle underlätta en profilering och konkurrens mellan de olika regionala enheterna. Även i fråga om de statliga universiteten kan en viss ytterligare intern decentralisering och omorganisation vara aktuell.

Vuxenutbildning

Vi har redan upprepade gånger betonat att vi i framtidsperspektivet ser ett ständigt växande behov av vuxenutbildning. Den del av denna vuxenutbildning som är mera kortsiktigt yrkesinriktad utgår vi ifrån att företagen och förvaltningarna också i framtiden skall svara för. En väsentlig del av vuxenutbildningen kommer emellertid även framgent att gälla en uppskolning eller uppdatering av kunskaper av mera allmängiltigt art där således den offentliga utbildningsapparaten är den naturliga producenten. Önskemål om denna typ av vuxenutbildning kommer dels att komma från enskilda individer, som då kan tillgodogöra sig den offentliga utbildningen på samma villkor som ungdomar, dels från företag som önskar få hjälp

med viss uppskolning av sin personal och som då förutsätts också vara villiga att betala för den.

Vuxenutbildningsbehoven kan väntas gälla såväl storskolan som collegeutbildningen. Vi har redan tidigare berört möjligheten att samordna KOMVUX med storskolan. Den på sikt största efterfrågan kommer antagligen att riktas mot de regionala högskolorna, som måste vara beredda att samtidigt serva flera helt olikartade typer av elever. I största möjliga utsträckning bör vuxenutbildningen ske inom samma ramar och studieorganisation som ungdomsutbildningen med vilken den i många fall helt kan integreras. Utsikten att få arbeta med elever med kompetens av vitt skilda årgångar understryker betydelsen att kompetensen är allmänt och metodiskt inriktad och aktivt tillägnad och inte enbart bevis gällande sedan länge glömda fakta.

Det finns redan idag en mångfald olika vuxenutbildare i vårt land:

KOMVUX med sina primärt fördelningspolitiska mål och motiv,
Arbetsmarknadsutbildning (AMU) med sina arbetsmarknadspolitiska mål och motiv,

Folkhögskoleutbildning med sina fördelningspolitiska men framför allt individuellt personlighetsutvecklande mål och motiv,

Studieförbunden med mål som folkhögskolan men med starkare folkrörelseprofilering samt

Personalutbildning i företag och inom myndigheter med primärt effektivitetsorienterade mål och motiv.

Motiven för dessa olika utbildningar kommer alltför att vara aktuella. Det fördelningspolitiska motivet kommer att få en mera kvalitativ än kvantitativ betydelse och avse individens resurser att forma och leva rikt sitt eget liv liksom att engagera sig i samhället, såväl det lilla som det stora, det lokala som det nationella och globala. I och med en sådan utveckling kommer de individuellt personlighetsutvecklande målen och motiven som avser det privata livet att förstärkas. Genom utvecklingen av lokala behov och individuella intressen kommer såväl folkhögskolor som studieförbund att få en allt viktigare roll att spela. De mot ekonomisk utveckling inriktade motiven kommer på samma sätt att finnas kvar och få ökad betydelse.

Utbudet av vuxenutbildning skall ha basen i offentligt målbestämd och kontrollerad utbildning inom vars ramar variationer kan och skall förekomma. Det är för oss en självklarhet att KOMVUX skall bedriva sin verksamhet på nu gällande premisser med i läroplan fastställda mål. KOMVUX skall även fortsättningsvis kunna verka på uppdragsbas men med beaktande av att dessa mål faktiskt gäller. Detsamma gäller för folkhögskolor och studieförbund som bör ges möjlighet att fungera i ett livslångt lärande på ett mer omfattande sätt än nu.

Beträffande AMU avser vi inte att diskutera dess ställning och ekonomiska förutsättningar. Vi vill endast understryka att dess uppgifter måste relateras till förändringar i (arbete och) organisation inom företag och myndigheter. Med tanke på hur dessa förändringar ställer krav på grundläggande kvalifikationer, på särskild träning och på möjligheten att lära i arbete och att utnyttja organisationen bör AMU som tidigare arbeta med breda mål i sikte och inom statligt beslutade ramar.

Utanför den statligt finansierade och kontrollerade utbildningen ligger

personalutbildningen i företag och myndigheter. Redan idag är den i ekonomiska och deltagartermer av sådan omfattning att den tål jämförelser med offentlig utbildning och den kommer att ytterligare öka. Skälen därtill har vi redan framhållit.

Den bredare kompetens som en förändrad arbetsorganisation och alltmera kundorienterad ("customized") produktion kräver, kommer att ställa personalutbildning inför nya problem. Utbildningen kommer att på ett helt annat sätt än som sker idag integreras i andra delar av verksamheten genom arbetsrotation, smågrupps- och projektarbeten och andra former för att ta del av kunskaper inom organisationen. Det japanska uttrycket är idag "skill formation" vilket betyder att utveckla kompetens genom grundläggande utbildning, fortbildning och genom utnyttjande av erfarenheter i arbetet. Behovet av utbildning kommer att gälla såväl de breda kunskaperna på olika teoretiska nivåer som de unika kunskaperna som behöver tillföras företaget/myndigheten och som där bärs upp av kanske bara en enda person. Dessa unika kunskaper kommer också att behöva tillföras med viss snabbhet. "Just in time" som transportekonomiskt begrepp kommer i allt högre grad att kunna bli tillämpligt inom vissa delar av personalutbildningen.

Den bredare kompetens som dock är ett överordnat behov och den förutsebara nödvändiga uppgraderingen av den grundläggande kompetensen kommer att ställa personalutbildningen inför rekryteringsproblem. Detta problem kan gestalta sig olika i företag och myndigheter av olika storlek. Det blir därför av vikt för personalutbildning att den inte koncentreras till stora resursrika och kunskapsintensiva företag där rekryteringsläge och möjligheter är helt andra än inom det lilla företaget. Varken med hänsyn till företaget/myndigheten eller till de anställdas individuella behov får den lilla organisationen komma i kläm.

Enligt vår uppfattning leder den utveckling vi beskrivit och den efterfrågebild vi tecknat till behov av en ökad samordning mellan olika utbildningsgivare. En samordning kan ske lokalt genom en samordningsgrupp med representanter för olika lokala intressenter. Uppgiften för denna är att analysera, kartlägga och prioritera behov av samordning men också av utveckling av utbildning lokalt.

Genom denna lösning behåller de olika vuxenutbildningarna sin särart, vänder sig till skilda grupper och verkar i konkurrens med varandra samtidigt som deras olika komparativa fördelar utnyttjas gemensamt. Inte minst ser vi en fördel i denna lösning för personalutbildningen. Genom samverkan med KOMVUX och AMU kan utbildningsbehov i små företag liksom udda utbildningsbehov i flera företag och myndigheter tillgodoses. Genom samverkan med KOMVUX, folkhögskolor eller studieförbund kan breddningen av personalutbildningen såväl mot mera komplexa färdigheter som mot ett aktivt medborgarskap göras till realitet.

Så långt lokal samverkan på kommunal nivå. Vi menar emellertid att den samverkan vi avser skall ha en bas också på regional nivå genom att knyts till de utbildningsnämnder som fortsättningsvis kommer att finnas inom länsstyrelserna. Även på denna nivå skall finnas ett finansiellt ansvar och möjligheter att väga kommunala behov samtidigt som nämnderna ger underlag för statliga ställningstaganden och beslut om vuxenutbildning

och därvid bland annat för regionala avvägningar. Vuxenutbildningsplanering utgör en del av samhällsplanering. Därmed skapas också de nödvändiga förutsättningarna för samverkan också mellan vuxenutbildning i den konventionella meningen och högskolan såsom vi antytt tidigare.

Vi har redan antytt behovet av statliga insatser såväl centralt som regionalt liksom behovet av kommunala organ för att tillvarata möjligheterna till lokala profileringar. Härigenom kan man undvika att nya utbildningsklyftor skapas mellan dem som har anställning inom företag och myndigheter och dem som av skilda anledningar står utanför arbetskraften och inte får samma stimulans till fortsatta studier genom och i arbetet. För att den avsedda och nödvändiga samverkan skall komma till stånd och bli framgångsrik måste arbetsgivare och fackliga organisationer spela viktiga roller och verka för en meningsfull utveckling.

Som centrala förutsättningar för en breddad personalutbildning som regleras i avtal ser vi frågorna om utbildningens inriktning, dess innehåll samt rekrytering av deltagare. Utöver detta bör ingå t. ex. att i avtal finna former för hur arbetstid kan förkortas för den som vill studera och att möjliggöra för fackliga studieorganisationer att på betald arbetstid enskilt eller tillsammans med externa medverkande stimulera till utbildning.

Avslutningsvis vill vi peka på att den samordning av olika vuxenutbildningsutbud som vi föreslår vidareför idén om återkommande utbildning genom många ingångar och utgångar, genom många möjligheter till val och omval. Vårt förslag betonar utbildningsplanerarens ansvar samtidigt som det öppnar möjligheterna för de individuella önskemålen. Genom samordning av utbud och ansträngningar skapas förbättrade förutsättningar också att bryta en instrumentell inställning såväl till arbete som till studier och i samverkan mellan arbetsorganisation och utbildning förverkliga "ett lärande samhälle".

Den nya skolans lärare

Vare sig vi diskuterar utbildning idag eller i framtiden är aktiva, motiverade och väl utbildade lärare en grundläggande förutsättning för att den skall nå sina syften. Varje väl fungerande samhälle och väl fungerande ekonomi måste ha tillräckligt många och tillräckligt kompetenta lärare för att kunna lösa sina uppgifter. Kvantitet kan aldrig ersätta kvalitet och redan idag och kanske än mera inför framtiden blir de avgörande frågorna hur det skall vara möjligt att rekrytera tillräckligt många nya lärarkandidater med både engagemang och intellektuella och andra förutsättningar för att bli goda lärare.

Detta är ett problem som skall lösas i konkurrens med andra yrkesområden som kanske kan erbjuda andra arbetsvillkor än framför allt skolan både i fråga om lön och arbetsmiljö. Hittills har i skolan kvinnorna varit räddningen och ersatt de manliga lärare som i den förändrade arbetsmarknaden gått till arbeten med högre lön i eller utanför utbildningen. Den lösningen finns anledning anta att den inte kommer att stå till buds när kvinnornas andel av arbetskraften närmar sig männens och när allt flera kvinnor, liksom männen, högutbildar sig för individuella karriärer.

Generellt kan man konstatera att det över hela västvärlden finns en känsla av otillfredsställelse hos många lärare. Denna har många orsaker. En är lönen som minskat i relation till andra grupper. Lönen är emellertid endast en faktor bland flera även om den är central. Andra gäller arbetsvillkor och förmåner — som loven som nyligen diskuterats. I en alltmera komplicerad skola och arbetssituation för lärarna finns det emellertid risk för att andra faktorer glöms bort: t. ex. ensamarbetet, som kan lösas med mera av lagarbete, eller det faktum att lärararbetet faktiskt är slitsamt genom alla de impulser som måste hållas aktuella under skoldagen och att arbetet i så hög grad är sig likt genom hela lärarkarriären.

Läraryrkets anseende och status är också en annan än det var en gång. Orsakerna till detta är många. En orsak har att göra med det allmänna ifrågasättandet av och den bristande tilltron till skola och utbildning som kommit till uttryck i allmän debatt under senare år. Den drabbar också lärarna som grupp. En annan orsak är lärarkårens storlek. Varje yrkesgrupp som växer i antal som lärargrupperna gjort sedan andra världskriget minskar i status: exklusivitet är en förutsättning för hög status. Till detta kommer bland annat att antalet utbildade på samma nivå som lärarna eller högre har ökat markant under senare år. Inte minst har alla numera gått i skolan allt längre och "kan skolan".

Läraryrket måste för att en hög utbildningsnivå skall kunna uppehållas göras mera attraktivt. Högre lön är ett medel därtill men endast ett och samhällsekonomiskt problematiskt genom att lärarna är så många. Arbetsvillkoren måste förbättras. Karriärmöjligheter och därmed möjligheter att bryta slentrian och förhindra utbrändhet måste prövas. Detta behöver inte betyda att nya karriärvägar skapas inom skolan genom nya positioner av typ utbildningsadministratörer. Den utveckling som kan förutses med ökad samverkan mellan olika utbildningsarrangörer inkluderande företag och myndigheter kan också innehålla möjligheterna till utbyte av lärare mellan utbildningar och utbildningsnivåer men också möjligheterna till byte av läraruppgifter mot planering av utbildning av olika slag utan att det innebär att permanent gå över i t. ex. rektorsuppgifter. Man kan i framtiden också vänta sig ett ökat utbyte mellan lärare i offentlig utbildning och i privat vidareutbildning.

Åtgärder av sådant slag måste emellertid ha sin grund i en allmänt högre uppskattning av lärares arbete och av att vara lärare oavsett stadium och utbildningsområde. På det allmännaste planet innebär detta att kunskaper och färdigheter och allt annat som skolan skall ge och ger talas om i positiva ordalag och på sätt som framhåller att det är en följd av engagerat och kunnigt arbete utfört av ett stort antal lärare.

Om ansvariga myndigheter på detta sätt stödjer och rättmätigt ökar legitimiteten hos lärarna och deras arbete har emellertid också samma myndigheter och samhället i sin helhet rätt att kräva av lärarna att de erkänner nödvändigheten av förändringar i skola och annan utbildning som en följd av sociala, ekonomiska och kulturella förändringar liksom av ökat kommunalt inflytande och inflytande från föräldrar. Den mera renodlat kvalitativa sidan av lärarfrågan gäller lärarnas utbildning. Denna gäller lärare på alla stadier och i alla former av utbildning. Det är en självklarhet att lärarutbildningen skall ge goda kunskaper i ämnen och

inom ämnesområden men också pedagogiska och metodiska kunskaper. En väsentlig uppgift för lärarutbildningen måste i fortsättningen vara att också ge de kunskaper som förmår läraren att se skolan och utbildningen i sitt vidare sammanhang och att kunna motivera både skolans och sina egna syften med utbildning och undervisning. Skolan kan inte få förtroende och legitimitet om den inte kan motivera sin existens. För att lärarutbildningen skall kunna fylla dessa uppgifter måste i framtiden ställas andra krav på dem som skall utbilda lärarna. Att vara en skicklig och kunnig lärare är en sak, men att vara en lika skicklig och kunnig lärarutbildare är en annan. Någon reguljär och föreskriven utbildning för lärarutbildare utöver lärarutbildning finns inte idag.

Våra förslag ovan anvisar en rad olika vägar att förbättra lärarsituationen. Vi har aviserat ökade krav i framtiden både ifråga om lärarnas ämneskompetens och deras pedagogiska kompetens. Våra organisationsförslag innebär i förhållande till dagsläget en radikal förändring av lärarnas arbetsmiljö, arbetssituation och möjligheter till självständigt pedagogiskt utvecklingsarbete. För att få dessa krav tillgodosedda krävs organisatorisk förnyelse. Reformerna gällande lärarutbildning och skolorganisation måste därför genomföras parallellt.

Sammanfattande slutsatser

Alla talar idag om den svenska skolans kris och tänker då i första hand på det faktum att fortgående reala kostnadsstegringar inom utbildningssystemet inte lyckats förhindra en nedslitning av skollokalerna, av undervisningsmateriel och av lärare.

Vad vi sökt visa är att krisen går djupare än så. Trots ökade resurssatser motsvarar utbildningsresultaten i allt mindre grad vad vi egentligen vill ha – och har rätt att fordra – av skolan. Den pedagogik som övertagits från tiden före de stora kvantitativa skolreformerna ger inte eleverna en tillfredsställande förberedelse för deras senare insatser i arbetsliv – i samhällsliv – och i vidareutbildning. Trots alla försök till pedagogiskt utvecklingsarbete rör det sig huvudsakligen fortfarande om en massutspisning av traderade sanningar och fakta. Riskerna är stora att dagens skola istället för att utveckla elevernas egen kreativitet och tankeförmåga, tar död på nyfikenheten och resulterar i en tilltagande passivitet och skolleda. Skolan motsvarar därmed inte de krav som ställs på eleverna själva och av framtida arbetsliv och samhälle. I termer av individuell kompetensutveckling är en stor del av de satsade resurserna bortkastade.

Vi tror därför det krävs en pedagogisk revolution, som utgår från den enskilde elevens förutsättningar och behov. Vi har sökt skissera hur ett sådant individualiserat undervisningsmönster skulle kunna se ut och de helt annorlunda krav som därmed ställs på lärarna. Skolan skall förvandlas från en relativt mekanisk sorteringsapparat till ett instrument för den enskilda elevens successiva sök- och utvecklingsprocess. Detta innebär bl. a. att dagens relativa betygssystem skrotas och ersätts med i absoluta termer angivna kompetenskrav för olika ämnesetapper. I konsekvens därmed ersätts årsklassindelning med en indelning i socialt sammanhållna

studiegrupper respektive undervisningsgrupper för skilda ämnesetapper, som sköts gemensamt av lärarlag. Man kan vänta sig att det gemensamt redovisade läroboksstoffet reduceras, samtidigt som kompetenskraven i termer av självständig tillämpning kraftigt ökas. Valfriheten ökar redan från tidiga åldrar samtidigt som möjligheten till senare successiva kompletteringar ökar i motsvarande utsträckning. Den nya skolan förutsätter också en betydligt närmare samverkan mellan skola och föräldrar.

Detta låter säkert för många som en pedagogisk tulipanaros. Vi har också varit angelägna att kraftigt understryka att denna nya skola inte någonsin kan tänkas förverkligad genom centrala dekret inom ramen för dagens byråkratiska skolorganisation. Det krävs en radikal decentralisering och omorganisation för att skapa de nya incitament och attityder hos elever, lärare och föräldrar, som den nya skolan förutsätter. Vi måste vända upp och ner på hela den monolitiska utbildningskolossen och återge den enskilda skolan beslutanderätten när det gäller utbildningens närmare utformning. Ett sätt att göra detta, som kan vara lika aktuellt för grundskolor som för regionala college respektive universitet, är att låta skolorna drivas som stiftelser – privata, kommunala eller statliga – som har kommunala eller statliga klumpanslag per elev som grundfinansiering, men i övrigt kan agera och konkurrera självständigt inom ramen för utbildningspolitiskt fastställda mål. Vi har också skisserat en alternativ utbildningsstruktur som låter "grundskolan" ansvara för ungdomar i åldern 5–18 år, medan fortsatta studier kan ske vid regionala college eller vid specialiserade och forskningsanknutna universitet.

Vi har också framhållit hur de grundläggande skolstadierna skall lägga en grund för ett lärande genom hela livet för olika syften men också visat hur en organisation av utbildningssystemet skulle kunna se ut. Den organisatoriska strukturen skall ge många möjligheter till val och omval men också erbjuda många ingångar och utgångar ur systemet. Utvecklingen i samhälle och i arbetsliv och på arbetsmarknad ställer allt större krav på utbildning i vuxen ålder och vi räknar med att vuxenutbildningsorganisationen blir allt viktigare. För att vuxenutbildningen – inkluderande också högskoleutbildning – skall kunna fylla sina uppgifter krävs, menar vi, en ökad samverkan mellan olika anordnare av och ansvariga för utbildningen.

De förändringar vi förutser och som vi menar måste komma sker inom ramen för utbildningspolitiska ambitioner som avser individernas personliga utveckling och det demokratiska samhällets behov och som inkluderar såväl fördelningspolitik som ekonomi. Vi ser inte en enkel marknadsstyrning av utbildningen framför oss. I stället ser vi vikten av att med ökad decentralisering och ökat ansvar för kommuner, skolor, lärare, föräldrar och elever, men också för företag och andra myndigheter än skolan, undvika att vi får ett system där vissa grupper orättfärdigt gynnas på andras bekostnad. Framtidens utbildningssystem får inte bli ett dualt system där vissa genom sina förutsättningar och t.ex. arbetsvillkor får utbildning och andra inte eller en dualism som gäller dem som är i arbetskraften och dem som av olika anledningar inte är det. Utbildningen får inte medverka till utslagning. Också mot denna bakgrund skall våra förslag ses när vi argumenterar för en pedagogisk revolution som utgår från

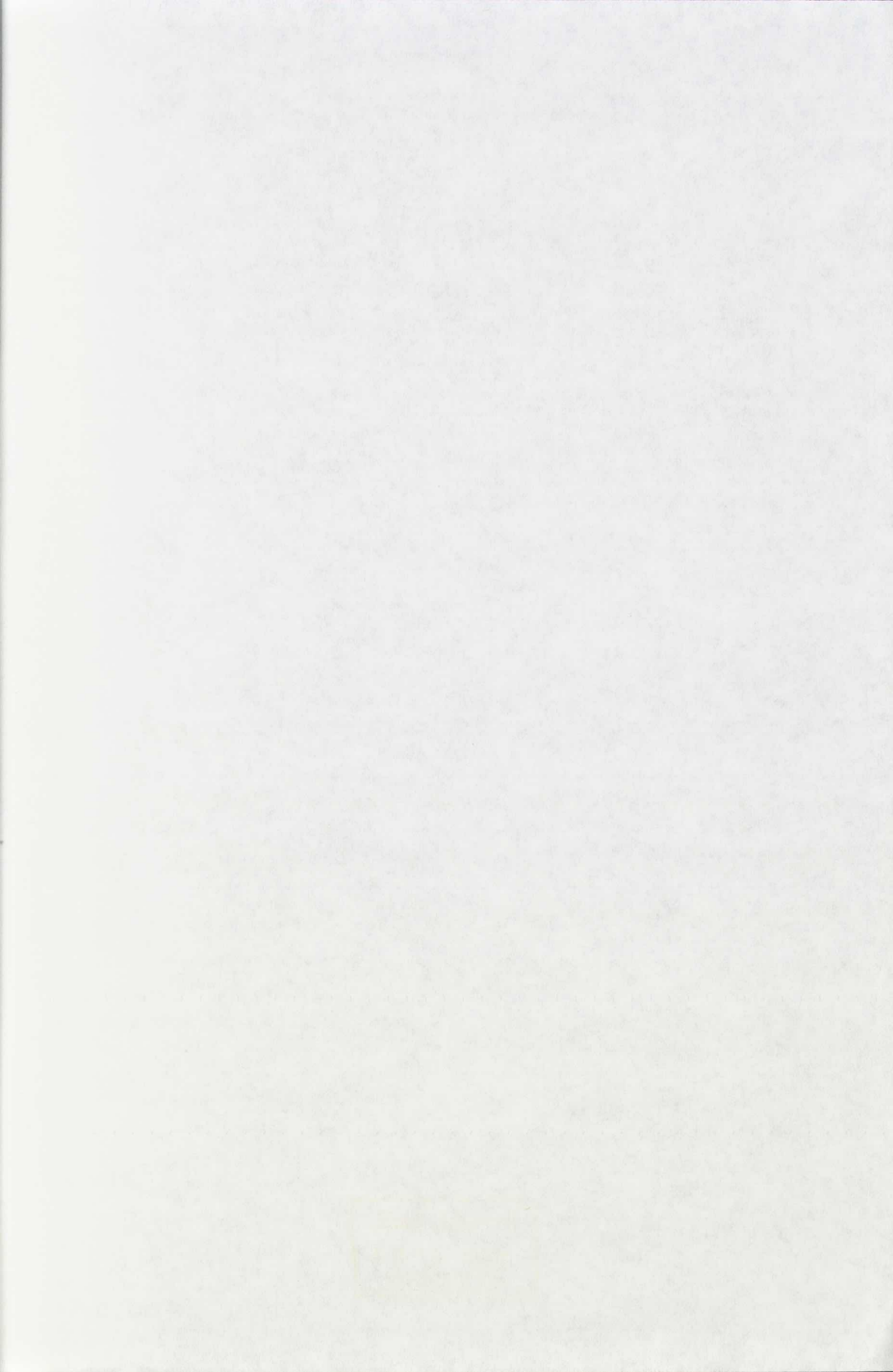
individ och dennes förutsättningar i utbildning och undervisning. Vi tror inte att något av våra förslag kommer att återfinnas i nästa års budgetproposition! Men just därför att ett nytänkande tar tid både att förankra och förverkliga är det bråttom att börja tänka om, tänka fritt och visionärt. Att medverka till en sådan mera visionär utbildningsdebatt har varit avsikten med denna skrift, men vi tror också att det är bråttom att börja förändra utbildningsorganisationen och att realisera en reformerad lärarutbildning också till innehåll och form.

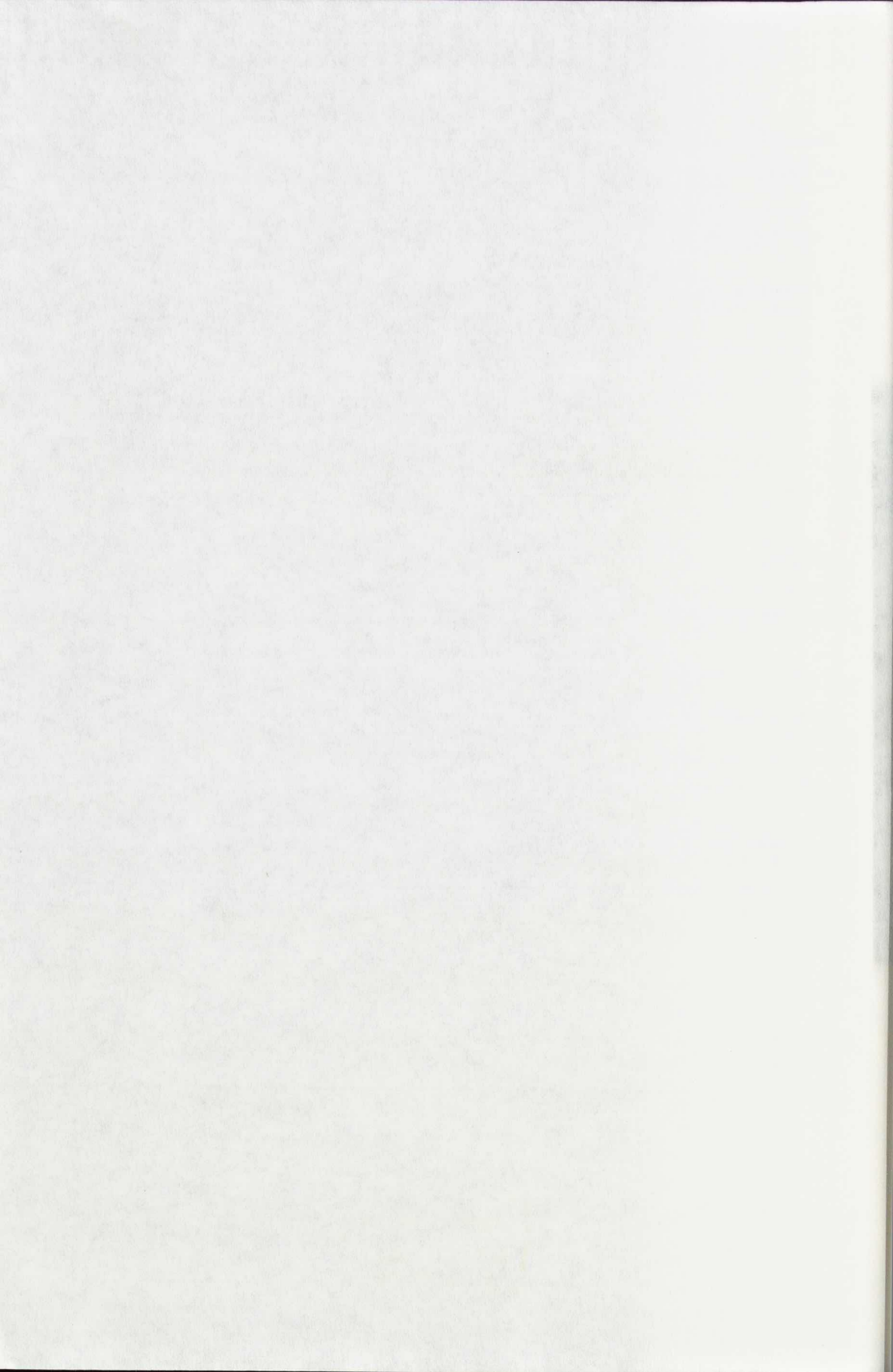
Bilagor till långtidsutredningen 1990

Nr Namn	Författare
1. Metoder, modeller och beräkningar	Finansdepartementet
2. Ekonomiska konsekvenser för Sverige av EG:s inre marknad	Harry Flam och Henrik Horn Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
3. Svenskt näringsliv och den europeiska integrationen	Lars Lundberg Industrins utredningsinstitut
4. Konsekvenser av fri arbetskraftsrörlighet mellan Sverige och EG	Per Lundborg Industrins utredningsinstitut
5. Finansiell integration, resursfördelning och penningpolitik	Lars Svensson Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
6. Det framtida arbetskraftsutbudet	Statistiska centralbyrån
7. Sveriges framtida befolkning	Statistiska centralbyrån
8. Skogsnäringsen: Miljöfrågor, avreglering, framtidsutsikter	Lars Hultkrantz och Sören Wibe Lantbruksuniversitet i Umeå
9. Tillväxt och miljö – en studie av målkonflikter	Lars Bergman Handelshögskolan i Sthlm
10. Den internationella utvecklingen	Kjell Andersen och Derek Chambers
11. Svensk hälso- och sjukvård i ett internationellt perspektiv	Åke Blomqvist University of Western Ontario, Canada
12. Det omedvetna valet – nationell politik och regional obalans	Expertgruppen för forskning om regional utveckling
13. Kunskapsbildning för strukturell förnyelse	Lennart Ohlsson
14. Landsting för välfärd	Landstingsförbundet
15. Bostadsmarknaden under 1990-talet	Bengt Turner m. fl. Statens institut för byggnadsforskning
16. Samhällsekonomins transport- och kommunikationsförsörjning	Folke Snickars
17. Privat tjänstesektor	Statens industriverk
18. Industrin till år 2000 – ett tillväxtdecennium?	Statens industriverk
19. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen 1967–1987	Kjell Jansson Statistiska centralbyrån
20. Kommunerna på 90-talet. Krav och restriktioner	Svenska kommunförbundet
21. Energi – miljö – ekonomi	Statens energiverk
22. Utbildning för 2000-talet	Karl-Gustav Andrén, Erik Wallin och Bengt Christer Ysander
23. Kvinnors roll i ekonomin – hushållsproduktion, marknadsproduktion och jämställdhet	Christina Jonung och Inga Persson (red.) Lunds universitet
24. Svensk lönebildning – teori, empiri, politik	Bertil Holmlund Uppsala universitet
25. Miljöproblemen i framtiden	Lars Lundgren m. fl. Naturvårdsverket
26. Den offentliga sektorn	Stefan Fölster

1.1	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4	1.1.5	1.1.6	1.1.7	1.1.8	1.1.9	1.1.10	1.1.11	1.1.12	1.1.13	1.1.14	1.1.15	1.1.16	1.1.17	1.1.18	1.1.19	1.1.20	1.1.21	1.1.22	1.1.23	1.1.24	1.1.25	1.1.26	1.1.27	1.1.28	1.1.29	1.1.30	1.1.31	1.1.32	1.1.33	1.1.34	1.1.35	1.1.36	1.1.37	1.1.38	1.1.39	1.1.40	1.1.41	1.1.42	1.1.43	1.1.44	1.1.45	1.1.46	1.1.47	1.1.48	1.1.49	1.1.50	1.1.51	1.1.52	1.1.53	1.1.54	1.1.55	1.1.56	1.1.57	1.1.58	1.1.59	1.1.60	1.1.61	1.1.62	1.1.63	1.1.64	1.1.65	1.1.66	1.1.67	1.1.68	1.1.69	1.1.70	1.1.71	1.1.72	1.1.73	1.1.74	1.1.75	1.1.76	1.1.77	1.1.78	1.1.79	1.1.80	1.1.81	1.1.82	1.1.83	1.1.84	1.1.85	1.1.86	1.1.87	1.1.88	1.1.89	1.1.90	1.1.91	1.1.92	1.1.93	1.1.94	1.1.95	1.1.96	1.1.97	1.1.98	1.1.99	1.1.100
-----	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	---------

KUNGL. BIBL.
1990-07-04
STOCKHOLM

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDTJÄNST, 106 47 STOCKHOLM,
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.